Virginia Woolf

Kendine Ait Bir Oda

Çeviren: İLKNUR ÖZDEMİR

Virginia Woolf

Kendine Ait Bir Oda

Çeviren: İLKNUR ÖZDEMİR

Virginia Woolf

İngiliz yazar ve eleştirmen. 25 Ocak 1882'de Londra'da doğdu. İyi eğitimli ve edebiyata düşkün bir aileye mensuptu. 20. yüzyılın en önemli modernist romancılarından biri olarak kabul edilmesini sağlayan "bilinçakışı" tekniğinin en yetkin örneği *Mrs. Dalloway* 1925'te yayımlandı. Çağdaşlarının ve kendisinden sonra gelen yazarların biçemlerini derinden etkileyen bu anlatı tekniğini ilk kez *Gece ve Gündüz*'de (1919) kullandı. *Orlando* (1928), *Dalgalar* (1931), *Deniz Feneri* (1927), *Kendine Ait Bir Oda* (1929) adlı kitapları yanında denemeleri ve yazılarıyla da döneminin önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden biridir. Eşi Leonard Woolf'la birlikte 1920'li ve 30'lu yılların İngilteresi'nin düşünsel hayatında önemli bir yer tutan "Bloomsbury Grubu"nun kurucularındandır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında, 28 Mart 1941'de içine düştüğü

ruhsal bunalım sonucu intihar etti. Elliden fazla dile çevrilen Woolf'un yapıtlarını çevirenler arasında Jorge Louis Borges ve Marguerite Yourcenar gibi tanınmış yazarlar da bulunmaktadır.

İlknur Özdemir

İstanbul'da doğdu. İstanbul Alman Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nü bitirdi. Almanca ve İngilizceden çok sayıda çevirisi ve *Senin Öykün Hangisi* adlı bir öykü kitabı vardır.

Başlıca Çevirileri: Paul Auster: *Yalnızlığın Keşfi, Yanılsamalar Kitabı, New York Üçlemesi*; Gabriel Garcia Marquez: *Şili'de Gizlice*; Nadine Gordimer: *July'ın İnsanları*; Heinrich Mann: *Mavi Melek*; Max Frisch: *Stiller*; J. M. Coetzee: *Utanç, Petersburglu Usta*; Michael Cunningham: *Saatler*; Günter

Grass: *Yengeç Yürüyüşü*, *Soğanı Soyarken*; Hermann Hesse: *Klingsor'un Son Yazı*; Maria Public: *Mozart, Bir Bilincin Öyküsü*; Arundhati Roy: *Küçük Şeylerin Tanrısı*; Stefan Zweig: *Günlükler*; Bruno Schulz: *Tarçın Dükkânları*; Ian McEwan: *Cumartesi*, *Sahilde*; Pascal Mercier: *Lizbon'a Gece Treni*; Jay Parini: *Son İstasyon*; Ingeborg Bachmann-Paul Celan: *Kalp Zamanı*; Edith Wharton: *Keyif Evi*; Umberto Eco: *Genç Bir Romancının İtirafları;* Virginia Woolf: *Mrs. Dalloway.,*

KIRMIZIKEDI

Kırmızı Kedi Yayınevi: 121
Çağdaş Klasikler: 10

Özgün adı: *A Room of One's Own*

Kendine Ait Bir Oda
Virginia Woolf
Çeviren: İlknur Özdemir

© Bu çevirinin Türkçe yayın hakkı Kırmızı Kedi Yayınevi'nindir.

Yayın Yönetmeni: İlknur Özdemir
Editör: İ. Utku Kavasoğlu
Kapak Tasarımı ve Grafik: Yeşim Ercan Aydın

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Birinci Basım: Mart 2012
ISBN: 978-605-5340-30-8
Kırmızı Kedi Sertifika No: 13252

Baskı: Pasifik Ofset 0212 412 17 77
Pasifik Ofset Sertifika No: 12027

Kırmızı Kedi Yayınevi
www.kirmizikedikitap.com /
kirmizikedi@kirmizikedikitap.com
Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu
34427 İSTANBUL

T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Virginia Woolf

Kendine Ait Bir Oda

Çeviren: İlknur Özdemir

DENEME

Bir

Ama biz sizden kadınlar ve kurmaca üzerine konuşmanızı istemiştik, bunun kendine ait bir odayla ne ilgisi var, diyebilirsiniz. Açıklamaya çalışayım. Benden kadınlar ve kurmaca üzerine konuşmamı istediğinizde gidip bir nehir kıyısına oturdum ve bu sözcüklerin ne anlama geldiğini düşündüm. Fanny Burney'e dair birkaç şey

söyleyebilirdim; Jane Austen hakkında da konuşabilirdim biraz; Brontë Kardeşler'i saygıyla anar ve Haworth'taki Papaz Evi'nin karlar altındaki görünümünü üç-beş sözcükle betimleyebilirdim; Miss Mitford'la ilgili birkaç nükteli söz de edebilirdim; George Eliot'a saygıyla değinir, Mrs. Gaskell'in de adını anardım; işte bu kadar. Ama bir kez daha düşününce o sözcükler o kadar da kolay görünmediler gözüme. Kadınlar ve kurmaca başlığı, kadınlar ve kadınların nasıl oldukları anlamına gelebilirdi ve siz de bunu kastetmiş olabilirdiniz, ya da kadınlar ve yazdıkları kurmaca anlamına gelebilirdi; kadınlar ve onlar hakkında yazılan

kurmaca yapıtlar kastedilmiş olabilirdi; ya da bu üçünün her nasılsa ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş olduğu ve sizin de bunları bu gözle ele almamı istediğiniz anlamına da gelebilirdi. Ama ben konuyu bu sonuncu şekilde ele almaya başladığımda, ki en ilgincinin o olduğunu düşünmüştüm, çok geçmeden son derece önemli bir kusuru olduğunu fark ettim. Asla bir sonuca varamayabilirdim. Anladığım kadarıyla, bir konuşmacının ilk görevi olan şeyi asla yerine getiremeyecektim, demek istiyorum ki bir saatlik konuşma sonunda size, not defterlerinizin sayfalarına sarıp sarmalayıp sonsuza kadar dursun diye şöminenizin rafına koyacağınız küçücük,

değerli, katıksız bir hakikat sunamayacaktım. Sizlere ancak önemsiz sayılacak bir hususta bir fikir verebilirdim – bir kadın eğer kurmaca yazacaksa, parası ve kendine ait bir odası olmalıdır; ve göreceğiniz gibi bu, kadının gerçek doğasına ve kurmacanın gerçek doğasına dair büyük sorunu çözümsüz bırakmakta. Bu iki meseleyle ilgili bir karara varma görevinden kaçındım – benim açımdan kadınlar ve kurmaca, hâlâ çözümü bulunmamış sorunlardır. Ancak bu eksikliği biraz olsun telafi etmek için, oda ve para konusundaki bu fikre nasıl vardığımı göstermek üzere elimden geleni yapacağım. Böyle düşünmeye beni neyin

sevk ettiğini sizin huzurunuzda olabildiğince eksiksiz ve serbestçe ele alacağım. Bu sözlerimin gerisinde yatan fikirleri, önyargıları açıkça ortaya koyarsam, onların hem kadınlarla hem de kurmacayla ilgisi olduğunu göreceksiniz. Ne olursa olsun, eğer bir konu çok tartışmalıysa –cinsiyetle ilgili her türlü mesele öyledir– hakikati söyleyemeyiz. Sadece hangi görüşe varmışsak ona nasıl vardığımızı belirtebiliriz. Konuşmacının kısıtlanmalarını, önyargılarını, davranışlarını gözleyen dinleyicilerimize, sadece kendi kararlarını kendileri verme fırsatı tanınabilir. Bu noktada kurmaca, büyük

olasılıkla olgulardan daha fazla hakikat içerir. Bu nedenle, bir romancının bütün ayrıcalıklarından ve yetkilerinden yararlanarak, buraya gelmeden önce geçirdiğim iki günün hikâyesini anlatmayı öneriyorum – sırtıma yüklediğiniz konunun ağırlığı altında ezilirken o konu üzerinde nasıl düşündüğümü, günlük hayatımın içinde ve dışında nasıl uyguladığımı anlatacağım. Anlatacağım şeylerin mevcut olmadığını söylememe gerek yok; Oxbridge'i ben uydurdum, Fernham'i de; 'ben', gerçekte var olmayan biri için kullandığım uygun bir terimden başka bir şey değildir. Dudaklarımdan yalanlar dökülecektir,

ama belki içlerine biraz hakikat karışmış olabilir; bu hakikati arayıp bulmak ve saklamaya değer bir yanı olup olmadığına karar vermek size düşüyor. Değmiyorsa, elbette tamamını çöp kutusuna atacak ve aklınızdan çıkaracaksınız.

İşte ben (ister Mary Beton deyin bana, ister Mary Seton ya da Mary Carmichael, ya da canınız ne istiyorsa onu – hiçbir önemi yok), bir-iki hafta kadar önce, güzel bir ekim günü, bir nehrin kıyısında oturmuş, düşüncelere dalmıştım. Boynumdaki şu boyunduruk, kadınlar ve kurmaca, her türlü önyargıyı ve arzuyu harekete geçiren bir konuda karara varma ihtiyacı, başımı aşağıya

çekiyordu. Sağımdaki solumdaki çalılar ateş rengini almışlardı, hatta ateşin sıcağından kavrulmuş gibiydiler. Kıyının az aşağısında, saçları omuzlarına dökülmüş salkımsöğütler inleyip ağlıyorlardı. Nehir, gökyüzünden ve köprüden ve yanan ağaçlardan seçtiği parçaları yansıtıyordu, kürek çeken üniversiteli genç kayığıyla aralarından geçtikten sonra bu yansımalar, o genç oradan hiç geçmemiş gibi tekrar kapanıyor, bir bütün oluyorlardı. Orada insan, düşüncelere gömülerek saatlerce oturabilirdi. Düşünce –hak ettiğinden daha gurur verici bir addı bu– oltasının ipini nehre sarkıtmıştı. İp, yansımaların ve otların arasında dakikalarca, oraya

buraya salındı, sularla birlikte yükselip alçaldı, sonunda –bilirsiniz hani, hafifçe gerilir– oltanın ucunda ansızın bir düşünce yığıldı: Dikkatle çekip aldım onu ve özenle yere serdim. Heyhat, çimenlerin üzerine serildiğinde bu düşüncem ne kadar da küçük, ne kadar da önemsiz göründü; usta bir balıkçının, daha da irileşsin, günün birinde pişirip yemeye değsin diye gerisin geri sulara bırakacağı türden bir balıktı. Az sonra söyleyeceklerimi dikkatle izlerseniz kendiniz de keşfedebilirsiniz düşündüğüm şeyi, ama şimdi onunla başınızı ağrıtmayacağım.

Ancak ne kadar küçük olursa olsun, yine de kendi türünün o gizemli

özelliğine sahipti – zihninize geri dönünce hemen pek heyecan verici ve pek önemli oluveriyordu; olduğu yerden fırlayıp geri gelirken, şuraya buraya atılırken, öyle bir fikir birikimi ve karmaşası yaratıyordu ki insan yerinde duramıyordu. İşte bu haldeyken, kendimi olanca hızımla bir çimenlikten geçerken buldum. Birden karşımda beliren bir adam yolumu kesti. Caketataylı, frenk gömlekli o tuhaf nesnenin el kol hareketlerinin beni hedef aldığını ilk başta anlayamadım. Yüzünde dehşet ve öfke okunuyordu. Mantığımdan ziyade içgüdüm koştu yardımıma, karşımdaki, üniversitenin idare amirlerinden biriydi; ben de bir kadındım. Burası çim

sahaydı, patika oradaydı. Buradan sadece öğretim üyeleri ve öğrenciler geçebilirdi; benim yerimse çakıl taşlı yoldu. Bütün bu düşünceler bir anda geçti kafamdan. Ben patikaya çıkarken adamın kolları iki yanına düştü, yüzüne doğal ifadesi yerleşti, çimende yürümek çakılların üzerinde yürümekten daha iyiydi tabii, yine de pek rahatsız olmamıştım. Olsa olsa, hangi üniversite olursa olsun, öğretim üyelerini ve öğrencilerini, aralıksız üç yüz yıldır orada yayılan çimenlerini korumak için benim küçük balığımın saklanmasına neden oldular diye suçlayabilirdim.

Aklıma esip böyle başkasının arazisine izinsiz girmeye neden cüret ettiğimi

şimdi hatırlayamıyorum. Huzurun ruhu bir bulut gibi indi gökten üstüme, çünkü eğer huzurun ruhu herhangi bir yerde bulunuyorsa, o yer güzel bir ekim sabahı Oxbridge'in bahçeleri ve dikdörtgen avlularıdır. O yapıların içinden, o kadim salonların önünden geçerken şimdiki zamanın hoyratlığı yumuşamış gibi oldu; bedenim, içine hiçbir sesin sızamayacağı mucizevi bir cam dolaptaydı sanki ve gerçeklerle teması kesilmiş olan zihnim (tabii yeniden çimenliğe izinsiz girmediğim sürece), içinde bulunulan anla hangi düşünce uyumluysa oraya yerleşmekte özgürdü. Uzun tatilde Oxbridge'i yeniden ziyaret etmeye dair eski bir yazıyı tesadüfen hatırlayınca,

aklıma Charles Lamb geldi – Saint Charles, dedi Thackeray, Lamb'in bir mektubunu alnına götürerek. Gerçekten de, bütün ölüler arasında (aklıma geldikleri gibi söylüyorum sizlere düşüncelerimi), Lamb en cana yakın olanlardan biridir; insanın içinden ona, söylesenize, bu deneme yazılarını nasıl yazdınız, demek gelir. Çünkü onun yazıları, Max Beerbohm'unkilerden bile üstündür, diye düşündüm, kusursuzdurlar, tam ortalarında çılgınca, şimşek gibi çakan hayal gücü, kıvılcımlar saçarak patlayan yetenek yüzünden yazıları kusurlu ve eksikli olsalar da şiirselleşirler. Lamb, Oxbridge'e belki de yüz yıl önce geldi.

Milton'ın şiirlerinden birinin elyazmasını orada görünce elbette bu konuda –başlığı aklımda kalmamış– bir yazı kaleme aldı. *Lycidas* olabilir gördüğü şiir, Lamb, *Lycidas*'taki bir tek sözcüğün bile farklı olabileceğini düşünmenin kendisini ne kadar dehşete düşürdüğünü yazdı. Milton'ın o şiirdeki sözcükleri değiştirdiğini düşünmek Lamb'in gözünde sanki kutsal bir şeye saygısızlıktı. *Lycidas*'tan aklımda kalanları hatırlamaya çalıştım ve Milton'ın hangi sözcüğü, neden değiştirmiş olabileceğini tahmin ederek eğlendim. Sonra birden aklıma Lamb'in baktığı elyazmasının birkaç yüz metre ötemde olduğu geldi, Lamb'in ayak

izlerinin peşinden giderek dörtgen avluyu geçip o hazinenin saklandığı ünlü kitaplığa girebilirdim. Ayrıca, planımı yürürlüğe koyarken şunu da hatırladım ki, Thackeray'in *Esmond*'ı da bu ünlü kitaplıkta bulunuyordu. Eleştirmenler *Esmond*'ın, Thackeray'in en kusursuz romanı olduğunu söylerler sıkça. Ama on sekizinci yüzyıla öykünen üslubun yapmacıklığı, okumayı engeller, hatırlayabildiğim kadarıyla; tabii on sekizinci yüzyıl üslubunu Thackeray doğal buluyorsa diyeceğim bir şey yok – elyazmasına bakıp değişikliklerin üslubu mu yoksa anlamı mı değiştirmek üzere yapıldıklarını görünce kanıtlanabilecek bir durum bu. Ama o zaman da üslubun

ne olduğuna ve anlamın ne olduğuna karar vermek zorunda kalırız ki bu mesele – ah, ama kitaplığın kapısına geldim bile. Kapıyı açmış olmalıyım ki, beyaz kanatları olmasa da uçuşan siyah cüppesiyle geçişimi engelleyen koruyucu bir melek gibi gümüş saçlı, nazik bir beyefendi dikildi karşıma, ne yazık ki hanımefendilerin kitaplığa ancak üniversitenin öğretim üyelerinden birinin eşliğinde ya da ellerinde bir tavsiye mektubu varsa girebileceklerini alçak sesle söyledi.

Ünlü bir kitaplığa bir kadının sövmesi ünlü bir kitaplığın umurunda bile olmaz. Saygın ve dingin, bütün hazineleri bağrında sımsıkı kilitli, halinden hoşnut

uyumakta, bana kalırsa uyuyabildiğince uyusun böyle. Öfke içinde merdivenlerden inerken, bir daha asla orada ayak seslerim yankılanmayacak, bana konukseverlik göstermesini bir daha asla istemeyeceğim, diye yemin ettim. Öğle yemeğine daha bir saat vardı, ne yapabilirdim bu arada? Çayırlarda mı gezinmeliydim? Nehir kıyısında mı oturmalıydım? Tatlı bir sonbahar sabahıydı; kızıl yapraklar çırpınarak yere düşüyorlardı; her iki tercihime de uyabilirdim, ikisi de kolaydı. Ama o sırada kulağıma müzik sesi geldi. Ya ayin yapılıyordu ya da bir kutlama. Şapelin kapısından girerken org muhteşem bir iniltiyle çalıyordu.

Hıristiyanlığın matemi bile o sakin havada matemden çok matem çağrışımı gibi geliyordu kulağa; kadim orgun iniltileri bile huzura gömülmüştü sanki. Hakkım olsa da içeri girmek istemiyordu canım, bu sefer de zangoç durdurabilirdi beni, belki de vaftiz belgemi isterdi, ya da dekandan bir tavsiye mektubu. Ne var ki bu görkemli yapıların dışları çoğunlukla en az içleri kadar güzeldir. Hem kalabalığın toplanmasını, içeri girip tekrar çıkmalarını, kovanın ağzında toplanmış arılar gibi şapelin kapısında oyalanmalarını seyretmek çok eğlenceliydi. Pek çoğu kep ve cüppe giymişti, kimileri omuzlarına kürk almışlardı, tekerlekli sandalyeyle

getirilenler vardı; orta yaşı geçmeyen bazılarının yüzleri kırışmış, bedenleri büzülüp öyle tuhaf şekiller almıştı ki, insanın aklına akvaryumların tabanında kendilerini güçlükle kaldıran dev ıstakozları ve kerevitleri getiriyordu. Duvara yaslanmış dururken üniversite gözüme Strand Caddesi'nin kaldırımında yaşam savaşı vermek zorunda bırakılırlarsa çok geçmeden kullanılmaz hale gelecek nadir türlerin korunduğu bir barınak gibi göründü. Eski dekanların ve eski öğretim üyelerinin eski hikâyeleri geldi aklıma, ama cesaretimi toplayıp ıslık çalmama fırsat kalmadan –denirdi ki, ıslık sesi duyunca yaşlı profesör hemen dörtnala koşmaya başlarmış–

saygıdeğer cemaat içeriye girmişti bile. Şapelin dışı bana kaldı. Bilirsiniz, şapelin yüksek kubbeleri ve kuleleri görülebiliyor, geceleri ışıl ışıl, millerce uzaktan fark edilebilecek şekilde, tepelerin öte tarafında, çok uzaklarda durmaksızın yol alan ama asla limana varmayan bir gemi gibi. Tahmin ediyorum ki bir zamanlar düzgün çimenleri, devasa yapıları ve şapelin kendisiyle birlikte bu dörtgen avlunun bulunduğu yer de bataklıktı, otlar dalgalanıyor, domuzlar burunlarıyla toprağı eşeliyorlardı herhalde. Uzak ülkelerden gelen vagonlar dolusu taşları, arabalara koşulmuş atlarla öküzler buraya çekmiş olmalılar, sonra da, şimdi

gölgesinde durduğum gri taş bloklar durup dinlenmeden birbiri üstüne düzgünce yerleştirilmiştir. Arkasından da ressamlar pencerelere takılacak camları getirmişlerdir, duvarcılar yüzyıllar boyunca o çatıda macun ve çimentoyla, malalar ve kazmalarla çalışmışlardır. Her cumartesi biri, o adamların kadim avuçlarına deri bir keseden altınlar ve gümüşler boşaltmış olmalı ki onlar da akşam biralarını içip *skittle*[1] oynasınlar. Taşların gelmesini ve duvarcıların çalışmasını sağlamak için bu avluya sürekli altın ve gümüş akıtılmıştır, diye düşündüm; düzlensin ve çukur açılsın, kazılsın ve suyu çekilsin diye. Ama o zamanlar inanç

çağıydı, bu taşları derin bir temele oturtmak için para bolca akıtılıyordu, taşlar üst üste dikilince daha da fazla para akıtmıştı krallar ve kraliçeler ve soylular kasalarından, burada ilahiler söylensin ve âlimler ders versin diye. Topraklar bağışlanmıştır; toprak vergileri ödenmiştir. İnanç çağı sona erip de akıl çağı başladığında altınlar ve gümüşler aynı şekilde akmaya devam etmiştir; öğretim üyelikleri kurulmuş, okutmanlıklar sağlanmıştır, ancak altınlar ve gümüşler artık kralların sandıklarından değil tüccarlarla fabrikatörlerin kasalarından akmıştır, örneğin, sanayide servet sahibi olan, mesleklerini öğrendikleri üniversiteye

daha da çok kürsü, daha da çok öğretim üyeliği ve okutmanlık sağlamak üzere o servetten epeyce bir miktarını vasiyetlerine koyduran adamların cüzdanlarından akmıştır. Kitaplıklar ve laboratuvarlar böyle kurulmuştur; gözlemevleri de; yüzyıllar önce otların dalgalandığı ve domuzların yeri eşelediği yerde şimdi duran cam raflara dizili muhteşem, pahalı ve hassas araç-gereç böyle sağlanmıştır. Kuşkusuz, ben avluda dolaşırken altın ve gümüş temeller epeyce derinde görünüyordu; yabani otların üzerindeki kaldırım sapasağlam uzanıyordu. Başlarının üstünde tepsiler taşıyan adamlar merdivenden merdivene seğirtiyorlardı.

Pencerelerdeki çiçekliklerde zevksiz çiçekler açmıştı. Binanın içindeki odalardan gramofonun tiz sesi zorlanarak yükseliyordu. Düşünmemek elde değildi – ama her ne düşünüyorsam yarıda kesildi. Saat çaldı. Öğle yemeğine gitme zamanı gelmişti.

1 Skittle: Ortaçağda oynanan ve bugünkü bowling oyununun ilk şekli olan oyun. (ç.n.)

Ne tuhaftır ki romancılar öğle yemeği davetlerinin söylenen nükteli bir söz ya da yapılan akıllıca bir şey yüzünden unutulmaz olduğuna ne yapıp edip inandırırlar bizi. Ancak neler yendiği hakkında tek kelime etmezler genellikle. Çorbadan, somon balığından ya da ördekten söz etmemek âdettir

romancılarda, sanki çorba, somon ya da ördeğin hiçbir önemi yokmuş gibi, sanki hiç kimse puro içmemiş ya da bir kadeh şaraba el sürmemiş gibi. Ama burada ben bu âdete karşı çıkmak, bu yemeğin derin bir tabakta sunulan dilbalığıyla başladığını, okulun aşçısının balığın üzerini bembeyaz kremayla kapladığını, kremanın üzerinde yer yer bir dişi geyiğin sağrılarında olduğu gibi kahverengi benekler bulunduğunu anlatacağım. Balığın arkasından keklik geldi, ama önümüze bir tabakta sunulan bir çift kel, kahverengi kuş geldiğini sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Sayısı epey fazla olan keklikler acısıyla tatlısıyla soslardan ve salatalardan oluşan

maiyetleriyle geldiler, hem de sırasıyla; yanlarındaki patatesler metal para gibi incecikti, ama sert değildi; Brüksel lahanaları gonca güller gibi büklüm büklümdüler, ama yaprakları etliydi. Kızartılmış et ve garnitürler yenir yenmez, sessizce servis yapan adam, belki de daha yumuşak görünümlü bir idare amirinin ta kendisiydi, peçetelere sarılmış halde, kıvrım kıvrım, bol şekerli bir tatlı koydu önümüze. O tatlıya puding deyip pirinç ve tapiyoka ile arasında bir bağ kurmak hakaret olurdu. O arada şarap kadehleri sarıyla dolup taşıyor, kızılla dolup taşıyordu; dolduruluyorlardı; boşaltılıyorlardı. Ve böylece, dudaklarımızda bir görünüp bir

kaybolurken zekâ dediğimiz o sert, küçük elektrik ışığı değil de çok daha derin, zarif ve gizli ışıltı, belkemiğinin ortasında, ki orasıdır ruhun merkezi, azar azar yandı. Aceleye gerek yok. Kıvılcımlar saçmaya gerek yok. Kendinden başka biri olmaya gerek yok. Hepimiz cennete gideceğiz, Vandyck de yanımızda olacak – başka bir

deyişle, iyi cins bir sigara yakarak pencerenin önündeki kanepenin minderlerine gömülürken hayat ne kadar da iyi görünmüştü, sunduğu şeyler ne kadar tatlıydı, bu garez ve bu haksızlık ne kadar saçmaydı, arkadaşlık ve insanın kendi sınıfından kişilerle birlikte olması ne kadar takdire şayandı.

Şansım rast gitseydi de yakınlarda bir kül tablası bulunsaydı, eğer sigaramın külünü pek doğru olmasa, da pencereden dışarı silkmeseydim, eğer her şey farklı cereyan etmiş olsaydı, kuyruksuz bir kedi de görmezdim herhalde. O kaba ve budanmış hayvanın usulca avlunun içinden geçtiğini görünce, bilinçaltı zekâm bir sürpriz yaptı ve duygusal ışığım değişti. Sanki biri bir perde indirmişti. Belki de lezzetli Alman şarabı etkisini gösteriyordu. Benim gibi evreni sorgularcasına çimenliğin ortasında duran Manx kedisine bakarken sanki bir şeyler eksikti, bir şeyler farklı görünüyordu. Bir yandan konuşmalara kulak verirken bir yandan da eksik olan

ne, farklı olan ne diye düşünüyordum. Bu soruya yanıt verebilmek için kendimin o salonun dışında, geçmişte, hatta savaş öncesinde olduğunu düşünmem ve gözlerimin önüne buradan pek de uzak olmayan bir yerde verilmiş bir başka öğle yemeği davetinin örneğini getirmem gerekiyordu. Her şey farklıydı. O arada kimi kadın kimi erkek, sayıca çok ve genç olan konuklar aralarında konuşuyorlardı; rahatça, tatlı tatlı, serbestçe, eğlenerek konuşuyorlardı. Bu böyle sürüp giderken ben bu konuşmaları bir başka konuşmanın arka planına oturttum, ikisini birleştirirken birinin ötekinden doğduğundan, ötekinin yasal varisi olduğundan hiç kuşkum

yoktu. Hiçbir şey değişmemişti; hiçbir şey farklı değildi, –sadece bu noktada kulaklarımı açıp söylenenleri değil, o söylenenlerin arkasındaki mırıltıları ya da akıntıyı dinledim. Evet, buydu işte, değişiklik buradaydı. Savaştan önce bunun gibi bir öğle yemeği davetinde insanlar tamı tamına aynı şeyleri söylerlerdi, ama konuşmalar kulağa farklı gelirdi, çünkü o günlerde söylenenlere bir uğultu eşlik ederdi, tane tane söylenen sözler değil, sözcüklerin değerini değiştiren heyecan verici, ezgili bir ses. O uğultulu ses sözcüklere dönüştürülebilir miydi? Belki de şairlerin yardımıyla yapılabilirdi bu... Yanımda bir kitap duruyordu, alıp

gelişigüzel açınca Tennyson'un olduğu sayfaya geldim. Ve Tennyson'un şiirini gördüm:

Muhteşem bir gözyaşı döküldü
Kapıdaki çarkıfelekten.
Geliyor güvercinim, sevgilim;
Geliyor hayatım, alın yazım;
"Yakında o, yakında', diye ağlıyor kırmızı gül,
Ve beyaz gül hıçkırıyor, 'Gecikti';
Hezaren çiçeği dinlemekte, 'Duyuyorum, duyuyorum';
Ve 'Beklerim' diye fısıldıyor zambak.

Savaş öncesinde erkekler öğle yemeği davetlerinde bunu mu mırıldanıyorlardı? Ya kadınlar?

Kalbim şakıyan bir kuş gibi
Su verilmiş bir sürgünde yuva kuran;
Kalbim bir elma ağacı gibi
Dallarını güdük meyvelerin eğdiği;
Kalbim gökkuşağından bir kabuk gibi,
Durgun bir denizde kürek çeken,
Kalbim bunların hepsinden daha mutlu,
Çünkü aşkım geldi bana.

İnsanların savaş öncesinde böyle şeyleri öğle yemeği davetlerinde, ağızlarının içinden bile olsa mırıldandıklarını düşünmek öylesine gülünç geldi ki bana, gülmekten öldüm, neden güldüğümü de çimenliğin ortasında duran, gerçekten de garip

görünen, zavallı yaratık, kuyruksuz Manx kedisini işaret ederek açıkladım. Kuyruksuz mu doğmuştu yoksa bir kazada mı kaybetmişti kuyruğunu? Man Adası'nda birkaç tane bulunduğu söylense de, kuyruksuz kedilerin sayısı sanıldığından da azdır. Acayip bir hayvandır, güzel denemez, daha çok ilginçtir. Kuyruk nasıl da fark yaratıyor – yemeğe katılanlar dağılırken ve herkes paltolarıyla şapkalarını ararken neler konuşulur, bilirsiniz.

Bu seferki yemek, ev sahibi çok konuksever olduğundan ikindiye kadar sürmüştü. Güzelim ekim günü soluyor, ben geçerken bulvardaki ağaçların yaprakları dökülüyordu. Ardımdan

kapılar nazikçe, ama kesinlikle birer birer kapanır gibiydi. Sayısız hademe sayısız anahtarı iyi yağlanmış kilitlere sokuyorlardı; hazine evi yeni bir gece için güvenceye alınıyordu. Bulvarın bitiminde bir yola çıkılır –adını unuttum–, oradan da sağa saparsanız Fernham'e ulaşırsınız. Ama daha çok vakit vardı. Akşam yemeği yedi buçuktan önce yenmeyecekti. Öyle bir öğle yemeğinden sonra akşam yemeği yenmese de olurdu. Bir parça şiirin zihnimize böyle işlemesi ve adımlarımızı onunla uyumlu atmamıza neden olması ne kadar tuhaf. Şu sözcükler –

Muhteşem bir gözyaşı döküldü
Kapıdaki çarkıfelekten.
Geliyor güvercinim, sevgilim –

Headingley'ye doğru hızlı adımlarla yürürken damarlarımda zonkluyordu. Ve sonra öbür kıtaya geçtim, suların bentte çalkalandıkları yerde söyledim şiiri:

Kalbim şakıyan bir kuş gibi
Su verilmiş bir sürgünde yuva kuran;
Kalbim bir elma ağacı gibi…

Nasıl şairlerdi bunlar, diye haykırdım,

akşam karanlığında yaparız ya, nasıl şairlerdi!

Sanırım kendi çağımız adına biraz da kıskançlıkla, bu tür kıyaslamalar saçma ve anlamsız olsa da, günümüz şairleri arasında, Tennyson'la Christina Rosetti'nin kendi çağlarında olduğu kadar büyük olan iki isim var mıdır diye merak ettim. Belli ki mümkün değil onları karşılaştırmak, diye düşündüm, köpüren sulara bakarken. Onların şiirinin bizi böyle teslim alırcasına, böyle mest edercesine heyecanlandırmasının nedeni, eskiden sahip olduğumuz (belki savaş öncesindeki öğle yemeği davetlerinde) bir duyguyu yüceltmesidir, böylece kişi

kolayca tepki verir, rahatça, duygusunu denetlemeye kalkışmadan, ya da şimdi sahip olduklarıyla kıyaslamadan. Ama yaşayan şairler şu anda oluşan ve içimizden sökülüp alınan bir duyguyu ifade ederler. İlk başta farkına varmayız onun; nedense çoğunlukla korkulur ondan; dikkatle gözleriz ve kıskanarak, kuşkulanarak, bildiğimiz o eski duyguyla kıyaslarız. Modern şiirin güçlüğü buradan kaynaklanır; ve bu güçlük yüzündendir ki günümüzün iyi şairlerinden birinin birbirini izleyen herhangi iki dizesinden daha fazlasını hatırlayamayız. Bu nedenle –belleğimin bana yardımcı olmaması yüzünden–, malzeme yetersizleşti, iddialarım

yavanlaştı. Ama neden, diye devam ettim, Headingley'ye doğru yürürken, öğle yemeği davetlerinde ağzımızın içinden mırıldanmaktan neden vazgeçtik? Neden Alfred

Geliyor güvercinim, sevgilim,

diye şiir söylemeyi bıraktı? Neden Christina,

Kalbim bunların hepsinden daha mutlu,
Çünkü aşkım geldi bana,

diye yanıt vermekten vazgeçti?

Suçu savaşa mı yükleyeceğiz? Ağustos 1914'te silahlar ateşlendiğinde,

kadınların ve erkeklerin yüzleri romantizmin öldüğünü birbirlerinin gözlerinde bu kadar mı açık gösterdiler? Krallarımızın yüzlerini top ateşinin aydınlığında görmek kesinlikle korkutucuydu (özellikle de kadınlar için, eğitime dair hayalleriyle filan). Ne kadar çirkin görünüyorlardı –Almanlar, İngilizler, Fransızlar– ne kadar budala. Ama kabahat nerede, kimde olursa olsun, aşklarının gelişini bu kadar tutkuyla şiire dökmeleri için Tennyson ve Christina Rossetti'yi esinlendiren hayal, o günlerde olduğundan çok daha nadir şimdi. Sadece okumalı, bakmalı, dinlemeli, hatırlamalıyız. Ama neden 'kabahat' diyelim? Neden; eğer hayali

yıkan ve onun yerine hakikati koyan şey, her ne idiyse felakete övgü düzmeyelim, bir aldanış idiyse? Çünkü hakikat… Bu üç nokta, hakikati ararken Fernham sapağını kaçırdığım yeri gösteriyor. Gerçekten de, hangisi hakikatti, hangisi yanılsamaydı, diye sordum kendime. Örneğin şu evlerin hakikati neydi, alacakaranlıkta kırmızı pencereleriyle loş ve şenlikli, sabahın dokuzundaysa tatlıları ve ayakkabı bağcıklarıyla soğuk, kırmızı ve bakımsız? Ya salkımsöğütler ve ırmak ve ırmak boyunca uzanan bahçeler, şu anda üzerlerine yayılan pusla bulanık, ama güneş altında altın gibi ve kırmızı – onların hakikati neydi, yanılsaması neydi? Oraya buraya dönen,

yön değiştiren düşüncelerimi anlatmıyorum size, çünkü Headley'ye giderken bir sonuca varamadım, sapacağım yeri kaçırdığımı çok geçmeden anlayıp geldiğim yoldan Fernham'e döndüğümü varsayın sadece.

Bir ekim günü olduğunu söylemiştim, mevsimi değiştirip bahçe duvarlarının üzerinden sarkan leylakları, çiğdemleri, laleleri ve ilkbaharın öbür çiçeklerini betimleyerek saygınızdan yoksun kalmayı ve kurmacanın saygınlığına leke sürmeyi göze alamam. Kurmaca olgulara bağlı kalmalıdır, olgular ne kadar sahiyse kurmaca da o kadar iyi olur – bize böyle anlattılar. Bu nedenle, mevsim hâlâ sonbahardı, yapraklar hâlâ

sararmıştı ve dökülüyorlardı, olsa olsa daha hızlanarak, çünkü akşam olmuştu (kesin söylemek gerekirse yediyi yirmi üç geçiyordu) ve rüzgâr çıkmıştı (kesin konuşmak gerekirse güneybatıdan). Bütün bunlara rağmen tuhaf bir şeyler oluyordu:

Kalbim şakıyan bir kuş gibi
Su verilmiş bir sürgünde yuva kuran;
Kalbim bir elma ağacı gibi
Dallarını güdük meyvelerin eğdiği –

Hayal gücümün böyle çıldırmasının sorumlusu kısmen Christine Rossetti'nin sözcükleri olabilirdi –çünkü bütün

bunlar birer yanılsamadan başka bir şey değildi– leylakların çiçeklerini bahçe duvarlarının üzerine dökmesi, kükürt renkli kelebeklerin şuraya buraya kaçışması, polen tozlarının havada uçuşması filan. Nereden geldiğini bilmediğim bir rüzgâr esti, körpe yaprakları havalandırdı, havada birden gümüşsü bir grilik parladı. İki ışık arası zamandı, renklerin yoğunluklarını yitirdiği ve morların ve altın sarısının heyecanla atan bir yürek gibi pencere camlarında zonkladığı zaman; nedense dünyanın görünen ve az sonra kaybolacak güzelliğinin (bu noktada bahçeye daldım, çünkü, akılsızca bir iş yapılarak kapı açık bırakılmıştı, etrafta

hademeler de yoktu), ne yazık ki dünyanın az sonra kaybolacak güzelliğinin iki ucu olduğu zamandı, biri kahkaha, biri ıstırap, insanın yüreğini ikiye bölen. İlkbaharın alacakaranlığında Fernham'in bahçeleri önümde açılıyordu, yabanıl ve geniştiler, uzun otların arasına serpiştirilmiş, özensizce savrulmuş, belki en güzel havada bile düzenli değilken şimdi rüzgâra kapılmış, köklerini koparırcasına çırpınan zerrinler ve çan çiçekleri gördüm. Binanın, cömertçe kabaran kırmızı tuğlaların arasında gemi camları gibi kavislenen camlarının renkleri, hızla kaçışan ilkbahar bulutlarının altında limon renginden

gümüşe dönüştü. Hamakta biri vardı, biri, ama bu ışıkta herkes birer hayalet gibiydi, kim olduklarını yarı tahmin ettiğim, yarı gördüğüm insanlar çimenlerin üzerinde koşuyorlardı –kimse durdurmayacak mıydı o kadını?– ve sonra, sanki hava almak, bahçeye bir göz atmak için dışarı fırlamış gibi kamburu çıkmış bir kadın geldi terasa, heybetli ama mütevazıydı, bu geniş alınlı, perişan kılıklı kadın – o ünlü bilgin olabilir miydi, J. H.'nın ta kendisi? Her yer loş ama aynı zamanda dolu doluydu, alacakaranlığın bahçenin üzerine serdiği örtüyü bir yıldız ya da kılıç ortadan ikiye bölmüştü sanki – ilkbaharın kalbinden dışarı korkunç bir gerçeğin

ışığı fışkırıyordu, hep yaptığı üzere. Çünkü gençlik–

İşte çorbam gelmişti. Akşam yemeği büyük yemek salonunda veriliyordu. İlkbahar bir yana, aslında bir ekim akşamıydı. Herkes büyük yemek salonunda toplanmıştı. Yemek hazırdı. Çorba gelmişti. Basit bir et suyu çorbasıydı. Çorbada insanın hayal gücünü harekete geçirecek hiçbir şey yoktu. Saydam sıvının arasından bakınca çorba tabağının üzerindeki bütün desenleri görebilirdiniz. Ama tabakta desen yoktu. Sade bir tabaktı. Çorbadan sonra sığır eti geldi, yanında yeşillik ve patatesle – gösterişsiz bir üçlü, çamurlu bir pazar yerindeki sığır butlarını

getiriyordu akla, kenarları kıvrılıp sararmış olan Brüksel lahanalarını, pazarlıkları ve ucuzlatmaları ve pazartesi sabahı ellerinde filelerle kadınları. İnsan doğasının günlük gıdasından yakınmak için neden yoktu, çünkü önümüzdeki malzeme yeterliydi, madenciler kuşkusuz daha azı için oturuyorlardı sofraya. Arkadan kremalı erik sunuldu. Kremayla yumuşatılmış olsa da kuru eriğin sert bir sebze (çünkü meyve sayılmaz) olduğundan, pintilerin yüreği gibi tel tel olduğundan ve seksen yıldır şarap ve sevgiden uzak duran ama yoksullara da bir şey vermeyen pintilerin damarlarında akacak türden bir sıvı salgıladığından yakınan çıkarsa,

kuru eriği bile sadaka sayan bulunduğunu düşünmeli. Sonra kurabiye ve peynir geldi, su sürahisi elden ele geçirildi, çünkü kurabiyelerin doğasında kuru olmak vardır, bu gelenler de tam birer kurabiyeydi. Hepsi buydu. Yemek sona ermişti. Herkes sandalyesini gıcırdatarak geriye itti; sallanır kapılar sertçe açılıp kapandı; çok geçmeden salonda yemeğe dair en ufak bir iz kalmadı, kuşkusuz ertesi sabahki kahvaltı için hazırlandı. İngiltere'nin gençleri şamatayla, şarkılarla koridorlardan geçip merdivenleri tırmandılar. "Yemek pek iyi değildi", ya da (şimdi Mary Seton'la ben onun oturma odasındaydık) "Burada kendi

başımıza yiyemez miydik?" demek bir konuğa, bir yabancıya (çünkü Trinity'de, ya da Somerville'de ya da Girton'da ya da Newnham ya da Christchurch'te olmadığı gibi burada da herhangi bir şeye hakkım yoktu) düşer miydi, çünkü eğer bu türden bir şey söylemiş olsaydım, yabancılara karşı incecik bir neşe ve cesaret maskesi taşıyan bir evin saklı tutulan yönetimine gizlice bakmış, içerisini araştırmış sayılırdım. Yo, böyle bir şey söyleyemezdim. Nitekim sohbet bir an yavaşladı. İnsan böyle şekillenince, kalp, beden ve beyin, bir milyon yıl sonra kuşkusuz olacakları gibi ayrı bölümlerde değil de birbirine karışmış durumda olunca, lezzetli bir

yemek iyi bir sohbet için büyük önem taşır. İyi bir yemek yememişseniz iyi düşünemez, iyi sevemez, iyi uyuyamazsınız. Belkemiğinizdeki ışığı sığır eti ve kuru erikler yakmaz. *Herhalde* hepimiz cennete gideceğiz, *umarız* ki Vandyck de bizi köşede bekler – işgünü sona erdiğinde sığır etiyle kuru erikler aralarında böyle kuşkulu ve kısıtlayıcı bir ruh durumu geliştirirler. Bereket fen dersi veren arkadaşımın dolabında küçük bir şişeyle küçük kadehler vardı da – (ama başlangıç olarak dilbalığıyla keklik bulunmalıydı)– şöminenin karşısına yerleşip günün verdiği hasarın bir kısmını giderebildik. Bir-iki dakika

sonra, belli bir kişinin yokluğunda aklımızda biriken ve yeniden bir araya gelindiğinde doğal olarak üzerinde konuşulan, merakımızı ve ilgimizi çeken bütün konulara rahatça dalıp çıkmaya başlamıştık bile – tanıdığımız birinin nasıl evlendiği, ötekininse evlenmediği; birimiz şunu düşünüyordu, ötekimiz başka bir şey; biri umulmadık biçimde ilerlemişti, öteki şaşılacak kadar kötülemişti – insan doğası ve içinde yaşadığımız şaşırtıcı dünyanın niteliği hakkında bütün o düşünceler doğal olarak bu tür başlangıçlardan çıkıyordu. Ancak bütün bunlar konuşulurken, kendi kendine ortaya çıkan ve her şeyi alıp kendi hedefine doğru sürükleyen bir

akıntının farkına vardım, utanarak. İspanya'dan ya da Portekiz'den söz ediyor olabilirdik, kitaplardan ya da yarış atlarından, ama ne konuşulursa konuşulsun, gerçek ilgi alanı bunlardan hiçbiri değildi, beş yüzyıl kadar önce yüksek bir çatıda çalışan duvarcıların olduğu sahneydi. Krallarla soylular koca koca çuvallarda getirdikleri hazineleri toprağın altına boşaltıyorlardı. Bu sahne zihnimde sürekli canlanıyor, sıska ineklerin, çamurlu bir pazar yerinin, sararmış otların ve pinti ihtiyarların yer aldığı başka bir sahnenin yanına yerleşiyordu – bu iki tablo, ne kadar birbirinden uzak, ayrı ve önemsiz olsa da, bir araya gelmeye, birbiriyle

çatışmaya devam ediyorlardı ve beni ellerine geçirmişlerdi. Bütün sohbetimizin bozulmasını istemiyorsam yapacağım en iyi şey, aklımda ne varsa sözcüklere dökmekti, şansım rast giderse hepsi silinip gider, Windsor Şatosu'nda açılan mezarda bulunan ölü kralın başı gibi ufalanıp dağılırdı. Miss Seton'a, şapelin çatısında yıllarca çalışan duvarcıları kısaca anlattım, sırtlarında getirdikleri çuval çuval altını ve gümüşü toprağa boşaltan kralları ve kraliçeleri ve soyluları da; sonra günümüz finans dünyasının kodamanlarının gelip, ötekilerin altın külçelerini ve işlenmemiş topak topak altınları bıraktıkları yerlere çekleriyle senetlerini

nasıl koyduklarını anlattım. Bütün bunlar oradaki üniversite binalarının altına gömülü, dedim; ama şimdi bulunduğumuz bu fakültenin altında, onun gösterişli kırmızı tuğlalarının ve bahçesindeki vahşi, bakımsız otların altında neler var? Yemek yediğimiz sade porselen tabakların ve (bu noktada engel olamadan dudaklarımdan fırladı) sığır etinin, kremanın ve kuru eriklerin altında hangi güç gizli?

Bak, dedi Mary Seton, 1860 dolaylarında –Aa, ama sen biliyorsun bu hikâyeyi, dedi sonra, sanırım tekrarlamaktan sıkılmıştı. Ve şunları söyledi: Odalar kiraya verilirdi. Komiteler toplanırdı. Zarflara adresler

yazılırdı. El ilanları hazırlanırdı. Toplantılar yapılırdı; mektuplar okunurdu; filanca kişi şu kadar vaat etmiş; tam tersine, Mr… tek kuruş vermeyecek. *Saturday Review* gazetesi pek kaba davranmış. Büroların kirasını ödeyecek parayı nasıl toplayacağız? Kermes mi yapsak? En ön sıraya oturtacağımız güzel bir kız bulamaz mıyız? John Stuart Mill'in bu konuda neler dediğine bir bakalım. Bir mektubu yayınlaması için … gazetesinin yayın yönetmenini ikna edebilecek biri var mı? Lady…'ye bu mektubu imzalatabilir miyiz? Lady… şehir dışında.

Altmış yıl kadar önce sanırım böyle yapılırdı bu işler, muazzam bir çaba

gösterilirdi, büyük zaman harcanırdı. Otuz bin pound ancak uzun mücadelelerden, büyük güçlüklerden sonra sağlanabilirdi.[2] Görülüyor ki, şarabımız, kekliklerimiz ve başlarının üzerinde kalaylı tepsiler taşıyan uşaklarımız olamayacak, dedi. Sedirlerimiz ve ayrı salonlarımız da. Bir kitaptan alıntı yaparak, 'Hayatın keyifli yanlarının beklemesi gerek,' dedi.[3]

2 'En az 30.000 pound talep etmemiz söylendi bize… Büyük Britanya, İrlanda ve sömürgelerde bu türden birden çok üniversite olacağı düşünülürse büyük bir meblağ değil, üstelik erkek okulları için büyük paraların ne kadar kolayca toplandığı da unutulmamalı. Öte yandan kadınların eğitim görmesini ne kadar az insanın istediği göz önüne alınırsa bu

meblağ iyi sayılır.' Lady Stephen, *Emily Daires and Girton College* (Emily Daires ve Girton Yüksek Okulu).

3 Bulunabilen her kuruş inşaat için bir kenara konuldu, keyif verecek şeyler ise ertelendi. R. Strachey, *The Cause* (Amaç).

Yıllar yılı çalışıp çabalayan ve iki bin pound'u bir araya getirmekte zorlanan, otuz bin pound toplamak için de ellerinden geleni yapan bütün bu kadınları düşününce kendi cinsimizin kınanası yoksulluğu karşısında öfkeye kapıldık. Bize bırakacak bir zenginlikleri olmadığına göre annelerimiz ne yapıyorlardı o zaman? Burunlarını mı pudralıyorlardı? Mağazaların vitrinlerini mi seyrediyorlardı? Monte Carlo güneşinde

gösteriş mi yapıyorlardı? Şöminenin rafında bazı fotoğraflar vardı. Mary'nin annesi –eğer gördüğüm onun fotoğrafıysa– boş zamanlarında bol para harcamış olabilirdi (bir papazdan on üç çocuğu olmuştu), ama eğer öyleyse neşe ve savurganlıkla geçirdiği hayatın zevklerinin izleri pek az yer etmişti yüzünün hatlarında. Gösterişsiz bir kadındı, taşlı iri bir broşla tutturduğu ekose şala bürünmüş yaşlı bir kadın; hasır bir koltukta oturuyordu, yanındaki köpeği kameraya baktırmaya çalışırken yüzünde, flaş patlar patlamaz köpeğin hareket edeceğine emin olan birinin eğlenceli ama gergin ifadesi vardı. Eğer bu kadın iş hayatına atılsaydı, suni ipek

üreticisi ya da borsadaki kodamanlardan biri olsaydı, Fernham'e iki-üç yüz bin pound bırakmış olsaydı, biz bu gece rahatça otururduk, konuşma konumuz da arkeoloji, botanik, antropoloji, fizik, atomun yapısı, matematik, astronomi, izafiyet, coğrafya olabilirdi. Eğer Mrs. Seton ve annesi ve onun da annesi para yapma sanatını öğrenmiş olsalardı, babaları ve onlardan önce gelen büyükbabaları gibi paralarını kendi cinslerine uygun öğretim üyelikleri, okutmanlıklar, ödüller ve burslar tesis edilmesi için bırakmış olsalardı, biz burada tek başımıza keklik eti ve bir şişe şarapla gayet ölçülü bir yemek yiyebilirdik; bize cömertçe bahşedilmiş

mesleklerden birinin koruması altında olacağımıza güvenerek, zevkle geçireceğimiz onurlu bir hayatı dört gözle bekleyebilirdik. Araştırmalar yapabilir, yazı yazabilirdik; dünyanın kutsal mekânlarında gezinebilirdik; Partenon'un basamaklarında düşüncelere dalarak oturabilir ya da sabah onda bir büroya gider, eve rahatça saat dört buçukta dönüp birkaç şiir yazabilirdik. Öte yandan, Mrs. Seton ve benzerleri on beş yaşında iş hayatına atılmış olsalardı, Mary diye biri –işte tartışmanın takıldığı nokta burasıydı– olmazdı. Peki, Mary ne düşünüyordu bu konuda, diye sordum. Ekim gecesi perdelerin arasından görünüyordu,

dingin ve güzeldi, sararmakta olan ağaçların arasına bir-iki tane yıldız takılmıştı. Fernham'e kalemin bir hareketiyle elli bin pound filan bağışlansın diye Mary kendi payına düşenden ve bıkıp usanmadan güzel havasını, pastalarının lezzetini övdüğü İskoçya'daki oyunlara ve çekişmelere dair anılarından (geniş ama mutlu bir ailesi vardı) vazgeçmeye hazır mıydı? Kendini bir okula vakfetmek aileler üzerinde bir kısıtlama getirecekti çünkü. Hem servet yapmak hem de on üç çocuk doğurmak – Tanrı'nın hiçbir kulu dayanamazdı buna. Gerçekleri dikkate alalım, dedik. Önce, bebeğin doğumuna kadar dokuz ay olduğunu düşünelim.

Sonra bebek doğar. Arkasından bebeği emzirmekle geçecek üç-dört ay. Bebek beslendikten sonra onunla oynayarak en az beş yıl geçirilir. Görünüşe göre çocukları oynasınlar diye sokağa bırakamazsınız. Rusya'da çocukların sokakta başıboş koşuştuklarını görenler bunun göze hiç de hoş görünmediğini söylüyorlar. Ayrıca insanın mizacının bir yaşla beş yaş arasında biçimlendiği de söyleniyor. Eğer Mrs. Seton para kazanıyor olsaydı, dedim, oyunlarla, çekişmelerle ilgili ne tür anıların olurdu? İskoçya'nın, güzel havasının, pastalarının filan ne kadarını bilirdin? Ama bu soruları sormanın bir yararı yok, çünkü sen zaten doğmamış olurdun.

Ayrıca, Mrs. Seton ve annesi ve onun da annesi büyük servet sahibi olsalardı ve bu serveti üniversitenin ve kitaplığın temellerine koysalardı neler olurdu diye sormanın da yararı yok, çünkü bir kere, para kazanmaları olanaksızdı, ikinci olarak da, mümkün olsaydı bile, yasalar onlara kazandıkları parayı kendilerinde tutma hakkı vermiyordu. Mrs. Seton ancak son kırk sekiz yılda kendine ait bir paraya sahip olabildi. Daha önceki yüzyılların tamamında her şey kocasının mülkiyetindeydi – belki de bu düşüncenin Mrs. Seton'la annesinin ve onun da annesinin borsadan uzak durmalarında payı olmuş olabilir. Kazandığım her kuruş, diyebilirlerdi,

elimden alınacak ve kocam nasıl isterse öyle harcanacak – belki de Balliol'da ya da Kings'te bir burs verilmesine ya da öğretmenlik kadrosu kurulmasına harcanacak, demek ki para kazanmak, kazanabiliyor olsam bile, benim pek de ilgimi çeken bir husus değil. En iyisi kocam uğraşsın bununla.

Her ne olursa olsun, kabahat tablodaki köpeğe bakan hanımefendide olsa da olmasa da, şu ya da bu nedenle annelerimizin meselelerini son derece kötü yönettiklerine kuşku yok. 'Hoş şeyler' için; keklik ve şarap, hademeler ve çimenlik, kitaplar ve purolar, kitaplıklar ve keyif için tek bir kuruş bile ayrılamamış. Ellerinden ancak kuru

topraktan çıplak duvarlar yükseltmek gelmiş.

Camın önünde ayakta durup, her gece binlerce kişinin baktığı gibi biz de, altımızdaki ünlü kentin kubbelerine ve kule-
lerine bakarak konuştuk. Sonbaharın ay ışığında çok güzel, çok gizemli duruyordu kent. Eski taşlar bembeyaz ve kutsal görünüyorlardı. Aşağıda toplanmış onca kitabı düşündüm; yüksek rütbeli din adamlarının ve saygıdeğer kişilerin lambrili odalarda asılı olan resimlerini; kaldırımlara tuhaf yuvarlaklar ve hilaller yansıtacak olan vitraylı camları; fiskiyeleri ve çimenleri; dingin avlulara bakan sessiz salonları.

Ve (bunu düşündüğüm için kusura bakmayın) o övgüye değer dumanları ve içkileri ve derin koltukları ve güzel halıları da düşündüm; bolluğun, mahremiyetin ve geniş mekânların soyundan gelen nezaketi, güleryüzlülüğü, saygınlığı da. Annelerimiz bütün bunlarla kıyaslanacak hiçbir şey vermediler bize kesinlikle – otuz bin pound'u bir araya getirmekte zorlanan annelerimiz, St. Andrews'da papazlara on üç çocuk doğuran annelerimiz.

Kaldığım otele döndüm, karanlık sokaklarda yürürken, akşam işi biten herkesin yaptığı gibi şunun bunun üzerinde düşündüm. Mrs. Seton'ın neden bize bırakacak parası olmadı diye

düşündüm; yoksulluğun insanın aklını nasıl etkilediğini; servetin aklımızı nasıl etkilediğini; o sabah gördüğüm, omuzları kürklü o tuhaf yaşlı beyefendileri; biri ıslık çalınca onların nasıl koştuğunu hatırladım; şapelde gümbürdeyen orgu, kitaplığın kapalı kapılarını düşündüm; kilitli kapıların dışında kalmanın ne kadar tatsız olduğunu düşündüm; belki içeride kilitli kalmanın daha da kötü olacağını düşündüm; bir cins güvencede ve varlık içindeyken karşı cinsin yoksulluk ve güvensizlik içinde olduğunu, geleneklerin ve geleneksizliğin bir yazarın zihnindeki etkisini düşündüm, sonunda, tartışmaları ve izlenimleriyle, öfkesi ve

kahkahalarıyla birlikte günün kırışmış kabuğunu dürüp çalılığa atmanın zamanının geldiğini düşündüm. Gökyüzünün mavi boşluğunda binlerce yıldız göz kırpıyordu. Gizemli bir toplulukla baş başa gibiydim. Bütün insanlar
uykudaydı – yüzükoyun, yatay, dilsiz. Oxbridge'in sokaklarında kimseler görünmüyordu. Otelin kapısı bile görünmez bir elin dokunuşuyla açılıverdi – vakit o kadar geçti ki, odama kadar bana ışık tutacak tek bir görevli bile yoktu ortalıkta.

İki

Şimdi sahne, beni izleyin lütfen, farklıydı. Yapraklar hâlâ dökülüyordu ama artık Londra'daydık, Oxbridge'de değil; gözlerinizin önüne binlerce benzeri olan bir oda getirmenizi istiyorum, penceresinden bakınca insanların şapkalarının, kamyonetlerin, otomobillerin arasından başka pencereleri görüyorsunuz, odadaki bir masanın üzerinde boş bir kâğıt duruyor, üzerinde büyük harflerle KADINLAR VE KURMACA yazıyor, o kadar. Oxbridge'de yenen öğlen ve akşam

yemeklerinin kaçınılmaz devamı, ne yazık ki, British Museum'a yapılacak bir ziyaret gibi görünüyor. Bütün bu izlenimlerin içinde kişisel ve tesadüfi olan ne varsa silkip atmalı ve saf sıvıya, hakikatin esas yağına böyle ulaşmalıyız. Çünkü Oxbridge'e yaptığım o ziyaret, o öğle ve akşam yemekleri peş peşe gelen soruları tetiklemişti. Neden erkekler şarap içerken kadınlar su içiyorlardı? Cinslerden biri o kadar varlıklıyken öbürü neden yoksuldu? Yoksulluğun kurmaca üzerinde nasıl bir etkisi vardı? Sanat eserleri yaratmanın koşulları nelerdi? Bir anda binlerce soru dikildi karşıma. Ama benim sorulara değil, yanıtlara ihtiyacım vardı; yanıtı da ancak

bilgili, önyargısız kişilere danışarak elde edebilirdim, dil anlaşmazlıklarının ve beden karmaşasının dışına çıkmış ve muhakemelerinin ve araştırmalarının sonuçlarını British Museum'da bulabileceğim kitaplara dökmüş kişilere. Eğer hakikat British Museum'un raflarında bulunmayacaksa nerede bulunacak, diye sordum kendime, elime bir defterle kalem alırken.

Elimde bunlarla, kendimden emin olarak, araştırmaya hazır durumda, hakikatin peşine düştüm. Yağmurlu olmasa da kasvetli bir gündü, Müze'nin yakınındaki sokaklarda kömür kapakları açık duruyordu, açık deliklerden içeri çuvallar dolusu kömür boşaltılıyordu;

dört tekerlekli arabalar kaldırıma yanaşıp içinde, servet ya da sığınacak yer ya da gözlerine kestirdikleri başka bir şey peşinde olan ve bunları kışın Bloomsbury'deki pansiyonlarda bulabilecek bir İsviçreli ya da İtalyan ailenin bütün giyeceklerinin bulunduğunu tahmin ettiğim iple bağlanmış sandıklar indiriyorlardı. Her zamanki boğuk sesli adamlar el arabalarına yükledikleri bitkilerle sokaklarda dolaşıyorlardı. Kimi bağırıyordu; kimileri de şarkı söylüyordu. Londra bir atölye gibiydi. Londra bir makine gibiydi. Bir desen oluşsun diye hepimiz bu düzgün zeminde bir ileri bir geri fırlatılıyorduk. British Museum bu fabrikanın bir başka

bölümüydü. Açılır-kapanır kapılar açıldılar; devasa kubbenin altında durdum, üzerinde ünlü kişilerin adları yazılı bir bantın muhteşem bir biçimde çevrelediği kocaman, çıplak alnın içindeki bir düşünceydim sanki. Başvuru masasına gittim; küçük bir kâğıt aldım; kataloglardan birini açtım, ve ..... Buradaki beş nokta şaşkınlıkla, merakla ve bakakalarak geçirdiğim beş dakikayı gösteriyor. Bir yıl içinde kadınlara dair kaç kitap yazıldığı hakkında bir fikriniz var mı? Bunlardan kaçının erkekler tarafından yazıldığı hakkında? Evrende en çok tartışılan hayvan olduğunuzun farkında mısınız? Ben buraya elimde defter ve kalemimle geldiğimde bir

sabahı okuyarak geçireceğimi, öğlene kadar hakikati defterime kaydetmiş olacağımı varsayarak gelmiştim. Ama bütün bunlarla baş edebilmek için bir fil sürüsü olmam gerek, diye düşündüm, öbek öbek örümcek
olmalıydım, yaşam süreleri en uzun sayılan hayvanlarla çok sayıda gözü olan hayvanları aklıma getirerek. Salt kabuğu delebilmem için çelikten pençelerim ve pirinçten bir gagam olmalıydı. Bunca kâğıdın içine gömülü hakikat zerrelerini nasıl bulacağım, diye sordum kendime, gözlerimi çaresizlik içinde kitap adlarının yer aldığı upuzun listelerde gezdirdim. Kitapların adları bile düşünmem için malzeme yaratıyordu.

Cinsiyet ve doğası doktorlara ve biyologlara cazip gelebilirdi; ama şaşırtıcı ve açıklaması güç olan, cinsiyetin –yani kadınların– aynı zamanda sevimli deneme yazarlarına, çalakalem yazanlara, lisansüstü eğitim almış genç adamlara; eğitimsiz erkeklere; kadın olmamaları dışında görünürde hiçbir niteliği olmayan erkeklere de çekici gelmesiydi. Bu kitaplardan bazıları, görünürde, saçma sapan ve ciddiyetten uzaktı; ama çoğu da ciddi ve kehanetle dolu, ahlaki ve öğüt verici idi. Salt başlıklarını okumak bile sahneye ve kürsüye çıkıp, genellikle bu tür konuşmalara tanınan zamanı epeyce aşarak konu hakkında nutuk atan sayısız

okul müdürünü, sayısız din adamını getiriyordu akla. Çok garip bir olaydı bu; ve anladığıma göre –bu noktada E harfine başvurdum– erkek cinsine tahsis edilmişti. Kadınlar, erkekler hakkında kitap yazmıyorlar – bu gerçek elimde olmadan içimi ferahlattı, çünkü önce erkeklerin kadınlar hakkında yazdıklarını, sonra da kadınların erkekler hakkında yazdıklarını okuyacak olsaydım, ben kalemimi kâğıda değdirene kadar yüzyılda bir çiçek açan sarısabır, iki kez çiçek açmış olurdu. Böylece, on-on iki kadar kitabı tamamen gelişigüzel seçerek küçük kâğıtlarımı tel tepsiye bıraktım, hakikatin esas yağını arayan öteki insanların arasında,

bölmemde bekledim.

Bu garip eşitsizliğin nedeni ne olabilirdi acaba; Britanyalı vergi mükelleflerinin başka amaçlar için sağladıkları küçük kâğıtlara araba tekerlekleri çizerken bunu düşünüyordum.

Bu kataloglardan gördüğüm kadarıyla neden erkekler kadınlara değil de kadınlar erkeklere çok daha ilginç geliyordu? Çok garip bir olguydu bu bana kalırsa, kadınlar hakkında kitaplar yazarak ömür geçiren erkeklerin hayatlarını gözümde canlandırmaya çalıştım; yaşlı mı genç miydiler; evli mi bekâr mı, kırmızı burunlu mu kamburu çıkmış mı – her neyse, sakatlar ya da

güçsüzler tarafından gösterilmediği sürece böyle bir ilginin nesnesi olmak belli belirsiz gururumu okşamıştı – bunlara kafa yorarken önümdeki masaya çığ gibi yığılan kitaplar bütün bu boş düşüncelerime bir son verdi. İşte derdim başlıyordu. Oxbridge'de araştırma konusunda eğitim almış bir üniversite öğrencisi kuşkusuz hiç oyalanmadan sorusunu doğru yere yönlendirecek yöntemleri biliyordur ve koyunların ağıllarının yolunu bulmaları gibi o da aradığı yanıtı bulur. Örneğin yan tarafımda oturan ve bilimsel bir elkitabından bazı şeyleri dikkatle defterine geçiren öğrenci eminim ki her on dakikada bir temel cevherin eğitici

bilgilerini seçip çıkarabiliyordu. Tatmin olduğunu gösteren ufak homurtuları buna işaretti. Ama eğer biri üniversite eğitimi görmemişse, sorusunun ağılına yöneltilmesi bir yana, kalemi, peşinden gelen av köpeklerinden kaçan ürkmüş bir koyun sürüsü gibi telaşla sağa sola koşuşur. Profesörler, okul müdürleri, sosyologlar, din adamları, romancılar, deneme yazarları, gazeteciler, kadın olmamaları dışında hiçbir nitelikleri bulunmayan erkekler benim bu bir tek basit sorumun peşinden gitmişler – Neden bazı kadınlar yoksuldur?– sonuçta ortaya elli soru çıkmış; sonunda bu elli soru çılgın gibi nehrin ortasına atlamışlar ve su onları sürükleyip

götürmüş. Not defterimin her sayfası notlarla dolup taşmıştı. Nasıl bir ruh hali içinde olduğumu göstermek için bu notlardan birkaçını sizlere okuyacağım; sayfanın büyük harflerle yazılmış KADINLAR VE YOKSULLUK diye gayet basit bir başlığı olduğunu açıklamak isterim; ancak başlığın altında şöyle şeyler sıralanmıştı:

Ortaçağdaki durumları,
Fiji Adaları'ndaki âdetler,
Tanrıça olarak tapınılanlar,
Ahlaki anlamda daha zayıf olanlar,
İdealizm,
Daha büyük vicdan sahibi olmak,
Büyük Okyanus'taki adalarda yaşayanlarda ergenlik çağı,
Çekicilik,
Kurban edilenler,

Küçük beyin,
Daha derin bilinçaltı,
Bedenlerinde daha az tüy olanlar,
Zihinsel, ahlaki ve bedensel aşağılık,
Çocuk sevgisi,
Daha uzun yaşam süresi,
Daha güçsüz kaslar,
Güçlü sevgi,
Kibir,
Yüksek öğrenim,
Shakespeare'in görüşü,
Lord Birkenhead'in görüşü,
Dekan Inge'nin görüşü,
La Bruyére'in görüşü,
Dr. John'un görüşü,
Mr. Oscar Browning'in görüşü…

Burada bir soluk alıp, sayfanın kenarına, Samuel Butler neden 'Akıllı erkekler kadınlar hakkında ne düşündüklerini asla söylemezler,' diyor,

diye ekledim. Belli ki akıllı adamlar asla başka bir şey de söylemiyorlar. Ama, diye devam ettim, arkama yaslanıp, içinde bir tek fikir olarak, ama artık bezginleşmiş bir fikir olarak bulunduğum devasa kubbeye bakarak, asıl talihsizlik akıllı erkeklerin kadınlar hakkında asla aynı şeyleri düşünmemeleri. Pope şöyle demiş:

Çoğu kadın kişiliksizdir.

La Bruyère de:

Les femmes sont extrêmes; elles sont meilleures ou pires que les hommes[4]

4 (Fr.) Kadınlar uçlardadır, erkeklerden daha iyi ya da daha kötüdürler. (ç.n.)

Birbiriyle çağdaş olan iki keskin gözlemcinin tamı tamına zıt fikirleri. Eğitim alacak yetenekte mi kadınlar,

değiller mi? Napoléon yetenekleri olmadığını düşünüyordu. Dr. Johnson ise tam tersini.[5] Ruhları var mı, yoksa yok mu? Bazı vahşiler, olmadığını söylüyorlar. Bazıları da tam tersine, kadınların yarı-kutsal olduklarını söyleyip bu nedenle onlara tapıyorlar.[6] Hikmet sahibi bazı kişiler kadınların beyinlerinin sığ olduğunu söylüyorlar; kimileriyse bilinçlerinin daha derin olduğunu. Goethe kadınları el üstünde tutardı; Mussolini ise nefret ederdi. Nereye baksanız erkeklerin kadınlar hakkında düşündüğünü görürsünüz, ve hepsi de farklı düşünürler. Bütün bunları anlamanın mümkün olmadığına karar verdim yanımdaki okura imrenerek

bakarken, güzel güzel özet çıkarıyor, bunları A, B ya da C diye başlıklar altında topluyordu, benim defterimse birbiriyle çelişen notlara ait çılgın karalamaların cümbüş yeri gibiydi. Üzücüydü, şaşırtıcıydı, küçültücüydü. Hakikat parmaklarımın arasından kayıp gitmişti. Her bir damlası kaçıp gitmişti.

5 'Erkekler kadınların kendilerinden üstün olduğunu bilirler, bu yüzden de en zayıflarını ya da en cahillerini seçerler. Böyle düşünmeselerdi, kadınların da kendileri kadar bilgi sahibi olmalarından asla korkmazlardı. Erkek cinsine adil davranmak için, sonraki bir konuşmada sözlerinde ciddi olduğunu bana söylediğini açıklamayı dürüstlük sayıyorum.' Boswell, *The Journal of a Tour to the Hebrides* (Hebrid Adaları'na Yapılan Bir Gezinin Notları).

6 ‘Eski Almanlar kadınların kutsal bir yanı olduğuna inanırlardı, bu nedenle kâhin sayıp danışırlardı onlara.’ Frazer, *Golden Bough* (Altın Dal).

Eve gidecek durumda değilim, diye düşündüm, eve gidip de kadınlar ve kurmaca konusundaki incelemeye, ciddi bir katkı olsun diye kadınların bedenlerinin erkeklere oranla daha az tüylü olduğunu ya da Büyük Okyanus’taki adalarda yaşayan yerlilerde ergenlik yaşının dokuz –yoksa doksan mıydı?– olduğunu ekleyecek değilim, dikkatim dağıldığı için elyazım bile okunmaz hale gelmişti. Bütün sabah uğraştıktan sonra elimde daha hacimli ya da daha kayda değer bir şey bulunmaması utanç vericiydi. Ve eğer

K'ye (kısaltma olsun diye K harfini kullanıyorum) dair geçmiş zamandaki hakikati elde edemeyeceksem, ne diye gelecekteki K ile uğraşacaktım ki? Kadın ve kadının neyin üzerinde olursa olsun –politika, çocuklar, ücretler, ahlak– etkisi konusunda uzmanlaşan sayıca çok ve bilgili bütün beyefendilerin görüşünü almak zaman kaybı gibi geliyordu bana. Yazdıkları kitapların kapaklarını açmasam da olurdu.

Ama böyle düşünüp dururken, tıpkı masa komşum gibi bir sonuç çıkarıp yazacağıma, kayıtsız, umarsız durumdayken, farkına varmadan resim çizmiştim. Defterime, bir surat, bir

beden çizmiştim. Bu, *Dişi Cinsin Zihinsel, Ahlaksal ve Bedensel Düşüklüğü* adındaki devasa kitabı yazmakta olan Profesör X'in yüzü ve bedeniydi. Kadınların çekici bulacağı bir erkek olarak çizmemiştim onu. İri yarıydı; sarkık bir gerdanı vardı; bunu telafi etmek istercesine gözleri küçücüktü; suratı kıpkırmızıydı. Yüzündeki ifadeye bakanlar, yazarken zehirli bir böceği öldürürcesine kalemini kâğıda batırmasına yol açan bir duyguya kapılarak çalıştığını, ama öldürmüş olsa bile
bunun onu tatmin etmediğini sanabilirlerdi; öldürmeye devam etmeliydi; öyleyken bile öfkelenmesi ve

sinirlenmesi için bir neden kalırdı geride. Yaptığım resme bakarak, karısına mı kızmıştı, diye sordum kendime, süvari sınıfından bir subaya mı âşıktı kadın? Bu subay uzun boylu, şık ve astragan paltolu muydu? Freud'un savını kullanmak gerekirse, beşikteyken güzel bir kız alay mı etmişti onunla? Çünkü profesör, beşikteyken bile şirin bir çocuk değildi herhalde, diye düşündüm. Nedeni ne olursa olsun benim resmimde profesör, *Dişi Cinsin Zihinsel, Ahlaksal ve Bedensel Düşüklüğü* hakkındaki önemli kitabını yazarken çok öfkeli ve çok çirkin görünüyordu. Resim yapmak, boşa harcanan bir sabahın işini tamamlamanın tembelce bir yoluydu.

Ama yüzeyin altındaki hakikat bazen aylaklık anlarında, düşlerimizde üste çıkar. Not defterime göz atınca, basit bir psikolojik akıl yürütme, psikanalistin adını vermeyeyim, öfkeli profesörün resminin öfke içinde yapılmış olduğunu gösterdi bana. Ben hayaller kurarken öfke kalemimi eline geçirmişti. Ama burada öfkenin ne işi vardı? İlgi, akıl karışıklığı, eğlence, can sıkıntısı – sabah boyunca birbirinin peşi sıra gelen bütün bu duyguları izleyip adlarını söyleyebilirdim. O kara yılan öfke de onların arasına mı gizlenmişti? Evet dedi, çizdiğim resim, öfke gizlenmişti. İblisi kışkırtan o kitabı, o cümleyi işaret etmişti bana. Kalbim hızla çarpmıştı.

Yanaklarım alev alev olmuştu. İçimi öfke doldurmuştu. Ne kadar saçma olsa da bunun tuhaf bir tarafı yoktu. Doğal olarak, küçük bir adamdan daha aşağıda olduğunun söylenmesinden kimse hoşlanmaz –yanımdaki öğrenciye baktım– derin soluklar alıyor, el yapımı olmayan bir kravat takıyordu, suratında iki haftalık sakal vardı. İnsan bazen saçma sapan kibre kapılır. İnsan yaradılışı bu, diye düşündüm, öfkeli profesörün suratının üzerine araba tekerlekleri ve daireler çizmeye başladım, sonunda adamın suratı yanan bir çalılığa ya da parlak bir kuyrukluyıldıza benzedi – her neyse, insana hiç benzemeyen bir nesneye

dönüştü. Profesör şimdi Hampstead Heath'in tepesinde yanan bir çalı çırpı yığınından başka bir şey değildi. Çok geçmeden benim öfkem dindi, geçti gitti; ama geriye merak kaldı. Profesörlerin öfkesi nasıl açıklanabilirdi? Neden öfkeliydiler? Çünkü bu kitapların bıraktığı izlenimi çözümlemeye kalkışınca işin içinde hep bir ısı faktörü olurdu. Bu ısı çeşitli şekiller alırdı; kendini yergide, duygularda, merakta, kınamada gösterirdi. Ama bir başka faktör daha vardı ki o da çoğunlukla mevcuttu ve hemen teşhis edilemiyordu. Ben ona öfke diyordum. Ama bu yeraltına girmiş olan bir öfkeydi, her türlü başka duyguyla karışmıştı. Tuhaf

etkilerine bakarsak kılık değiştirmiş ve karmaşık bir öfkeydi bu, basit ve açık bir öfke değil.

Nedeni ne olursa olsun, bütün bu kitaplar, diye düşündüm masamın üzerinde yığılanları gözden geçirerek, benim amacıma hiç uygun değil. Bilimsel açıdan değersizdiler, demek istiyorum ki insani açıdan talimatlarla, merakla, can sıkıntısıyla doluydular, Fiji Adası'nda yaşayanların âdetleriyle ilgili garip gerçekler de vardı. Duyguların kızıl ışığında yazılmışlardı, gerçeğin beyaz ışığında değil. Bu nedenle kütüphanecinin masasına geri götürülmeli ve o devasa arı kovanında her biri kendi hücresine konulmalıydı. O

sabahki çalışmamdan elime geçen tek şey, öfkeyle ilgili gerçekten başka bir şey değildi. Profesörler –onları böylece bir araya topluyordum– öfkeliydiler. Ama neden, diye sordum kendime, kitapları iade ettikten sonra, neden, diye yineledim, güvercinlerin ve tarihöncesi kanoların arasında, sütunların altında dururken, neden öfkeliler? Kendime bunu sorduktan sonra öğle yemeği yiyebileceğim bir yer bulmak üzere yürüdüm. Şimdi onların öfkesi diye nitelediğim şey aslında nedir, diye sordum. British Museum yakınlarında küçük bir lokantada yemeğim gelene kadar zamanımı dolduracak bir bilmeceydi bu. Benden önce orada

yemek yiyen biri akşam gazetesinin erken baskısını sandalyenin üzerinde bırakmıştı, garsonun gelmesini beklerken başlıklara göz attım. İri harflerle yazılmış bir başlık sayfanın bir yanından ötekine uzanmıştı. Biri Güney Afrika'da büyük sayı yapmıştı. Daha küçük başlıklarla Sir Austen Chamberlain'in Cenevre'de olduğu duyuruluyordu. Üzerinde insan saçı olan bir kasap bıçağı bir bodrumda bulunmuştu. Sayın Yargıç, Boşanma Mahkemesi'nde kadınların utanmazlığından söz etmişti. Gazetenin orasına burasına başka haberler serpiştirilmişti. Bir film yıldızı Kaliforniya'da bir tepeden sarkıtılmıştı, havada asılı duruyordu. Hava sisli

olacaktı. Gezegenimizde çok kısa kalan ve bu gazeteyi eline alan bir konuk bile, diye düşündüm, bu dağınık ifadelere bakarak İngiltere'de ataerkil bir yönetim olduğunu anlardı. Aklı başında olan herkes profesörün üstünlüğünü anlardı. Güç de para da nüfuz da ondaydı. Gazetenin hem sahibiydi, hem yazıişleri müdürü hem de onun yardımcısı. Hem Dışişleri Bakanıydı hem Yargıç. Kriket oyuncusuydu, yarış atları da onundu, yatlar da. Hissedarlarına yüzde iki yüz kâr payı dağıtan şirketin müdürüydü. Kendisinin yönettiği vakıflara ve üniversitelere milyonlar bırakıyordu. Film yıldızını havada asılı tutuyordu. Kasap bıçağındaki saç telinin insana ait

olup olmadığına o karar verecekti; katili beraat ettirecek de oydu, mahkûm edecek de, asacak da oydu özgür bırakacak da o. Sis dışında her şey onun kontrolü altında görünüyordu. Yine de öfkeliydi. Öfkeli olduğunu biliyordum. Kadınlar hakkında yazdıklarını okuduğumda – sözlerini değil de kendisini düşündüm. Bir tartışmacı serinkanlılıkla tartışıyorsa aklında sadece tartıştığı konu vardır; o zaman okur da ister istemez aynı konuyu düşünür. Kadınlar hakkında serinkanlılıkla yazmış olsaydı, tezini savunmak için çürütülmesi olanaksız kanıtlar sunsaydı ve sonucun

şu mu bu mu olmasını arzuladığını hiç

belli etmeseydi, biz de hiç öfkelenmezdik. Gerçeği kabul ederdik, tıpkı bezelyenin yeşil, kanaryanın sarı olduğunu kabul ettiğimiz gibi. Ben de tamam öyleyse derdim. Ama o öfkeli olduğu için ben de öfkelendim. Yine de çok garip, diye düşündüm, akşam gazetesinin sayfasını çevirirken, bu kadar güce sahip bir erkeğin böyle öfkeli olması. Yoksa öfke, her nasıl oluyorsa, güce eşlik eden o bildik hayalet miydi? Örneğin zenginler çoğunlukla öfkelidirler, çünkü yoksulların onların servetine göz diktiğinden kuşkulanırlar. Profesörler, ya da belki yaşlı ve saygın kişiler demem daha uygun olur, kısmen bu neden

yüzünden öfkeleniyor olabilirler, ama kısmen de fazla dikkat çekmeden yüzeyde yer alan bir başka neden yüzünden. Büyük olasılıkla hiç de 'öfkeli' değillerdi; gerçekten de sıklıkla, özel yaşamlarındaki ilişkilerinde takdirkâr, sadıktılar, örnek gösterilirlerdi. Eğer profesör, kadınların üstün konumda olmadıklarını biraz fazla vurguladıysa, büyük olasılıkla kadınların üstün olmadıklarını değil, kendi üstünlüğünü düşünüyordu. Bir hayli hiddetlenerek ve epeyce vurgulayarak koruduğu da buydu, çünkü sahip olduğu şey onun gözünde nadide bir mücevherdi. Hayat her iki cins için de –kaldırımda ite kaka yürüyen

kadınlarla erkeklere baktım– çetindi, zordu, sürekli bir mücadeleydi. Büyük cesaret ve güç gerektiriyordu. Belki de hepsinden önce, yanılsamaya eğilimli yaratıklar olduğumuz düşünülürse, insanın kendine güveni olmasını gerektiriyordu. Kendimize güvenimiz olmazsa beşikteki bebekler gibi oluruz. Ölçülemeyen, ama pek değerli olan bu niteliği el çabukluğuyla nasıl oluşturabiliriz? Başkalarının bizden daha aşağıda olduğunu düşünerek. Başkalarına karşı doğuştan gelen bir üstünlüğe sahip olduğumuzu hissederek –servet olabilir bu, ya da rütbe, düzgün bir burun, ya da büyükbabamızın Romney tarafından yapılmış portresi–

çünkü insanın imgelemindeki etkileyici araçların sınırı yoktur. Bu bakımdan, fethetmek, hükmetmek zorunda olan saygıdeğer bir büyük için, çok sayıda insanın, hatta insan ırkının yarısının doğal olarak kendisinden aşağıda olduğunu hissetmek çok önemlidir. Sahip olduğu gücün ana kaynaklarından biri gerçekten de budur herhalde. Şimdi de bu gözlemin ışığını gerçek hayata çevireyim, diye düşündüm. Gündelik hayatın kıyısında not aldığımız bu psikolojik bulmacaların bazılarını açıklamanın yararı olur mu? Geçen gün, çok insancıl, erkeklerin en alçakgönüllüsü olan Z., eline Rebecca West'in[7] bir kitabını alıp bir paragraf

okuyunca, “Rezil feminist! Erkeklerin kendini beğenmiş olduğunu söylüyor!” diye bağırdığında düştüğüm şaşkınlığı açıklar mı? Beni çok şaşırtan –karşı cins hakkında kaba olsa da büyük olasılıkla gerçek olan bir ifadede bulundu diye Miss West neden rezil bir feminist olsundu ki– bu haykırış sadece yaralı bir kibrin çığlığı değildi; o adamın kendine inanma gücünün uğradığı saldırıya karşı bir protestoydu.

7 Rebecca West, Cicely Isabel Fairfield’in (1892-1983) yazarlık adı; yazar, gazeteci, edebiyat eleştirmeni ve gezi yazarı olan West, liberal ve feminist görüşleriyle tanınıyordu. (ç.n.)

“Bütün bu yüzyıllar boyunca kadınlar, erkeği olduğundan iki kat büyük gösteren

bir ayna görevi gördüler, büyülü bir aynaydı bu ve müthiş bir yansıtma gücü vardı. Böyle bir güç olmasaydı dünya hâlâ bataklık ve balta girmemiş ormanlardan ibaret olurdu. Savaşlarda zafer kazanıldığı duyulmazdı. Hâlâ geyiklerin iskeletleriyle kırık koyun kemiklerini birbirine sürter, çakmaktaşı verip koyun derisi ya da gelişmemiş zevkimizi hangi basit süs eşyası tatmin edecekse onu alırdık... Çar ve Kayzer ne taç giyerler, ne de tahttan inerlerdi. Uygar toplumlarda hangi işe yararlarsa yarasınlar, bütün şiddet ya da kahramanlık eylemlerinde aynalar gereklidir. İşte bu yüzden Napoléon da Mussolini de kadınların erkeklerden

aşağı olduğunda bu kadar ısrarcıdırlar, eğer onlar aşağıda olmasalardı kendileri büyüyemezlerdi. Bu da çoğunlukla kadınların erkeklere gerekli olduğunu kısmen de olsa açıklamaya yarıyor. Ayrıca erkeklerin, kadının eleştirisi karşısında ne kadar tedirgin olduklarını, aynı eleştiriyi yapan bir erkeğin verebileceğinden daha fazla acı vermeden, erkeği daha çok öfkelendirmeden kadının, bu kitap kötü, şu resim zayıf filan demesinin nasıl olanaksız olduğunu da açıklamaya yarıyor. Çünkü eğer kadın gerçeği söylemeye başlarsa aynadaki görüntü büzülür; erkek hayata uyum sağlayamaz olur. Kahvaltıda ve akşam yemeğinde

kendini olduğundan bir kat daha büyük görmezse hükümler vermeye, vahşileri uygarlaştırmaya, yasalar koymaya, kitaplar yazmaya, süslenip ziyafetlerde nutuk çekmeye nasıl devam eder?" Ekmeğimi didikleyip kahvemi karıştırırken, ara sıra da sokaktaki insanlara bakarken bunları düşündüm. Ayna görüntüsü çok önemli, çünkü zindeliği besler, sinir sistemini harekete geçirir. Kaldırın o görüntüyü, o zaman erkek ölebilir, tıpkı kokainsiz kalan kokainman gibi. O görüntünün büyüsü altında, diye düşündüm, camdan dışarı bakarak, kaldırımda yürüyenlerin yarısı işlerine gidiyor. O büyünün ışınlarının altında şapkalarını başlarına oturtup

paltolarını giyiyorlar. Güne güvenli ve zinde başlıyorlar, Miss Smith'in çay davetinde beklendiklerine inanıyorlar; salona girerken kendi kendilerine, buradaki insanların yarısından üstünüm diyorlar, bu yüzden toplum yaşamını derinden etkileyen, insanların zihinlerinin kıyısına tuhaf notlar konulmasına yol açan o özgüvenle, kendilerinden emin olarak konuşuyorlar.

Ne var ki karşı cinsin psikolojisine dair bu tehlikeli ve çekici konuya yaptığım katkılar –kendinize ait yıllık beş yüz poundunuz olursa siz de inceleyebilirsiniz bu konuyu umarım– hesabı ödemek zorunda olduğum için yarıda kesildi. Hesap beş şilin dokuz

peni tutmuştu. Garsona on şilin verdim, o da üstünü getirmeye gitti. Cüzdanımda bir tane daha kâğıt on şilinlik vardı; onu görmüştüm, çünkü cüzdanımın kendiliğinden on şilinlik kâğıt paralar doğurma gücü hâlâ nefesimi keser. Cüzdanımı bir açarım ve paraları orada bulurum. Birkaç kâğıt parçası karşılığında toplum bana tavuk ve kahve, kalacak bir yer verir, sırf aynı adı taşıyoruz diye teyzelerimden birinin bana bıraktığı paradır bu.

Teyzem Mary Beton'ın, Bombay'da gezintiye çıktığında atından düşerek öldüğünü size söylemem gerek. Mirasa konduğumun haberi bana ulaştığı gün kadınlara seçme hakkı veren yasa

meclisten geçmişti. Posta kutumda bir avukattan gelen mektubu bulmuştum, açtığımda bana ölene kadar ödenmek üzere yılda beş yüz pound bıraktığını öğrendim. O iki şeyden –seçme hakkı ve paradan– biri, elime geçen para, kesinlikle daha önemli göründü gözüme. O güne kadar gazetelerden garip işler dilenerek, kâh eşeklerin bir gösterisinin kâh bir düğünün haberini yaparak geçimimi sağlamıştım; zarfların üzerini yazarak, yaşlı hanımlara kitap okuyarak, yapma çiçekler hazırlayarak, bir yuvada çocuklara alfabeyi öğreterek birkaç kuruş kazanmıştım. 1918'e kadar kadınların yapabileceği başlıca işler bunlardı. Sanırım bu işlerin ne kadar güç

olduğunu ayrıntılarıyla anlatmama gerek yok, çünkü belki sizler de böyle işlerde çalışmış kadınlar tanıyorsunuzdur; kazanılan bu parayla nasıl kıt kanaat geçinildiğini de anlatmayacağım zira sizler de aynı şeyi denemiş olabilirsiniz. Ama bu ikisinden de daha kötü bir sıkıntı olarak bende kalan, o günlerin içimde doğurduğu korku ve umutsuzluk zehridir. Bir kere, yapmak istemediğimiz şeyi yapıyorduk ve köle gibi yapıyorduk, her zaman olmasa da kuyruk sallayarak, yaltaklık ederek yapıyorduk, ama bu gerekli görünüyordu ve kendimizi tehlikeye atacak durumda da değildik; ve sonra saklaması ölüm anlamına gelen o bir tek yeteneğin –küçük ama sahip olan

için çok değerlidir–, onunla birlikte kendimin de, ruhumun da kaybolması düşüncesi – bütün bunlar ilkbaharın çiçeklerini kemiren, ağacın içini oyan bir küfe benzedi. Söylediğim gibi teyzem ölmüştü; ne zaman on şilin bozdursam o küfün ve yıpranmanın bir kısmı silinip gider, korkum ve umutsuzluğum yok olur. Doğrusu çok ilginç, diye düşündüm, bozuk paraları cüzdanıma atarken, o günlerdeki umutsuzluğumu hatırlayarak, sabit bir gelir insanın keyfini nasıl da yerine getiriyor. Hiçbir güç beş yüz pound'umu elimden alamaz. Yiyecekler, ev ve giysiler sonsuza kadar benim. Bu nedenle sona eren sadece çabalarım ve çalışmam değil, nefret ve umutsuzluk da.

Erkeklerden nefret etmeme gerek yok, bana zarar veremezler. Hiçbir erkeğe yaltaklık etmeme de gerek yok; bana verecek bir şeyi yok onların. Böylece, belli belirsiz, insan ırkının öbür yarısına karşı yeni bir tutum geliştirdiğimi fark ettim. Bir sınıfı ya da bir cinsi tümüyle suçlamak saçmaydı. İnsan kitleleri hiçbir zaman yaptıklarından sorumlu değildiler. Kontrolleri dışındaki içgüdüleri yönlendirir onları. Bilge kişiler de, profesörler de sayısız güçlükle karşı karşıyaydılar, aşmaları gereken korkunç engeller vardı. Onların eğitimi de bazı bakımlardan benimki gibi eksikti. Onlarda da bendeki kadar büyük arızalar bırakmıştı. Doğru, para ve güç

sahibiydiler, ama bunun bedeli göğüslerinde besledikleri bir kartal, bir yırtıcı kuş olmuştu, o da karaciğerlerini parçalıyor, akciğerlerini didikliyordu – sahip olma dürtüsü, elde etme hırsıydı bu, sürekli başkalarının arazilerinde ve mallarında gözlerinin olmasına neden oluyordu; sınır çizip bayrak dikmelerine; savaş gemileri ve zehirli gazlara; kendi hayatlarını ve çocuklarının hayatlarını feda etmelerine. Admiralty Arch'ın altından geçin (o anıta varmıştım), ya da zafer anılarına, toplara teslim olmuş herhangi bir bulvardan, orada nasıl bir zaferin kutlandığını düşünün. Ya da ilkbahar güneşinde, borsa simsarının ve büyük avukatın para, daha çok para ve

daha çok para kazanmak üzere içeri nasıl girdiğini seyredin, oysa yılda beş yüz pound insanı güneşin altında hayatta tutmaya yeter. Böyle içgüdüler beslemek hiç de hoş değil, diye düşündüm. Bunlar hayat şartlarından ürüyor; uygarlığın olmamasından, diye düşündüm, Cambridge Dükü'nün heykeline bakarken, özellikle de yamuk duran şapkasındaki tüylere, daha önce benim kadar gözlerini dikip bakan olmamıştır ona. Bu kusurların farkına vardığımda, korkum ve umutsuzluğum yavaş yavaş acıma ve hoşgörüye dönüştü; bir-iki yıl sonra da acıma ve hoşgörü silindi ve en büyük kurtuluş geldi, o da her şeyi kendi içinde düşünme özgürlüğüydü. Şu yapı

örneğin, ondan hoşlanıyor muyum hoşlanmıyor muyum? Şu resim güzel mi değil mi? Benim kanaatime göre şu iyi bir kitap mı değil mi? Teyzemin bıraktığı miras bana gökleri açtı ve sürekli hayran olayım diye Milton'un önerdiği bir beyefendinin iri ve heybetli bedeninin yerini uçsuz bucaksız bir gökyüzü aldı.

Bu düşünceler içinde nehrin kıyısındaki evimin yolunu tuttum. Lambalar yakılıyordu, sabah saatlerinden bu yana Londra'ya tarifsiz bir değişiklik çökmüştü. Sanki büyük makine bütün gün çalışıp didindikten sonra bizim yardımımızla çok heyecan verici ve çok güzel bir şeyden birkaç metre üretmişti – kıpkırmızı gözleri

parıldayan ateşli bir doku, kızgın soluğunu salarak gürleyen esmer bir canavar. Evleri kırbaçlayan, reklam tabelalarını tıkırdatan rüzgâr bile bayrak gibi savruluyordu.

Benim sokağımdaysa evcil bir hayat sürüyordu. Evleri boyayan adam merdiveninden iniyordu; çocuk odasında çay içecek dadı, bebek arabasını dikkatle eve sokuyordu; kömür işçisi boş çuvallarını katlayıp üst üste koyuyordu; ellerinde kırmızı eldivenleriyle manav kadın günlük hasılatın hesabını yapıyordu. Ama ben, sırtıma yüklediğiniz soruna öyle dalmıştım ki bu alışıldık görüntüleri bile belli bir merkeze yöneltmeden göremiyordum. Bu

işlerin hangisinin daha üstün, daha gerekli olduğunu söylemek yüz yıl öncesine kıyasla şimdi ne kadar da güç, diye düşündüm. Kömür işçisi ya da dadı olmak daha mı iyiydi; sekiz çocuk yetiştirmiş olan hizmetçi kadının değeri yüz bin pound kazanmış olan avukattan daha mı düşüktü? Bu soruları sormanın bir yararı yoktu, çünkü yanıtlarını kimse veremezdi. Mesele sadece hizmetçi kadınlarla avukatların göreceli değerlerinin onyıldan onyıla artıp eksilmesi değildi, şu anda bile onları ölçebilecek bir çubuğumuz yoktu. Profesörümden, kadınlar konusunda ileri sürdüğü iddialara dair bana şununla ya da bununla ilgili çürütülemeyecek

kanıtlar göstermesini istemekle budalalık etmiştim. Şu anda herhangi bir yetinin değerini söyleyebilecek olsak bile o değer değişirdi; büyük olasılıkla yüz yıl içinde tamamen değişmiş olurdu. Ayrıca, yüz yıl sonra, diye düşündüm, kapının eşiğine vardığım sırada, kadınlar artık himaye edilen cins olmayacaklar. Bir zamanlar kendilerine yasaklanmış olan bütün faaliyetlere ve uğraşlara katılabilecekler. Dadı kömür yığabilecek. Dükkâncı kadın otomobil kullanabilecek. Kadın himaye edilen cins olduğunda görülen durumlara dayandırılan bütün varsayımlar ortadan kalmış olacak – örneğin (o sırada sokaktan bir bölük asker geçiyordu)

kadınların, din adamlarının ve bahçıvanların daha uzun ömürlü oldukları. Onları korumaktan vazgeçin, onları aynı faaliyetler ve uğraşlarla baş başa bırakın, bırakın asker olsunlar, denizci, otomobil sürücüsü ya da liman işçisi, o zaman kadınlar erkeklerden daha genç yaşta, daha çabuk ölmezler mi, o zaman da biri çıkıp 'Bir uçak gördüm' der gibi, 'Bugün bir kadın gördüm' demez mi? Kadınlık, himaye edilen bir meşguliyet olmaktan
çıkınca her şey olabilir, diye düşündüm evimin kapısını açarken. Ancak bütün bunların, yazacağım yazının konusuyla, Kadınlar ve Kurmaca'yla ne ilgisi var, diye sordum kendime, içeri girerken.

Üç

Akşam eve elimde önemli bir açıklamayla, hakiki bir olguyla dönmemiş olmak umut kırıcıydı. Kadınlar erkeklerden daha yoksuldur, çünkü – filan falan. Belki de artık gerçeğin peşinde koşmaktan vazgeçip başıma lav kadar yakıp kavurucu, bulaşık suyu kadar bulanık bir sel halinde fikirlerin yağmasına razı olmalıydım. Perdeleri kapatmak daha iyiydi, dikkatimizi dağıtacak şeyleri dışarıda bırakmak, lambayı yakmak, araştırmayı daraltmak ve fikirleri değil

de gerçekleri kayda geçiren tarihçiden, kadınların, bütün çağlar boyunca değil de İngiltere'de, örneğin Kraliçe Elizabeth döneminde hangi koşullarda yaşadıklarını anlatmasını istemek daha iyi olacaktı.

Görünüşe göre her iki erkekten birinin elinden şiir ya da sone yazmak gelirken neden hiçbir kadının edebiyatın o olağanüstü türünde tek bir kelime bile yazmadığı bugüne dek yanıtı bulunamamış bir muammadır. Kadınlar nasıl koşullarda yaşadılar, diye sordum kendime; çünkü kurmaca yazı, yani imgelemin ürünü olan bir çalışma, çakıl taşı gibi atılmaz yere, bilimse öyle olabilir; kurmaca, örümcek ağı gibidir,

çok hafif de olsa yine de dört bir köşesinden hayata tutunur. Çoğunlukla pek fark edilmez bu tutunuş; Shakespeare'in oyunları örneğin, o köşelerde kendiliklerinden asılı gibidirler. Ama örümcek ağını kenara çekince, ağ kenarından takılı kalıp, ortasından yırtılınca, bu
ağların soyut varlıklar tarafından havada örülmediğini, acı çeken insanlar tarafından yapıldığını, sağlık ve para ve içinde yaşadığımız evler gibi somut şeylere bağlı olduklarını hatırlarız.

Tarih kitaplarının durduğu rafa giderek en yenilerden birini çekip aldım: Profesör Trevelyan'ın *İngiltere'nin Tarihi* kitabını. Bir kez daha 'Kadınlar'

başlığını aradım, ‘konumu’ diye bir bölüm bulup bulunduğu sayfayı açtım. “Eşini dövmek” diye okudum, “erkeğe tanınan bir haktı. Hem alt hem yüksek tabaka tarafından utanmazca uygulanıyordu… Benzer biçimde,” diye devam ediyordu tarihçi, “annesiyle babasının seçtiği erkekle evlenmeyi reddeden kız evlat odasına kilitlenebilir, dayak yiyebilir, odada duvardan duvara fırlatılabilirdi, üstelik kamuoyu bu durum karşısında hiç de dehşete düşmezdi. Evlilik sevgiyle ilişkili bir konu değildi, ailenin para hırsına bağlıydı, özellikle de “onurlu” üst tabakada… İki taraftan biri ya da her ikisi daha beşikteyken söz kesilir,

neredeyse çocukluktan çıkarken evlendirilirlerdi.” Bu okuduklarım 1470 civarındaydı, Chaucer’ın döneminden hemen sonra. Kadınların konumuna değinen bir sonraki bölüm iki yüz yıl kadar sonraydı, Stuart’lar döneminde. “Evlenecekleri kişiyi seçmek hâlâ üst ve orta tabakadan kadınlara tanınan bir ayrıcalıktı, kocanın kim olduğu tayin edildikten sonra erkek, kadının sahibi ve efendisi olurdu, en azından yasalar ve gelenekler elverdiği kadar. Yine de,” diye sözünü bağlıyordu Profesör Trevelyan, “ne Shakespeare’in kadınları ne de Verney’ler ve Hutchinson’lar gibi on yedinci yüzyıla ait gerçek anılardaki kadınlar kişilik ve nitelik açısından

eksik görünürler.” Elbette, düşünecek olursak Kleopatra’nın bir duruşu vardı herhalde; Lady Macbeth’in iradesini kullandığını varsayabiliriz; Rosalind çekici bir kız olmalı diye düşünüyorum. Shakespeare’in kadınlarının kişilik ve nitelik açısından eksik olmadıklarını söylerken sadece gerçeği dile getirmiş Profesör Trevelyan. Tarihçi olmadığımıza göre, biraz daha ileriye gidebilir ve ezelden beri bütün şairlerin bütün yapıtlarında kadınların işaret ışığı gibi yandıklarını söyleyebiliriz – Oyun yazarlarında Clytemnestra, Antigone, Kleopatra, Lady Macbeth, Phèdre, Cressida, Rosalind, Desdemona, Malfi Düşesi; düzyazı yazanlarda, Millamant,

Clarissa, Becky Sharp, Anna Karenina, Emma Bovary, Madame de Guermantes – bu adlar insanın aklına üşüşürken 'kişiliği ve niteliği eksik' kadınları düşündürmüyor hiç. Aslında, eğer kadın, sadece erkeklerin yazdığı kurmacalarda var olsaydı, kadının büyük öneme sahip biri olduğunu hayal ederdik; çok farklı; yürekli ve huysuz; muhteşem ve çıkarcı; müthiş güzel ve aşırı derecede çirkin; bir erkek kadar büyük, bazılarına göre erkekten de büyük.[8] Ama bu, kurmacadaki kadın. Aslında, Profesör Trevelyan'ın da işaret ettiği gibi, kadın odasına kilitleniyor, dayak yiyor, oraya buraya fırlatılıyordu.

[8] 'Kadınların neredeyse Doğu'ya özgü bir

baskı altında, odalık ya da köle gibi tutuldukları Athena kentinde sahnede Clytemnestra ve Cassandra, Atossa ve Antigone, Phèdre ve Medea ve 'kadın düşmanı' Euripides'in her oyununda ortaya çıkan bütün öteki kadın kahramanlar gibi kahramanların görünmüş olması tuhaf ve hemen hemen açıklanamaz bir gerçek olarak kalır. Ama gerçek hayatta saygın bir kadının sokağa neredeyse tek başına adım atamadığı, ama sahnede kadının erkeğe eşit hatta üstün olduğu bir dünyadaki çelişki için asla tatmin edici bir açıklama sunulmamıştır. Ne olursa olsun, Shakespeare'in eserleri üzerinde son derece baştan savma yapılan bir inceleme (Marlowe ya da Johnson ile olmasa da Webster ile benzer biçimde) Rosalind'den Lady Macbeth'e kadar kadınların bu üstünlüğünü, bu girişimciliklerini ortaya koymaya yeterlidir. Racine'de de aynı şey geçerlidir. Tragedyalarından altı tanesi kadın

kahramanlarının adlarını taşır; Hermione ve Andromaque'nin, Berenice ve Roxane'ın, Phèdre ve Athalie'nin karşısına onun hangi erkek kahramanını çıkarabiliriz? Ibsen'de de aynı şey; Solveig ve Nora ile, Hedda ve Hilda Wangel ile, Rebecca West ile boy ölçüştürebileceğimiz erkekler var mıdır?' F. L. Lucas, *Tragedy* (Tragedya).

Böylece çok garip ve karışık bir varlık çıkıyor ortaya. Hayal edildiğinde çok önemli; pratikte ise tamamıyla önemsiz. Şiir kitaplarını baştan sona istila etmiş, tarihte ise adı geçmiyor. Kurmacalarda, kralların ve fatihlerin hayatlarına hükmediyor; gerçek hayatta ailesinin parmağına zorla yüzük taktığı herhangi bir delikanlının kölesi. Dudaklarından, edebiyatın en ilham verici sözcükleri, en derin duygularından bazıları dökülüyor,

gerçek hayatta okuması yazması neredeyse yok, zor heceliyor sözcükleri ve kocasının malı durumunda.

Önce tarihçileri, sonra da şairleri okuyarak uydurduğumuz bir canavardı bu kuşkusuz – kartal kanatlı bir solucan; et doğranan bir mutfakta hayatın ve güzelliğin ruhu. Hayal etmesi eğlenceli olsa da bu canavarlar gerçekte mevcut değillerdir. Kadını hayata geçirmek için yapılacak şey, aynı anda hem şiir hem düzyazı bağlamında düşünmekti, böylece gerçekten kopulmamış olunurdu – o kadın Mrs. Martin'di, otuz altı yaşında, mavi giysili, başında siyah bir şapka, ayaklarında kahverengi ayakkabılar vardı; ama kurmaca da gözden uzak

tutulmamalıydı – o kadının, içinde her türlü ruhun ve gücün dolaşıp sürekli yanıp söndüğü bir kazan olduğu gerçeği. Ancak bu yöntemi Elizabeth dönemi kadınında denediğiniz an aydınlanmanın bir kolu başarısız kalır; olguların azlığı engeller bizi. O kadın hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olamayız, tamamı doğru ve önemli bilgiler edinemeyiz. Tarihte adı pek geçmez. Tarihin kendisi için ne anlama geldiğini görmek için tekrar Profesör Trevelyan'a döndüm. Kitabındaki bölüm başlıklarına bakınca şunları buldum –

"Malikâne ve Açık Arazide Tarım Yöntemleri… Sistersiyanlar ve Koyunculuk… Haçlı Seferleri…

Üniversite… Avam Kamarası… Yüzyıl Savaşları… Güller Savaşı… Rönesans Âlimleri… Manastırların Kaldırılması… Tarımdaki ve Dindeki Sürtüşmeler… İngiliz Deniz Gücünün Kaynakları… Donanma…" vs. Ara sıra bir kadının adı geçer, bir Elizabeth'in ya da bir Mary'nin; bir kraliçe ya da önemli bir hanımefendinin. Ama aklından ve kişiliğinden başka meziyeti olmayan orta sınıftan kadınlar, bir araya getirildiklerinde tarihçinin geçmişe dair görüşünü oluşturan büyük hareketlerin hiçbirinde yer alamazlardı. O kadına anekdotlarda da rastlayamayız. Aubrey pek söz etmez ondan. O kadın ne hayatını yazar ne de günlük tutar; sadece bir avuç

mektubu kalmıştır geriye. Kendisi hakkında hüküm verebilmemizi sağlayacak ne bir oyun ne de bir şiir bırakmıştır. İnsanın istediği, diye düşündüm –ve neden Newnham ya da Girton'daki parlak bir öğrenci sağlamaz bunu– bir miktar bilgidir; o kadın kaç yaşında evlenirdi; genelde kaç çocuğu olurdu; evi nasıldı, kendine ait bir odası var mıydı; yemekleri o mu pişirirdi; bir hizmetçisi var mıydı? Bütün bu bilgiler bir yerde vardır, bölge kilisesinin kayıtlarında ve hesap defterlerinde olabilir; Elizabeth dönemindeki ortalama kadının hayatı bir yerlere serpilmiş olmalı, keşke biri toplayabilse onu ve bir kitap hazırlayabilse. O ünlü

okulların öğrencilerine tarihi yeniden yazmalarını önermeyi aklımın ucundan bile geçiremem, diye düşündüm, olmayan kitapları bulmak amacıyla raflara göz gezdirirken, oysa tarihin sık sık biraz tuhaf, gerçekdışı, dengesiz göründüğünü biliyorum; ama tarihe neden bir bölüm eklemesin o öğrenciler, elbette göze çarpmayan bir ad vermeliler ki o bölüme kadınlar orada yakışıksız görünmesinler. Çünkü sıklıkla büyük insanların hayatlarında şöyle bir gözümüze çarparlar, sonra geri plana kaçarlar, göz kırpışlarını, kahkahalarını, belki de bir gözyaşını gizleyerek, diye düşünürüm bazen. Ne de olsa Jane Austen'dan pek çok hayat vardır

elimizde; Joanna Baillie'nin tragedyalarının Edgar Allan Poe'nun şiiri üzerindeki etkisini yeniden gözden geçirmek pek de gerekli değil gibi; bana kalırsa, Mary Russell Mitford'un evleri ve uğrak yerleri en az yüz yıl halka kapalı kalsa hiç umurumda olmazdı.

Raflara yeniden göz gezdirirken, asıl esef edilecek olan, diye devam ettim, on sekizinci yüzyıldan önce kadınlar hakkında bir şey bilinmiyor olması. Şu ya da bu yönden ele alabileceğim hiçbir örnek yok kafamda. Kadınların Elizabeth döneminde neden şiir yazmadıklarını soruyorum ancak nasıl bir eğitim aldıklarını bilemiyorum; yazı yazmak öğretiliyor muydu onlara; kendilerine ait

bir oturma odaları var mıydı; yirmi bir yaşına gelmeden kaç kadın çocuk doğuruyordu; kısacası sabahın sekizinden akşamın sekizine kadar ne yapıyorlardı. Görünüşe bakılırsa paraları yoktu; Profesör Trevelyan'a göre, çocukluktan çıkmadan, on beşinde ya da on altısında, hoşlansalar da hoşlanmasalar da evlendiriliyorlardı. Bunları gördükten sonra, içlerinden birinin ansızın Shakespeare'in oyunlarını yazmasının son derece garip olacağına karar verdim ve artık hayatta olmayan o yaşlı beyefendiyi düşündüm, sanırım piskopostu, geçmişteki, şimdiki ya da gelecekteki hiçbir kadının Shakespeare'in yeteneğine sahip

olamayacağını söylemişti. Bu konuda gazetelere yazılar göndermişti. Bilgi almak için kendisine başvuran bir hanıma, bir tür ruha sahip olsalar bile kedilerin cennete gitmediklerini söylemişti. Şu yaşlı beyefendiler insanı fazla düşünmekten nasıl da kurtarıyorlardı! Onlar yaklaşınca cehaletin sınırları nasıl da geriliyordu! Kediler cennete gitmez. Kadınlar Shakespeare'in oyunlarını yazamaz.

Böyle de olsa, rafta duran Shakespeare'in eserlerine bakarken elimde olmadan piskoposun en azından bu konuda haklı olduğunu düşündüm; bir kadının Shakespeare'in yaşadığı çağda Shakespeare'in oyunlarını yazması

kesinlikle ve asla mümkün olmazdı. Gerçeklere ulaşmak pek zor olduğundan, hayal kuralım ve diyelim ki Shakespeare'in çok yetenekli bir kızkardeşi vardı, adı da Judith'ti. Çok muhtemeldir ki Shakespeare ortaokula gitmiştir –annesine para kalmıştı–, orada Latince –Ovid, Vergilius ve Horace–, ayrıca gramerin ve mantığın esaslarını öğrenmiştir. Yaramaz bir çocuk olduğunu biliyoruz, tavşan avlar, belki geyik de vururdu ve çok genç yaşta yöredeki kadınlardan biriyle evlenmişti, kadın da ona yakışık almayacak kadar kısa bir sürede bir çocuk doğurmuştu. Bu çılgınlığın arkasından, şansını aramak için Londra'ya gitmişti. Anlaşıldığına

göre tiyatrodan anlıyordu; işe sahne kapısında nöbet tutarak başladı. Çok geçmeden tiyatroda bir iş buldu, başarılı bir oyuncu oldu, hayatın içinde yaşamaya başladı, herkesle tanışıyor, herkesi tanıyor, sanatını sofralarda icra ediyor, yaratıcılığını sokaklarda uyguluyor, hatta kraliçenin sarayına bile girebiliyordu. Olağanüstü yetenekli kızkardeşinin de o arada evde kaldığını varsayalım. O da ağabeyi kadar maceraperest, hayalperestti ve dünyayı görmeye can atıyordu. Ama okula gönderilmemişti. Dilbilgisi ve mantık öğrenme şansı yoktu, nerede kalmış Horace ve Vergilius okuması. Ara sıra eline bir kitap alır, belki de ağabeyinin

kitaplarından birini, ve birkaç sayfa okurdu. Ama sonra annesiyle babası gelir, çorapları yamamasını, ya da ocakta pişen yahniye bakmasını, kitaplarla kâğıtlarla oyalanmamasını söylerlerdi. Kesin ama nazik konuşurlardı, çünkü bir kadının hayatının hangi koşullar altında geçtiğini bilen ve kızlarını seven düzgün insanlardı – gerçekten de büyük olasılıkla babasının gözbebeğiydi kız. Belki de elma deposunda gizli gizli birkaç sayfa doldurmuştu yazılarıyla, ama dikkatli davranıp onları saklıyor ya da yakıyordu. Ancak çok geçmeden, daha yirmi yaşına varmadan, komşularından bir yün tüccarının oğluyla

nişanlanacaktı. Evlilikten nefret ettiğini haykırdı ama bu yüzden babasından sıkı bir dayak yedi. Sonra babası onu azarlamaktan vazgeçti. Bunun yerine kızından kendisinin kalbini kırmamasını, bu evlilik yüzünden kendisinin yüzünü kara çıkarmamasını istedi. Ona bir dizi inci ya da güzel bir iç etek vereceğini söyledi; gözlerinde yaşlar vardı bunu söylerken. Nasıl itaat etmesindi babasına? Kalbini nasıl kırsındı? Ama yeteneği zorluyordu onu, bu yüzden işe girişti. Nesi varsa küçük bir çıkın yaptı, bir yaz gecesi iple penceresinden aşağı indi ve Londra'nın yolunu tuttu. On yedisine bile basmamıştı. Çalılarda şakıyan kuşlar ondan daha ahenkli

değildiler. Çabucak hayal kurabiliyordu, tıpkı ağabeyi gibi o da sözcükleri ezgiye dönüştürebiliyordu. Onun gibi tiyatrodan anlıyordu. Tiyatronun kapısına dikilip rol almak istediğini söyledi. Erkekler yüzüne güldüler. Şişman, boşboğaz bir adam olan tiyatro müdürü ağzı açık bakakaldı. Dans eden kanişler ve sahneye çıkan kadınlar hakkında bir şeyler geveledi, hiçbir kadın, dedi, bir aktris olamaz. Neler ima ettiğini tahmin edebilirsiniz. Yeteneğini geliştiremedi Judith. Bir handa akşam yemeği yiyip geceleri sokaklarda dolaşabilir miydi peki? Onun kurmacaya yeteneği vardı, kadınlarla erkeklerin hayatlarını ve hareket tarzlarını inceleyip beslenmek

için yanıp tutuşuyordu. Sonunda –çünkü çok gençti, şair Shakespeare'e çok benziyordu yüzü, aynı kurşuni gözler ve kavisli kaşlar–, sonunda oyuncu menajeri Nick Greene ona acıdı; o beyefendiden bir çocuğu oluverdi ve böylece –eğer bir kadının bedenine hapsolursa ve oraya karışırsa, şairin kalbindeki sıcağı ve coşkuyu kim ölçebilir?– bir kış gecesi kendini öldürdü, şimdi otobüslerin Elephant ve Castle dışında durdukları yerde, bir kavşakta gömülüdür.

Eğer Shakespeare döneminde bir kadın Shakespeare'in yeteneğine sahip olsaydı hikâye aşağı yukarı böyle olurdu, diye düşünüyorum. Ancak ben merhum

piskoposla aynı fikirdeyim – Shakespeare'in zamanında bir kadının onunki gibi bir yeteneğe sahip olması mümkün değildi. Çünkü Shakespeare gibi dâhiler çalışan, eğitimsiz, alt sınıftan insanların arasından çıkmazlar. İngiltere'de, Saksonların ve Britonların arasından çıkmadı. Bugün de işçi sınıfından çıkmaz. O zaman, Profesör Trevelyan'ın anlattığına göre çocukluktan çıkar çıkmaz işleri başlayan, aileleri tarafından buna zorlanan, yasaların ve geleneklerin zoruyla bundan kaçamayan kadınların arasından nasıl çıksın? Yine de kadınların arasında, tıpkı işçi sınıfındaki gibi büyük yetenekler mevcut olmuş

olmalı. Arada sırada Emily Brontë ya da Robert Burns gibi biri çıkıp bunu kanıtlar. Ama kuşkusuz kâğıda geçirilmemiştir bu yetenek. Bununla birlikte sindirilen bir cadı ya da içine cin giren bir kadın, şifalı ot satan bir bilge kadın, hatta çok dikkat çeken bir erkeğin annesi hakkında yazılanları okuyunca, o zaman kayıp bir romancının peşinde olduğumuzu düşünüyorum, sesini duyuramamış bir şairin, konuşmayan ve tanınmamış bir Jane Austen'ın ya da kırlarda kafa patlatan ya da yerleri silen, anayolların çevresinde ot biçen, yeteneği yüzünden çektiği eziyetle çıldıran bir Emily Brontë'nin. Altına imzasını atmasa da pek çok şiir

yazmış olan Anon'un kadın olduğunu düşünürüm sık sık. Edward Fitzgerald, sanırım, baladları ve halk şarkılarını yazanların, onları çocuklarına mırıldananların, ördüğü örgüleri ya da uzun kış gecelerini onlarla şenlendirenlerin bir kadın olduğunu öne sürmüştü.

Bu doğru da olabilir, yanlış da –kim bilebilir?– ama Shakespeare'in kızkardeşi hakkında uydurduğum hikâyemi gözden geçirirken bana doğru gelen şuydu: On altıncı yüzyılda büyük bir yetenekle doğan her kadın mutlaka delirirdi, kendini vururdu, ya da köyün dışındaki ıssız bir kulübede geçirirdi hayatının son günlerini, yarı cadı yarı

büyücü sanılır, korkulur ve alay edilirdi. Yeteneğini şiirde kullanmayı denemiş olan üstün yetenekli bir kızın başkaları tarafından kösteklenip engellenince, acı çektirilince, kendi çelişkili dürtülerinin arasında kalınca ruh ve beden sağlığını mutlaka kaybedeceğine emin olmak için psikoloji konusunda uzman olmak gerekmez. Şiddet görmeden; akıldışı olabilir ama acılar çekmeden hiçbir kız Londra'ya gidip bir tiyatronun sahne kapısında duramaz ve aktör-yönetmenlerin karşısına çıkamazdı – çünkü iffet bazı toplumların bilinmeyen nedenlerle uydurduğu bir fetiş olsa bile bir kadının öyle olması istenirdi. O dönemde, hatta bugün bile, iffetin bir

kadının hayatında dinsel bir rolü vardır, sinirlerle ve içgüdülerle öylesine sarılıp sarmalanmıştır ki onu kesip almak, gün ışığına çıkarmak büyük cesaret ister. On altıncı yüzyılda Londra'da serbest bir hayat sürmek, şair ve oyun yazarı olan bir kadını ölüme götürebilecek bir baskı ve çıkmaz anlamına gelirdi. Hayatta kalsa bile, ne yazdıysa hastalıklı bir zihinden çıkmışçasına çarpıtılır, biçimi bozulurdu. Ve kuşkusuz, diye düşündüm, kadınların yazdığı hiçbir tiyatro oyunu bulunmayan rafa bakarken, eserlerinin altına imzasını atmazdı. Böyle bir çözüme sığınırdı mutlaka. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile kadınların anonim kalmasını gerektiren iffet

duygusunun yadigârıydı bu. Currer Bell, George Eliot, George Sand, yazdıklarının kanıtladığı üzere hepsi de içlerindeki mücadelenin kurbanı olan bu kadınlar, erkek adı kullanarak, beyhude bir çabayla, kendilerini gizlemeye çalıştılar. Böylece de, karşı cins tarafından konulmuş olmasa da onun tarafından bolca desteklenen geleneğe, yani kadınların ünlü olmasının (Perikles, kadının esas onurunun hakkında konuşulmaması olduğunu söylemiştir, oysa kendisi hakkında çok konuşulurdu,) iğrenç bir şey sayılmasına biat ettiler. Anonim olmak, kadınların kanında var. Gizli kalma arzusu hâlâ tutsak etmekte onları. Şimdi bile ünlü olmaya erkekler

kadar meraklı değillerdir, genel konuşursak, üzerine adlarını kazımak için dayanılmaz bir arzu duymaksızın bir mezar taşının ya da işaret levhasının yanından geçerler, oysa Alf, Bert ya da Chas olsa, güzel bir kadının, hatta bir köpeğin geçtiğini görünce, *ce chien est à moi*[9] diye mırıldanan içgüdülerini dinler. Ve elbette, köpek olmayabilir, diye düşündüm, Parlamento Meydanı'nı, Kuşatma Caddesi'ni ve öbür caddeleri hatırlayarak; bir toprak parçası ya da kıvırcık siyah saçlı bir erkek de olabilir. Kadın olmanın en büyük avantajlarından biri, çok güzel bir siyah kadının yanından bile, onu bir İngiliz kadını yapmak için istek duymadan

geçebilmektir.

9 (Fr.) Bu köpeğin sahibi benim. (ç.n.)

Demek ki on altıncı yüzyılda şairlik yeteneğiyle dünyaya gelen o kadın, mutsuz bir kadındı, kendisiyle mücadele eden bir kadındı. Hayatının bütün koşulları, bütün içgüdüleri, beynin içinde ne varsa serbest bırakmak için ihtiyaç duyulan ruh haline düşmandı. Yaratma eylemine en elverişli olan ruh hali hangisidir, diye sordum. O tuhaf eylemi mümkün kılan ve geliştiren bir ruh hali edinebilir mi insan? Bu noktada Shakespeare'in tragedyalarının bulunduğu kitabı açtım. Örneğin, *Kral Lear*'i ve *Antonius ve Kleopatra*'yı yazarken nasıl bir ruh hali içindeydi? Şiire, gelmiş geçmiş en uygun ruh hali

içindeydi mutlaka. Ama Shakespeare'in kendisi bu konuda bir şey söylememişti. Onun bu konuda 'asla birkaç satır karalamadığını' tesadüfen biliyoruz. Belki de on sekizinci yüzyıla kadar sanatçılar içinde bulundukları ruh halinden hiç söz etmezlerdi. Belki de bunu başlatan Rousseau idi. Her ne olursa olsun, on dokuzuncu yüzyılda özbilinçlilik öylesine gelişmişti ki edebiyatçılar ruh hallerini itiraflarında ve özyaşamöykülerinde dile getiriyorlardı. Onlar öldükten sonra hayatları kaleme alınıyor, mektupları yayınlanıyordu. Böylece, Shakespeare'in, *Kral Lear*'i yazarken neler yaşadığını bilmesek de *Fransız*

İhtilali'ni yazarken Carlyle'ın neler yaşadığını biliyoruz; Flaubert'in *Madame Bovary*'yi yazarken neler yaşadığını da; yaklaşan ölümü ve dünyanın kayıtsızlığı karşısında şiir yazmaya çalışan Keats'in neler yaşadığını da.

İtiraflardan ve kendini çözümlemelerden oluşan bu devasa modern edebiyata bakınca, dahice bir şey yazmanın hemen hemen her zaman muazzam bir güçlük içerdiğini öğreniyoruz. Yazılanların, yazarın zihninden eksiksiz ve bütün olarak çıkma olasılığı pek zayıf. Genellikle somut koşullar engeller bunu. Köpekler havlar; insanlar çalışmayı böler; para kazanmak

gerekir; sağlık bozulur. Ayrıca, bütün bu güçlükleri hızlandıran ve tahammül etmeyi zorlaştıran başka bir şey de dünyanın açıkça görülen kayıtsızlığıdır. Dünya, insanlardan şiir, roman ve öykü yazmalarını istemez; bunlara ihtiyacı yoktur. Flaubert'in doğru sözcükleri bulup bulmadığı ya da Carlyle'ın şu ya da bu olguyu titizlikle doğrulayıp doğrulamadığı umurunda değildir. Doğal olarak, istemediği şeyin bedelini de ödemez. Böylece yazar, Keats, Flaubert ve Carlyle, özellikle gençliğinin yaratıcı yıllarında, her açıdan umutsuzluğa kapılır, cesareti kırılır. Ruh çözümlemeleriyle, itiraflarla dolu o kitaplardan beddualar, ıstırap çığlıkları

yükselir. ‘Büyük şairler acılarında ölürler.’[10] O şairlerin şiirlerindeki ana konu budur. Bütün bunlara rağmen ortaya bir şey çıkması mucize olur ve herhalde hiçbir kitap, kitap olarak doğarken, yazarın aklına düştüğü anki kadar eksiksiz ve sağlam değildir.

10 William Wordsworth, İngiliz şair (1770-1850), *Cesaret ve Bağımsızlık* adlı şiirinden (ç.n.)

Ama kadınlar için diye düşündüm, boş raflara bakarak, bu güçlükler çok daha fazla ürkütücüydü. Bir kere, aile gerçekten varlıklı değilse, ya da soylu değilse bırakın sakin bir odayı ya da ses geçirmez bir odayı, kendine ait bir odası olması bile söz konusu değildi kadının,

on dokuzuncu yüzyılın başına kadar durum buydu. Evleneceği erkeğe verilen para, ki kızın babasının iyi niyetine bağlıydı bu, sadece üstüne başına yeterdi kızın, hepsi de yoksul erkekler olan Keats, Tennyson ya da Carlyle'ı avutan şeylerden bile yoksundu kız, bir gezintiden, Fransa'ya kısa bir yolculuktan, ne kadar perişan olsa da kendisini
ailesinin taleplerinden ve baskılarından koruyan ayrı bir evden. Bu tür maddi zorluklar çok ürkütücüydü; ama maddi olmayanlar çok daha kötüydü. Keats ve Flaubert ve diğer üstün yetenekli adamlar dünyanın kendilerine kayıtsız kalmasına güç dayanıyorlardı, ama

kadınlara baktığımızda bu kayıtsızlığın yerini düşmanlık alıyordu. Dünya kadına, erkeklere dediği gibi 'İstersen yaz, umurumda değil', demiyordu. Dünya kaba kaba gülerek, 'Yazmak mı?' diyordu. 'Yazman ne işe yarıyor?' İşte bu noktada Newnham ve Girton'daki psikologlar bize yardımcı olabilirler, diye düşündüm, raflardaki boşluklara tekrar göz atarken. Çünkü bir süt ürünleri firmasının sıradan sütle üstün kaliteli sütün bir farenin bedenindeki etkilerini ölçtüğünü gördüğüm gibi, cesaret kırılmasının sanatçının zihnindeki etkilerini ölçmenin zamanı gelmişti mutlaka. İki kafesteki iki fareyi yan yana koymuşlardı, farelerden biri

sinsi, pısırık ve ufaktı, diğeriyse gösterişli, gözü pek ve iri. Peki, sanatçı kadınları nasıl besleriz, diye sordum, sanırım şu keklikli, kuru erikli yemeği hatırlayarak. Bu soruyu yanıtlamak için akşam gazetesini açmak ve Lord Birkenhead'in fikrine göre… diye okumam yeterliydi – ama Lord Birkenhead'in kadınların yazmaları hakkındaki düşüncelerini buraya kopyalama zahmetine girişecek değilim. Dekan Inge'nin söylediklerine dokunmayacağım. Harley Sokağı'nın uzmanı bağırıp çağırarak Harley Sokağı'ndaki yankıları canlandırabilir, ama benim kılım kıpırdamaz. Ancak Oscar Browning'in[11] sözlerini

tekrarlayacağım, çünkü bir zamanlar Mr. Browning Cambridge'de önemli bir isimdi, Girton'daki ve Newnham'deki öğrencilere sınav yapardı. Mr. Oscar Browning, 'sınav kâğıtlarına baktıktan sonra zihninde kalan izlenimin, verebileceği notlardan bağımsız olarak, en iyi kadının bile zekâ bakımından erkeklerin en kötüsünden aşağıda olduğunu' söylemeye eğilimliydi. Bunu söyledikten sonra Mr. Browning evine dönerdi –onu sevdiren, heybetli ve gösterişli bir adam yapan da şimdi söyleyeceğim şeydir– evine döner ve ahırda çalışan bir yamağın kendi kanepesinde uzanıp yatmış olduğunu görürdü – 'sıskanın biriydi, yanakları

çökmüş, beti benzi solmuş, dişleri kapkaraydı, üstelik kollarını bacaklarını da hareket ettirmekte zorlanıyordu. Arthur bu," (dedi Mr. Browning). "Çok sevimli bir oğlan, çok da soylu." Bu iki tablo bana hep birbirini tamamlarmış gibi görünür. Ve ne mutlu ki bu biyografi çağında bu iki resim çoğunlukla birbirini gerçekten tamamlar, böylece büyük adamların fikirlerini, sadece söylediklerini değil, yaptıklarıyla da yorumlayabiliriz.

11 Oscar Browning (1837-1923), İngiliz yazar, tarihçi, eğitim reformcusu. (ç.n.)

Ama şimdi bu mümkün olsa da önemli kişilerin ağzından çıkan bu fikirler elli yıl önce bile pek ürkütücü olmuş olmalı.

Varsayalım ki bir baba, soylu nedenlerle kızının evden ayrılıp yazar, ressam ya da biliminsanı olmasını istemiyordu. 'Bak Mr. Browning ne diyor,' derdi; hem sadece Mr. Browning de değil; *Saturday Review* gazetesi; Mr. Greg de vardı – 'bir kadının varlığının temeli' diyordu Mr. Greg, üzerine basa basa, '*erkeklerden destek alması ve erkekler tarafından yönetilmesidir*'–; erkeklerin görüşü öyle büyük yer kaplıyordu ki kadından entelektüel bir şey beklenemezdi. Babaları bu görüşleri yüksek sesle okumasa bile her kız bunu kendi kendine okuyabilirdi; on dokuzuncu yüzyılda bile bunları okuyunca kızların hevesi kırılır, işlerine

yansırdı herhalde. Sürekli, şunu yapamazsın, bunu beceremezsin türünden iddialara göğüs germek, onlarla baş etmek zorunda olurlardı. Bir romancı için herhalde böyle bir zehrin artık pek hükmü yok; çünkü değerli kadın romancılar görüldü. Ama ressamların canını acıtacak bir yanı hâlâ olmalı; müzisyenler içinse hâlâ geçerli olduğunu tahmin ediyorum, hem de aşırı derecede. Kadın bestecinin şimdi durduğu yer, kadın oyuncunun Shakespeare'in gününde durduğu yerdir. Shakespeare'in kız kardeşi için ürettiğim hikâyeyi hatırlayarak, Nick Greene, diye düşündüm, sahnedeki bir kadının, aklına dans eden bir köpeği getirdiğini

söylemişti. İki yüzyıl sonra Johnson aynı cümleyi kadın rahipler için kullandı. Ve burada, dedim, bir müzik kitabını açarken, aynı sözlerin 1928 yılında da söylendiğini görüyoruz, beste yapmaya çalışan kadınlar hakkında. 'Matmazel Germaine Tailleferre hakkında sadece Dr. Johnson'un bir kadın rahibe dair hükmünü, müziğe uygulayarak yineleyebiliriz. "Efendim, bir kadının yaptığı beste, bir köpeğin arka ayakları üzerinde yürümesi gibidir. Beceremezler bunu, şaşıracaksınız ama yine de yaparlar."'[12] İşte tarih kendini böyle titizlikle yineler.

12 Cecil Gray, *A Survey of Contemporary Music* (Çağdaş Müzik Üzerine Bir Araştırma),

s. 246.

Mr. Oscar Browning'in hayatını kapatıp geride kalanları da bir kenara iterken on dokuzuncu yüzyılda bile, dedim, sanatçı olmak isteyen bir kadının kimseden destek görmediği belli.

Tam tersine, hakir görülüyor, dayak yiyor, öğüt veriliyor, uyarılıyormuş. Buna karşı çıkmaya, itiraz etmeye duyduğu ihtiyaçla, aklı zorlanıyor, enerjisi tükeniyor olmalıydı. Çünkü burada yine, kadın hareketinde onca etkisi olmuş olan o çok ilginç ve karanlık erkek kompleksinin alanına giriyoruz; '*kadın* aşağıda olmalı'dan çok '*erkek* üstün olmalı' diyen, erkeğin düşeceği tehlike minicik görünse de, tehlike yaratan kişi alçakgönüllü ve

sadakatli olsa da sadece sanatın önünü değil siyasetin önünü de tıkayan, gözümüzü nereye çevirsek erkeği oraya yerleştiren, o derinlerdeki arzunun. Lady Bessborough bile, diye hatırladım, siyasete öyle gönül vermişken, boyun büküp Lord Granville Leveson-Gower'e şöyle yazmıştı: '… siyasetteki sertliğime ve bu konu üzerinde çokça konuşmama rağmen, kadınların, (eğer sorulursa) fikirlerini bildirmek dışında, bu konuya ya da diğer önemli işlere karışmamaları gerektiği hususundaki görüşünüze katılıyorum.' Böylece Lady Bessborough hevesini, bir engelle karşılaşmayacağı yere yöneltti, o çok önemli konuya, Lord Granville'in Avam Kamarası'ndaki

açılış konuşmasına. Çok acayip bir manzara gerçekten de, diye düşündüm. Kadın özgürlüğüne erkeklerin karşı çıkmasının hikâyesi belki de o özgürlüğün kendi hikâyesinden daha ilginç. Girton'daki ya da Newnham'deki genç bir öğrenci örnekler toplayıp bir kuram geliştirirse eğlenceli bir kitap yapılabilir bu konuda – ama ellerine kalın eldivenler geçirmeye, som altından korunmak için de kol demirine ihtiyacı olacaktır.

Ama şimdi bize eğlenceli gelenin, diye hatırladım, Lady Bessborough'yu kapatarak, o dönemde son derece ciddiye alınması gerekiyordu. Emin olun ki, şimdi gazete kesiklerinin

biriktirildiği bir defterin içine yapıştırılan ve yaz geceleri seçkin dinleyicilerin huzurunda okumak için saklanan fikirler bir zamanlar gözyaşı akıtılmasına neden olurdu. Büyükanneleriniz ve büyük büyükanneleriniz arasında ağlamaktan gözleri kıpkırmızı olanlar vardı. Florence Nightingale acılar içinde haykırmıştı.[13] Şunu da ekleyeyim, üniversite eğitimi alan, kendine ait bir oturma odasına –yoksa sadece yatak-oturma odasına mı?– sahip sizler için üstün yetenekli kişinin bu tür görüşlere aldırmaması, kendisi hakkında söylenenlere boş vermesi gerektiğini söylemek kolay. Ne yazık ki tam da

üstün yetenekli erkekler ya da kadınlar kendileri için söylenenlere en çok aldıranlardır. Keats'i hatırlayın. Mezar taşında yazılı sözcükleri hatırlayın. Tennyson'ı düşünün; düşünün ama çok üzücü olsa da yadsınamayacak bir gerçeğe dair örnekleri çoğaltmama pek gerek yok, kendisi hakkında söylenenleri aşırı umursamak sanatçının doğasında vardır. Başkalarının fikirlerini mantıksızlık derecesinde umursamış olan insanların enkazıyla doludur edebiyat alanı.

13 Bkz. *Cassandra*, Florence Nightingale, R. Strachey'in *The Cause* (Amaç) adlı kitabında yer alır. (ç.n.)

Onların bu duyarlılığı tam bir

talihsizlik, diye düşündüm, tekrar ilk baştaki araştırmama, yaratıcı çalışmalar için hangi ruh durumunun elverişli olduğuna dönerek, çünkü bir sanatçının ruhu, içindeki eserin eksiksiz ve bütün olarak serbest kalabilmesi için gereken muazzam çabayı ancak Shakespeare'in ruhu gibi pırıl pırıl olursa gösterebilir diye geçirdim aklımdan, *Antonius ve Kleopatra*'nın bulunduğu sayfanın açık durduğu kitaba bakarak. Hiçbir engel, öğütülmemiş hiçbir yabancı madde olmamalıydı orada.

Shakespeare'in ruh halini hiç bilmiyoruz desek de, bunu derken bile, Shakespeare'in ruh hali hakkında bir şey söylüyoruzdur. Shakespeare hakkında bu

kadar az şey bilmemizin nedeni belki de –Donne ya da Ben Johnson ya da Milton'la karşılaştırılınca– onun kinlerinin, hınçlarının ve hoşlanmazlıklarının bizden gizlenmiş olmasıdır. Bize yardımcı olacak, yazarı hatırlatan bir 'açıklama' yok elimizde. Karşı çıkmak, öğüt vermek, gördüğü zararı duyurmak, ödeşmek, dünyayı çekilen sıkıntılara ya da üzüntülere tanık etmek isteğini dışarı boşaltmış ve tüketmişti. Bu yüzden şiiri serbestçe ve engelsizce çıkar dışarı. Çalışmasını eksiksiz olarak ifade edebilmiş biri varsa eğer, o da Shakespeare'dir. Eğer göz kamaştırıcı, engelsiz bir zihin varsa, diye düşündüm, yeniden kitap rafına

dönerek, o da Shakespeare'in zihnidir.

Dört

On altıncı yüzyılda böyle bir ruh hali içinde bir kadın bulmak görünüşe bakılırsa olanaksızdı. Elizabeth dönemindeki, çocukların ellerini kavuşturup yanında diz çöktükleri bütün o mezar taşlarını düşünmek yeterli; ve kadınların erken ölümlerini; karanlık, tıka basa dolu evlerini görmek, o

dönemde hiçbir kadının şiir yazmış olamayacağını kanıtlamaya yeter. Olsa olsa epey zaman sonra büyük bir hanımefendinin görece özgürlüğünden ve rahat konumundan yararlanarak kendi adıyla bir şey yayımlatabileceğini, bir canavar diye nitelenme riskini göze alabileceğini tahmin edebiliriz. Erkekler elbette kibirli değillerdir, diye devam ettim, Miss Rebecca West'in 'kötü şöhretli feminizm'inden dikkatle sakınarak; çoğunlukla bir kontesin şiir yazma çabalarını anlayışla karşılarlar. Herhalde o günlerde soylu bir hanım, tanınmamış bir Miss Austen'dan ya da Miss Brontë'den daha fazla teşvik görürdü. Ama o hanımefendinin aklını

yabancısı olduğu korku ve nefret gibi duyguların rahatsız ettiğini ve şiirlerinde bu rahatsızlığın izlerinin bulunduğunu da düşünebiliriz. Örneğin Lady Winchilsea'ye bakalım, diye düşündüm, şiirlerini elime alarak. 1661 yılında doğmuştu; soyluydu ve soylu biriyle evlenmişti; çocuğu olmamıştı; şiir yazıyordu, kadınların konumuna karşı öfkeyle dolup taştığını görmek için şiirlerini okumak yeterli:

Nasıl da düştük! Yanlış kurallar yüzünden,
Ve Doğa'daki değil de Eğitim'deki budalalar nedeni,
Engellenmiş, aklımızın her türlü gelişmesi,
Kafasız olmamız isteniyor, tasarlanan bu,
Ve birimiz sıyrılırsa ötekilerin arasından,

Daha canlı bir hayalgücüyle; bastırılır hırsımız,
Öyle güçlüdür ki karşı çıkanlar bize,
Korkumuzu bastıramaz umutlarımız.

Belli ki onun zihni, ’bütün engelleri kaldırıp göz kamaştırıcı olamamıştı’. Tam tersine, kinlerle, dertlerle taciz edilmiş, rahatsız olmuştu. İnsanlar onun gözünde ikiye ayrılıyordu. Erkekler ‘karşı çıkan güruhtu’; erkeklerden nefret ediyor, korkuyordu, çünkü onlar arzuladığı şeye –yazmaya– ulaşmasını engelleyecek güce sahiplerdi.

Heyhat! Yazmayı deneyen bir kadını

Kendini bilmez bir yaratık sayarlar,
Hiçbir erdem telafi edemez bu hatayı.
Cinsiyetimizi ve tarzımızı yanlış anlıyormuşuz
Terbiye, moda, dans, kıyafet, oyun,
İşte bunları istemeliymişiz;
Yazmak ya da okumak ya da düşünmek ya da araştırmak,
Güzelliğimizi gölgeler, zamanımızı tüketirmiş,
Ve en güzel çağımızda engellermiş zaferlerimizi.
Berbat bir evin sıkıcı işleriniyse,
En büyük sanatımız ve yararımız sayar kimileri.

Gerçekten de yazdıklarının asla yayımlanmayacağını varsayarak kendini yazmaya zorlar; kendini şu hüzünlü şiirle

avutur:

Birkaç arkadaşıma ve senin kederlerine şarkım,
Defne korularına, senin için amaçlanmamış,
Koyu olsun gölgelerin, huzur duy sen orada.

Zihninden nefreti ve korkuyu atabilseydi, aklını umutsuzlukla ve öfkeyle doldurmasaydı içi şiirle dolup taşıyordu. Ara sıra halis şiirler yazıyordu:

Ne de solan ipeklerde büyür
eşsiz gül, belli belirsiz.

Mr. Murry bu şiirleri takdir etmiş; Pope'un da aşağıdakileri hatırladığı ve sahiplendiği düşünülüyor:

Şimdi zerrinlerin hükmü altında güçsüz beynimiz,
Kendimizden geçiyoruz rayihalı acıyla.

Bunları yazabilen, zihni doğaya ve hatırlamaya yönelik bir kadının, öfkelenmeye, acı çekmeye zorlanması ne yazık! Ama kendini nasıl kurtarabilirdi, diye sordum, ona nasıl hakaret edildiğini, nasıl gülündüğünü, dalkavukların yalakalıklarını, profesyonel şairlerin kuşkuculuklarını

tahmin ederek. Kent dışında bir odaya kapatmış olmalı kendini yazmak için, acılarla ve belki vicdan azabıyla da içi parçalanmıştır, oysa kocası çok nazikti, evlilik hayatları da mükemmeldi. 'Kapatmış olmalı' diyorum, çünkü Lady Winchilsea hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışırken her zamanki gibi onun hakkında hiçbir şey bilinmediğini öğreniyoruz. Korkunç bir melankoli içindeydi, bu durumdayken neler hayal edeceğini aşağıdaki satırlarda görünce bunu bir dereceye kadar açıklayabiliyoruz:

Dizelerim yerildi ve meşguliyetim
yararsız bir saçmalık ya da küstahça bir kusur

sanıldı;

Bu şekilde kınanan meşguliyet, görebildiğimiz kadarıyla, kırlarda dolaşmak ve hayal kurmak türünden zararsız bir şeydi:

> Zevk alır elim tuhaf şeylere dokunmaktan,
> Ve kaçar bilinenden ve sıradandan,
> Ne de solan ipeklerde büyür
> eşsiz gül, belli belirsiz.

Tabii, alışkanlığı bu idiyse, bunlardan zevk alıyor idiyse, kendisine gülmeleri normaldi; Pope ya da Gay'in de onunla

‘bir şeyler karalamak için kaşınan entelektüel kadın’ diye alay ettikleri söylenir. Lady Winchilsea’nin Gay’in suratına gülerek ona hakaret ettiği de düşünülüyor. Gay’in *Trivia*’sının, onun ‘tahtırevanın içinde oturmaya değil de önünde yürümeye daha uygun olduğunu gösterdiğini’ söylemişti. Ama bütün bunlar ‘dayanaksız dedikodular’ ve ‘ilginç değil’, demekte Mr. Murry. Bu noktada onunla aynı fikirde değilim, çünkü kırlarda gezinmekten, tuhaf şeyler düşünmekten hoşlanan, düşüncesizce, ihtiyatsızca ‘berbat bir evi çekip çevirmenin sıkıcılığı’nı aşağılamış olan o melankolik hanımın nasıl göründüğünü keşfedebilmek ya da kendimce bir

görüntüsünü biçimlendirebilmek için dayanaksız bile olsa daha fazla dedikodu duymuş olmak isterdim. Ama Lady Winchilsea fazla yayılmıştı, diyor Mr. Murry. Yeteneğinin çevresine yabanotları dolanmış, yabangülleriyle sarılmıştı. Ne kadar zarif, seçkin bir yetenek olduğunu gösterme şansı yoktu. Lady Winchilsea'yi rafa geri bıraktım, öbür büyük hanımefendiye, Lamb'in sevdiği, kuş beyinli, olağanüstü düşese, Margaret of Newcastle'a döndüm, Lady Winchilsea'den yaşça büyük olsa da onunla çağdaştı. Çok farklılardı ama ortak bir yanları da vardı, her ikisi de soyluydu ve her ikisi de şahane erkeklerle evliydi. Her ikisi

de şiire tutkuyla bağlıydı, her ikisi de aynı amaçlar için çirkinleşmiş, biçimsizleşmişlerdi. Düşes'i açın, aynı öfke patlamasını görürsünüz. 'Kadınlar yarasalar ya da baykuşlar gibi yaşıyor, hayvanlar gibi çalışıyor ve solucanlar gibi ölüyorlar…' Margaret de şair olabilirdi; günümüzde olsa bütün bu faaliyetleri bir işe yarardı. O durumda o vahşi, bereketli, eğitimsiz zekâyı ne zaptedebilir, ne ehlileştirebilir ya da insanların kullanımı için uygarlaştırabilirdi? Karmakarışık bir halde dışarı fışkırıyordu, sel gibi akıyordu şiirler ve düzyazılar, dizeler ve felsefe, kimsenin okumadığı kâğıtların, yaprakların arasında sıkışıp

kalıyorlardı. Margaret'in eline bir mikroskop verilmeliydi. Yıldızlara bakmayı öğrenmeli, bilimsel düşünmeliydi. Yalnızlık ve özgürlük aklını karıştırmıştı. Kimse denetlemiyordu onu. Kimse bir şey öğretmiyordu. Profesörler ona yaltaklanıyorlardı. Sarayda alay ediyorlardı. Sir Egerton Brydges onun –'Sarayda yetiştirilmiş yüksek tabakadan bir hanıma yakışmayacak'– kabalığından yakınıyordu. Welbeck'te tek başına inzivaya çekildi Margaret.

Margaret Cavendish'i düşünmek insanın aklına nasıl da bir yalnızlık ve isyan görüntüsü getiriyor! Sanki dev bir salatalık bahçedeki bütün güllerin ve

karanfillerin üzerine yayılmış ve onları boğmuş gibi. ‘En edepli kadınlar en uygar zihinli olanlardır,’ diye yazmış olan bir kadının zamanını saçma sapan şeyler karalayarak boşa harcaması, sokağa çıktığında insanlar arabasının çevresini alacak kadar gitgide unutulmuşluğa ve deliliğe gömülmesi ne büyük ziyan. Belli ki çılgın Düşes sonunda akıllı kızları korkutmak için kullanılan bir gulyabaniye dönüşmüş. Düşes’i bırakıp Dorothy Osborne’un mektuplarını elime

alırken Dorothy’nin Temple’a Düşes’in yeni kitabından söz ettiğini hatırladım. ‘Kuşkusuz kafası dağılmış zavallı kadının, yoksa kitap yazarak, hem de şiir

kitabı yazarak böyle gülünç duruma düşmezdi, bunu yapmaktansa iki hafta uyumamayı yeğlerim.'

Aklı başında olan, kendini bilen hiçbir kadın kitap yazamadığı için duyarlı ve melankolik, huy olarak da Düşes'in tam tersi olan Dorothy hiçbir şey yazmadı. Mektuplar sayılmaz. Bir kadın, hasta babasının başucunda otururken mektup yazabilirdi. Erkekler sohbet ederken onları rahatsız etmeden şöminenin yanında oturup mektup yazabilirdi. Tuhaf olan, diye düşündüm, Dorothy'nin mektuplarının sayfalarını çevirirken, o eğitimsiz ve yalnız kız, cümle kurmada, bir sahneyi betimlemede nasıl da yetenekliymiş. Şunu dinleyin:

‘Yemekten sonra oturup konuştuk, sonunda söz Mr. B.’den açıldı ve ben gittim. Sıcak günü okuyarak, çalışarak geçirdik ve sonra saat altı-yedi sırasında evimizin yakınındaki bir parka gittim, orada pek çok genç kız koyun ve inek güdüyordu, gölgede oturup türküler söylüyordu; yanlarına gittim, seslerini ve güzelliklerini haklarında okuduğum bazı eski koyun çobanlarına benzettim, aralarında büyük bir fark vardı, ama inanın bana, bunlar da ötekiler kadar masumdular. Onlarla konuştum, onları dünyanın en mutlu insanları yapacak şeyin sadece bunu bilmeleri olduğunu öğrendim. Tam sohbet ediyorken sık sık çevrelerine bakınıyor ve ineklerinin

mısırların arasına daldığını görünce kanatlanmış gibi koşarak gidiyorlardı. Ben onlar kadar çevik olmadığım için geride kalıyordum, onların sürülerini eve götürdüklerini görünce benim için de gitme zamanının geldiğini düşündüm. Yemeğimi yedikten sonra bahçeye çıktım, bahçenin yanından geçen küçük bir ırmağın kıyısına gittim, orada oturdum ve senin yanımda olmanı diledim…'

Onun yazar kumaşı taşıdığına yemin edebilirdim. Ama, 'bunu yapmaktansa iki hafta uyumamayı yeğlerim' cümlesi: Yazma konusunda büyük yeteneği olan bir kadın bile bir kitap yazmanın, hatta kendini oyalamanın gülünç olmak

anlamına geleceğine kendini inandırdıysa, yazan bir kadına ne kadar büyük bir muhalefet olduğu tahmin edilebilir. Ve böylece, diye devam ettim, Dorothy Osborne'un mektuplarının olduğu tek küçük kitabı rafa bırakırken, Mrs. Behn'e geliyoruz.

Mrs. Behn'le birlikte yolumuzda çok önemli bir köşeyi de dönüyoruz. Seyircisiz ve eleştirmensiz, sadece kendi zevkleri için yazmış olan o yalnız ve büyük hanımefendileri geride, kendi bahçelerinde, kendi yaprakları arasında bırakıyoruz. Kasabaya geliyor ve sokaklarda sıradan insanlarla omuz omuza yürüyoruz. Mrs. Behn orta tabakadan bir kadındı ve avam sınıfına

özgü mizaha, canlılığa ve cesarete sahipti; kocasının ölümü ve bazı talihsiz olaylar yüzünden aklını kullanarak geçimini sağlamak zorunda kalmıştı. Erkeklerle aynı koşullarda çalışmak zorundaydı. Çok çalışarak kendisini geçindirecek parayı kazanıyordu. Bu gerçeğin önemi onun yazdığı her şeyin önüne geçiyor, hatta muhteşem 'Bin Şehit Verdim'in, ya da 'Aşk Harika Bir Zaferle Oturuyordu'nun bile, çünkü bu noktada zihnin özgürlüğü başlıyor, daha doğrusu zaman içinde zihnin ne isterse yazabilecek kadar özgürleşme olanağı. Aphra Behn yaptığına göre artık kızlar babalarına gidip, bana harçlık vermene gerek yok, ben yazarak paramı

kazanabilirim, diyebileceklerdi. Elbette daha yıllarca alacakları yanıt şu olacaktı: Tabii, Aphra Behn'in sürdüğü hayatı sürerek! Ölsen daha iyi! Ve kapı her zamankinden de hızlı çarpılacaktı. Bu çok ilginç konu, erkeklerin kadınların iffetine biçtikleri değer ve bunun kadınların eğitimi üzerindeki etkisi, burada tartışılmaya değer ve eğer Girton ya da Newnham'den bir öğrenci konuyu incelemek isterse ortaya ilgi çekici bir kitap da çıkar. İskoçya'daki kırlarda, elmaslarını takıp tatarcıkların arasında oturan Lady Dudley'in fotoğrafı da kitabın başına konabilir. Geçenlerde Lady Dudley'in ölümü üzerine *The Times*, 'ince zevke ve pek çok başarıya

sahip, hayırsever ve cömert, ama kaprisli ve zorba' demişti Lord Dudley için. 'Karısının kıyafetinin kusursuz olmasında ısrarcıydı, hatta Kuzey İskoçya'nın ücra bir köşesindeki av kulübesinde bile; karısına göz kamaştırıcı takılar takardı' filan, 'ona her şeyi verdi – hiçbir sorumluluk da yüklemedi.' Sonra Lord Dudley kalp krizi geçirdi, karısı ona baktı ve arkasından da kocasının mülklerini büyük bir başarıyla yönetti. Bu garip zorbalık on dokuzuncu yüzyılda da vardı.

Ama konumuza dönelim. Aphra Behn yazı yazarak da para kazanılabileceğini kanıtladı, belki bazı hoş niteliklerin feda

edilmesi pahasına ve böylece yavaş yavaş yazmak, sadece saçma sapan bir iş ya da oyalanan zihnin bir işareti olmakla kalmadı pratikte de önem kazandı. Bir ailede koca ölebilir ya da ailenin başına bir felaket gelebilirdi. On sekizinci yüzyıl ilerlerken yüzlerce kadın, çeviri yaparak ya da ders kitaplarında bile artık yer almayan, ama Charing Cross Yolu'ndaki ucuza kitap satılan kutularda bulunabilen çok sayıda kötü kitapları yazarak harçlıklarına para eklediler, ya da ailelerini kurtardılar. On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru kadınların zihinlerini aşırı çalıştırmalarının – konuşmalar, buluşmalar, Shakespeare üzerine yazılar yazmalar, klasiklerin

çevirisi– temelinde, yazı yazarak para kazanabilecekleri gerçeği yatıyordu. Bedeli ödenmedikçe önemsiz sayılan şeye, para saygınlık kazandırıyordu. 'Bir şeyler karalamak için kaşınan entelektüel kadın'a hâlâ dudak bükülüyordu belki, ama o kadınların cüzdanlarına para koyabildikleri de yadsınamıyordu. Böylece, on sekizinci yüzyıl sonlarına doğru bir değişiklik meydana geldi, tarihi yeniden yazıyor olsaydım bu değişikliği daha ayrıntılı anlatır ve onun Haçlı Seferleri'nden ya da Güller Savaşı'ndan daha önemli olduğunu düşünürdüm. Orta tabaka kadınları yazmaya başlamışlardı. *Gurur ve Önyargı*'nın bir önemi varsa,

Middlemarch'ın, *Villette*'in ve *Uğultulu Tepeler*'in bir önemi varsa, o zaman sadece kırdaki evine kapanıp yaprakların ve hayranlarının arasında oturan yalnız aristokratın değil, genelde kadınların yazı yazmaya başlaması, benim bir saatlik konferansta kanıtlayabileceğimden çok daha fazla önem taşımaktadır. Bu öncü kadınlar olmasaydı Jane Austen ve Brontë'ler ve George Eliot da yazamazdı, tıpkı Marlowe olmadan Shakespeare'in, Chaucer olmadan Marlowe'un ya da önden giden ve dilin doğal vahşiliğini ehlileştiren bütün o unutulmuş şairler olmadan Chaucer'ın da yazamayacağı gibi. Çünkü başyapıtlar tek başlarına ve

başkasının yardımı olmadan doğmazlar; yıllar süren, insanlarla bir arada olmakla gelişen ortak düşüncenin sonucudurlar, böylece kitlenin deneyimleri bir tek seste birleşir. Jane Austen, Fanny Burney'in mezarının üzerine bir çelenk koymalıydı, George Eliot da Eliza Carter'ın iri gölgesine saygılarını sunmalıydı – sabah erkenden uyanıp Yunanca çalışabilmek için karyolasına çıngırak takan o cesur yaşlı kadına. Kadınlar birleşip Aphra Behn'in –rezillik ama çok da uygun düşüyor– Westminster Katedrali'ndeki mezarına çiçekler serpmeliler, çünkü akıllarındakileri söyleme hakkını onlara kazandıran odur. Bu gece sizlere,

‘Aklınızı kullanıp yılda beş yüz pound kazanın’ dememi pek olağanüstü kılmayan da –karanlık ve cilveli biriydi o– odur.

Böylece on dokuzuncu yüzyılın başına gelmiş olduk. Ve ilk kez burada, kadınların yapıtlarına ayrılmış pek çok raf buldum. Ama gözlerimi onların üzerine gezdirirken, birkaçı dışında neden hepsi roman diye sormaktan kendimi alamadım. Kadınların ilk içgüdüleri şiire yönelikti. ‘Şiirin yüce önderi’ bir kadın şairdi. Hem Fransa’da hem İngiltere’de kadın romancılardan önce kadın şairler çıkmıştır. Üstelik, diye düşündüm, dört isme bakarken, George Eliot’la Emily Brontë’nin ortak

yönleri neydi? Charlotte Brontë, Jane Austen'ı hiç anlayamamış değil miydi? Büyük olasılıkla bu kadınların hiçbirinin çocuğu olmamasını bir kenara bırakırsak, bunlardan daha uyumsuz dört karakterin bir odada bir araya gelmeleri mümkün değildi, dolayısıyla bir toplantı yapmak, aralarında diyaloğa girmelerini sağlamak çok kışkırtıcı bir fikirdi. Tuhaf bir güç, onları roman yazmaya itmişti. Mesele orta tabakada doğmuş olmak mı acaba, diye sordum; ve Miss Emily Davies'in kısa bir süre sonra çarpıcı bir şekilde gösterdiği gibi orta tabakadaki ailelerin sadece bir tek oturma odasına sahip oldukları gerçeği mi? Bir kadın yazacaksa, herkesin kullandığı oturma

odasında yazmak zorundaydı. Miss Nightingale'in şiddetle yakındığı gibi –'kadınların kendilerine ayıracak yarım saatleri yok'–, yazarken araya hep bir şey giriyordu. Yine de böyle bir durumda şiir ya da oyun yazmaktansa düzyazı ve kurmaca yazmak daha kolaydı. Daha az dikkat gerektiriyordu. Jane Austen ölene kadar bu koşullarda yazmıştı. 'Bütün bunları nasıl becerdiği,' diye yazmıştır, yeğeni anılarında, 'çok şaşırtıcı, çünkü kendine ait bir çalışma odası yoktu, çalışmalarının büyük kısmını herkesin kullandığı oturma odasında yapmış olmalı, oysa orada işini bölecek her türlü şey oluyordu. Ne yaptığını ailesi dışındaki kişilerin,

hizmetkârların ya da konukların fark etmemesine özen gösteriyordu.[14] Jane Austen elyazmalarını saklıyor ya da üstlerine bir kurutma kâğıdı kapatıyordu. On dokuzuncu yüzyıl başlarında bir kadının edebiyat konusunda alabileceği bütün eğitim, kişilik gözlemi, duygu çözümlemesinden ibaretti. Onun duyarlılıkları yüzyıllar boyunca ortak kullanılan oturma odasındaki etkilenimlerle eğitilmişti. İnsanların duyguları onun üzerinde iz bırakmıştı; kişisel ilişkiler hep gözlerinin önünde cereyan ediyordu. Bu nedenle, adını verdiğim dört ünlü kadından ikisinin doğasında roman yazmak olmadığı yeterince aşikâr olmasına rağmen orta

tabakadan bir kadın yazmaya başladığında, doğal olarak roman yazıyordu. Emily Brontë manzum oyunlar yazmalıydı; George Eliot'ın yetenekli zihni iyice açılıp yayıldığı sırada tarih ve biyografide kullanmalıydı yaratıcı içgüdülerini. Oysa roman yazdılar; daha da ileriye gidebiliriz, diye düşündüm, raftan *Gurur ve Önyargı*'yı alırken, iyi romanlar yazdıklarını söyleyebiliriz. Böbürlenmeden ya da karşı cinsi incitmeden, *Gurur ve Önyargı*'nın iyi bir roman olduğunu söyleyebiliriz. Ne olursa olsun, *Gurur ve Önyargı*'yı yazarken yakalanmaktan utanmazdı insan. Yine de bir menteşe

gıcırdadığında memnun oluyordu Jane Austen, odaya kimse girmeden elyazmasını gizleyebiliyordu. Jane Austen'ın gözünde, *Gurur ve Önyargı*'yı yazmanın ayıplanacak bir yanı vardı. Acaba, diye düşündüm, Jane Austen elyazmasını, eve gelen konuklardan gizleme gereğini duymasaydı *Gurur ve Önyargı* daha iyi bir roman olabilir miydi? Anlamak için bir-iki sayfa okudum; ama içinde bulunduğu koşulların çalışmasına en ufak bir zarar verdiğine işaret eden bir şeye rastlamadım. Belki de bu işteki asıl mucize buydu. İşte 1800'de bir kadın kin duymadan, umutsuzluğa kapılmadan, korkmadan, itiraz etmeden, öğüt

vermeden yazıyordu. Shakespeare de böyle yazmıştı, diye düşündüm, *Antonius ve Kleopatra*'ya bakarken; insanlar Shakespeare ile Jane Austen'ı karşılaştırırlarken her ikisinin zihninin de, kendilerini engelleyecek her şeyi tükettiğini söylemek istemiş olabilirler; bu nedenle de biz Jane Austen'ı tanımıyoruz ve Shakespeare'i tanımıyoruz ve bu nedenle Jane Austen yazdığı her kelimeyi sindiriyor, Shakespeare de aynısını yapıyor. Eğer Jane Austen içinde bulunduğu ortamdan rahatsız idiyse, bu ancak uymak zorunda olduğu kısıtlı yaşam yüzünden olabilirdi. Bir kadının tek başına sokağa çıkması olanaksızdı. Asla seyahate çıkmadı; asla

Londra'da bir otobüsle dolaşmadı ya da tek başına yemek yemedi bir dükkânda. Ama belki de elinde olmayanı istememek Jane Austen'in doğasında vardı. Yeteneği ve bulunduğu ortam birbiriyle tamamen uyuşuyordu. Ama aynı şeyin Charlotte Brontë için geçerli olduğundan kuşkuluyum, dedim, *Jane Eyre*'i açıp *Gurur ve Önyargı*'nın yanına koyarken.

14 *Memoir of Jane Austen* (Jane Austen'ın Anıları), yeğeni James Edward Austen Leigh.

On ikinci bölümü açtım, gözüm şu cümleye takıldı: 'Kim isterse beni suçlayabilir.' Charlotte Brontë'yi neyle suçluyorlardı, diye merak ettim. Mrs. Fairfax reçel hazırlarken Jane Eyre'in

nasıl dama çıktığını ve kırların üzerinden uzakları seyrettiğini okudum. Ve sonra şunu arzulamış –ve suçlanmasının nedeni de buymuş–

sonra o sınırı aşacak bir gücüm olsaydı keşke dedim; kalabalık dünyaya ulaşsam, kasabalara, duyduğum ama hiç görmediğim cıvıl cıvıl yörelere; sonra sahip olduğumdan daha fazla hayat deneyimim olmasını arzuladım; kendi sınıfımdan olanlarla daha çok bir araya gelseydim, burada, yakınımda olan insanlar arasından daha çeşitli kişileri tanısaydım. Mrs. Fairfax'in iyi yanlarına değer veriyordum, Adèle'nin de; ama daha farklı ve daha güçlü iyiliklerin var olduğuna inanıyordum, inandığım şeyi de görmek istiyordum.

Kim suçluyor beni? Pek çok kişi,

kuşkusuz, ve benim için huysuz diyecekler. Elimde değildi: Huzursuzluk doğamda vardı, bazen altüst oluyor, acı çekiyordum…

İnsanlar sükûnetten tatmin olmalı demenin yararı yok; eylem içinde olmalıdırlar; eğer bulamazlarsa yaratacaklardır. Milyonlarca kişi benimkinden çok daha sakin bir yazgıya sahiptir, milyonlarca kişi kaderlerine sessizce isyan ediyordur. İnsanların sessiz hayatlarında kim bilir kaç isyan mayalanmaktadır. Genelde kadınların çok serinkanlı olmaları istenir; ama kadınlar da erkeklerle aynı şeyleri hissederler; erkek kardeşleri gibi onları da yeteneklerini işletmek, çabalarını harcayacakları alanlar bulmak ihtiyacındadırlar; katı yasaklamalara, mutlak durgunluklara tahammül edemezler, tıpkı erkekler gibi; daha fazla ayrıcalığa sahip başka insanların

onların puding hazırlamakla, çorap örmekle, piyano çalmakla ya da nakışla yetinmelerini söylemeleri darkafalılıktır. Kadınlar, geleneklerin kendi cinsleri için gerekli gördüğünden fazlasını yapmak ya da daha fazla öğrenmek istiyorlarsa onları suçlamak ya da alay etmek düşüncesizliktir.

Böyle yalnızken Grace Poole'un kahkahalarını az duymadım…

Biçimsiz bir mola, diye düşündüm. Birdenbire Grace Poole ile karşılaşmak rahatsız ediciydi. Süreklilik bozulmuştu. Elimdeki kitabı *Gurur ve Önyargı*'nın yanına bırakırken, bu sayfaları yazan kadın Jane Austen'dan daha parlak bir yeteneğe sahipti denebilir, diye düşündüm. Ama o sayfaları tekrar

okuyup içlerindeki o sarsıntıyı, o öfkeyi fark edince yazarın yeteneğini hiçbir zaman eksiksiz ve bütün olarak dışa vuramayacağını görüyorsunuz. Kitapları biçimini yitirecek, çarpılacaklardır. Sükûnet içinde yazacağına öfke içinde yazacaktır. Karakterlerini anlatacağına kendini anlatacaktır. Kaderiyle savaş içindedir. Genç yaşta, sıkışmış ve engellenmiş durumda ölmemek elinde miydi?

Bir an için Charlotte Brontë'nin yılda üç yüz pound'luk bir geliri olduğunu varsaymak geliyor içimden – ama budala kadın, romanlarının teliflerini toplam bin beş yüz pound'a satmıştı; her nasılsa kalabalık dünya, kasabalar ve hayat dolu

yöreler hakkında daha fazla bilgisi olduğunu, hayat deneyiminin daha fazla olduğunu, kendi sınıfından kişilerle görüşebildiğini, değişik kişilerle tanışabildiğini varsaysak. Bu sözler sadece bir romancı olarak onun kusurlarını işaret etmiyor, o çağda yaşayan ve kendi cinsinden olanların kusurlarını da gösteriyor. Yeteneğini tek başına, kırların ötelerine bakarak harcamasaydı, deneyim kazanmasına, insanlarla ilişki kurmasına, seyahat etmesine izin verilseydi, bundan yeteneğinin ne kadar daha kazançlı çıkacağını herkesten daha iyi biliyordu. Ama ona izin verilmedi; bu dediklerim ondan esirgendi; *Villette, Emma,*

Uğultulu Tepeler, Middlemarch gibi bütün o iyi romanları yazan kadınların ancak saygıdeğer bir papazın evinin kapısından giren kadar hayat deneyimine sahip oldukları gerçeğini kabul etmeliyiz; hem de bu kadınlar, o saygıdeğer evde bütün ailenin oturduğu odada, *Uğultulu Tepeler* ya da *Jane Eyre*'i yazmak için her seferinde birkaç tabakadan fazla kâğıt alamayacak kadar yoksuldular. Aralarından biri, bu bir gerçek, George Eliot, pek çok sıkıntı çektikten sonra evden kaçtı, ama sadece St. John's Wood'da izbe bir eve gitmek üzere. Kınayan gözlerin gölgesi altında oraya yerleşti. 'Davet edilmek istediğini söylemeyen hiç kimseyi gelip beni

burada ziyaret etmesi için çağırmayacağım,' diye yazıyordu, 'bunun bilinmesini istiyorum'. Çünkü o evli bir adamla günah içinde yaşamıyor muydu ve onu öyle görmek Mrs. Smith'in ya da uğrayan her kimse onun namusunu da lekelemez miydi? İnsan, toplumun âdetlerine boyun eğmeli ve 'dünya denilen şeyle bağlarını koparmalıydı.' Aynı zamanda, Avrupa'nın öbür ucunda, genç bir adam şu Çingene'yle ya da bu hanımefendiyle serbestçe yaşıyordu; savaşa katılıyordu; engellenmeden ve yasaklanmadan, daha sonra, kitaplarını yazarken kendisinin işine müthiş yarayacak insan hayatının
bütün değişik deneyimlerini ediniyordu.

Eğer Tolstoy Priory'de, 'dünya denilen şeyle ilişiğini keserek' evli bir kadınla gizli saklı yaşasaydı, ne kadar terbiye edici bir ahlak dersi verirse versin, *Savaş ve Barış*'ı pek yazamazdı, diye düşündüm.

Ama roman yazma ile cinsiyetin romancı üzerindeki etkisi sorusunun biraz daha derinine inebiliriz belki. Gözlerimizi yumup romanı bir bütün olarak düşünürsek, hayatı ayna gibi yansıtan bir yaratı olarak görebiliriz, ama tabii basitleşmiş bir biçimde ve sayısız çarpıtmalarla. Yine de, akıl gözümüzde izini bırakan bir yapı bu, kâh dörtgen olarak inşa edilmiş, kâh pagoda biçiminde, kâh kanatları ve kemerli

geçitleri olan, kâh sağlam ve sıkı, İstanbul'daki Aya Sofya gibi kubbeli. Bazı ünlü romanları aklıma getirerek, bu biçim, diye düşündüm, insanın içinde tam da ona uygun düşen duyguyu canlandırıyor. Ama o duygu hemen başkalarıyla birleşiyor, çünkü taşın taşla ilişkisi kurmaz 'biçim'i, insanın insanla ilişkisi kurar. Bu yüzden bir roman içimizde her türlü zıt ve birbiriyle çelişkili duyguları uyandırır. Hayat, hayat olmayan bir şeyle çelişir. Bu yüzden romanlar konusunda uzlaşmakta zorlanırız, kişisel önyargılarımızın üzerimizdeki etkisi bu yüzden büyüktür. Bir taraftan Sizin –kahramanımız John'un– yaşamanız gerektiğini hisseder,

yaşamazsanız umarsızlığa kapılırız. Öbür taraftan da, ne yazık ki ölmelisin John diye hissederiz, çünkü kitabın biçimi bunu gerektiriyor. Hayat, hayat olmayan bir şeyle çelişiyor. Kısmen hayat olduğu için de hayatmış gibi hüküm veriyoruz onun hakkında. En nefret ettiğim adamlardandır James, deriz. Ya da, bu saçma sapan, karmakarışık bir şey, ben asla bu tür bir şey hissedemezdim. Belli ki bütün yapı dedim, geçmişteki ünlü romanları düşünerek, son derece karmaşık, birçok farklı hükümden, birçok farklı duygudan oluşuyor çünkü. İşin şaşırtıcı yanı, bu şekilde oluşan herhangi bir kitabın, bir-iki yıldan fazla dağılmadan kalması, ya

da Rus yahut Çinli okur için ne anlama geliyorsa İngiliz okur için de aynı anlama gelebilmesi. Ara sıra pek ilginç bir biçim alır bu süreklilik. Kalıcı olabilen nadir örnekleri (*Savaş ve Barış*'ı düşünüyordum) bir arada tutan, tutarlılıktır, ancak bunun faturalarımızı ödememizle ya da tehlike anında onurlu bir davranış sergilememizle bir ilgisi yok. Konu romancı olduğunda, tutarlılıkla kastedilen, onun bizi bunun gerçek olduğuna inandırmasıdır. Evet, bunun böyle olabileceği hiç aklıma gelmezdi, diye hissetmemizdir; böyle davranan insanlar görmemiştim hiç, dememizdir. Ama sen beni bunun böyle olduğuna, böyle yaşandığına inandırdın.

İnsan okurken her cümleyi, her sahneyi ışığa tutuyor – çünkü tuhaf ama doğa bize bir iç ışık bahşetmiş sanki, bununla romancının tutarlı oluşuna ya da dağılışına hükmediyoruz. Belki de Doğa, tamamen mantıksız davranarak, görünmez mürekkeple zihnimizin duvarlarına bir uyarı çizmiştir ve bu büyük sanatçılar onu doğrulamışlardır; görünür olması için sadece yeteneklerin ateşine tutulması gereken bir karalamadır bu. O böyle görünür olunca ve biz onun canlandığını görünce coşkuyla, Ama ben zaten hep böyle hissetmiştim, bunu bilmiş ve arzulamıştım, diye haykırırız! Heyecandan içimiz içimize sığmaz,

kitabı çok değerli, hayatta oldukça başvuracağımız güvenilir bir şeymiş gibi adeta saygıyla kapatıp rafa geri koyarız, dedim ve *Savaş ve Barış*'ı elime alarak yerine koydum. Öte yandan insanın alıp sınadığı bu yetersiz cümleler, parlak renkleri ve enerjik hareketleriyle ilk başta hemen ve hevesli bir karşılık alırlarlarsa da orada kalırlar: sanki ilerlemeleri engellenmiş gibidir: ya da yüzeye çıkardıkları sadece şu köşede cılız bir karalama, burada bir mürekkep lekesi olacaksa, tam ve bütün olarak bir şey göremeyeceksek, o zaman hayal kırıklığıyla iç geçirir ve bir başarısızlık daha deriz. Bu roman bir yerde takılıp kalmış.

Ve elbette çoğunlukla bir yerlerde takılıp kalır romanlar. Yaşanan müthiş gerginlik altında hayal gücü tökezler. İdrak bocalar, gerçekle yalanı birbirinden ayıramaz, her an birçok değişik melekenin kullanılmasını gerektiren büyük çabayı sürdürecek gücü yoktur artık. Ancak romancının cinsiyeti bütün bunları nasıl etkiler, diye merak ettim, *Jane Eyre*'e ve öteki romanlara bakarak. Bir kadın romancının cinsiyeti onun tutarlılığına engel olur mu – bir yazarın omurgası saydığım tutarlılığına? *Jane Eyre*'den alıntıladığım paragraflarda öfkenin, romancı Charlotte Brontë'nin tutarlılığı ile oynadığı belliydi. Kendini hikâyesine

bütünüyle vermesi gerekirken onu bırakıp başka derdine düşmüştü. Hak ettiği deneyimlerden yoksun bırakıldığını hatırlamıştı – başını alıp dünyayı gezmek istiyordu o, oysa bir papaz evinde ot gibi yaşayıp çorap yamamak zorunda kalmıştı. Öfkesi yüzünden hayal gücü yolundan sapıyordu ve biz de hissediyoruz bu sapmayı. Ama onun hayal gücünü oraya buraya çekiştiren ve yolundan çeviren daha birçok etki vardı. Örneğin cehalet. Rochester'in portresi karanlıkta çizilmişti. Korkunun onun içindeki etkisini hissederiz; tıpkı bastırılmanın sonucu olan burukluğu, romancının tutkusunun altında usul usul tüten

ıstırabı, ne kadar şahane olsalar da bu kitapları acıyla kasılarak daraltan hıncı sürekli hissettiğimiz gibi.

Bir roman gerçek hayatla böyle uyuştuğu için değerleri de bir ölçüde gerçek hayatın değerleridir. Ancak belli ki kadınların değerleri karşı cins tarafından konulan değerlerden sıklıkla farklı; doğal olarak böyledir bu. Ne var ki geçerli olan erkeklerin değerleridir. Kabaca söylersek, futbol ve spor 'önemlidir'; modaya düşkün olmak, giysiler satın almaksa 'önemsiz'. Ve kaçınılmaz olarak bu değerler hayattan alınıp kurmacaya taşınırlar. Savaşı konu edindiği için bu önemli bir kitap, diye karar verir eleştirmen. Bu kitapsa

önemsiz, çünkü bir salondaki kadınların duygularını konu edinmiş. Bir savaş alanı sahnesi bir mağazadaki sahneden daha önemlidir – her yerde ve çok daha az göze çarpacak biçimde değer farklılığı mevcuttur. Bu bakımdan eğer karşımızdaki kadınsa, on dokuzuncu yüzyıl başındaki romanın bütün yapısı, kafasının dikine gitmeyen ve dış otoriteye saygı nedeniyle berrak bakışını değiştirmek zorunda kalan bir zihin tarafından kurulmuş oluyordu. Yazarın eleştiriyle karşılaştığına dair kehanette bulunmak için o eski unutulmuş romanları gözden geçirmek ve onlarda kullanılan ses tonuna kulak vermek yeterlidir; şunu saldırı kabilinden, ya da

ötekini uzlaşma kabilinden söylemiştir diyebiliriz. Ya ‘sadece bir kadın’ olduğunu kabulleniyordu o, ya da ‘bir erkek kadar iyi olduğunu’ söyleyerek itiraz ediyordu. Yaradılışı gereği tepki veriyordu eleştiriye, ya alttan alıp çekinerek, ya da öfkeyle ve şiddetle. Hangisi olduğu önemli değil; kadın yazar, kitabın kendisini değil, başka bir şey düşünürdü. Kitabını önümüzde bulurduk. Özünde bir hata olurdu. Londra’daki ikinci el kitap satılan kitabevlerinde, bir meyve bahçesindeki küçük, çopur elmalar gibi sağa sola dağılmış bütün o kadın romanlarını düşündüm. Onların bozulmasına neden olan özlerindeki kusurdu. Yazar,

başkalarının fikirlerine gösterdiği saygı yüzünden kendi değerlerini değiştirmişti.

Ama sağa ya da sola doğru kıpırdamak kimbilir ne kadar olanaksızdı onlar için. Bütün o eleştirilerin karşısında, o tamamı ataerkil toplumun ortasında, ürkmeden bakarak, kitaplarına sıkı sıkı sarılabilmeleri için kimbilir nasıl bir yetenek, nasıl bir tutarlılık gerekmişti. Bunu sadece Jane Austen ve Emily Brontë başardılar. Onların şapkalarındaki belki de en hafif tüydü bu. Onlar erkek gibi değil, kadın gibi yazdılar. O dönemde roman yazan binlerce kadın arasında sadece onlar ebedi eğitimcinin şunu yaz, bunu düşün diye süregiden uyarılarına kulak

asmadılar. Kâh homurdanan, kâh büyüklük taslayan, kâh hükmedici kâh kederli çıkan, kâh korkulu, kâh öfkeli, kâh babacan o ısrarlı sese, kadınları rahat bırakmayan, titiz bir dadı gibi tepelerinden eksik olmayan, Sir Egerton Brydges gibi zarif olmaları için ricada bulunan; hatta şiiri ve cinsiyeti eleştiren,[15] iyi davranırlarsa, sanırım, parlak bir ödül kazanırsınız diye öğüt veren, söz konusu beyefendinin uygun bulduğu sınırlar içinde kalmalarını söyleyen o sese bir tek onlar kulaklarını tıkadılar – '… kadın romancılar ancak kendi cinslerinin kısıtlanmalarını cesaretle kabul ederek mükemmellik peşinde koşmalıdırlar.'[16] Bu da

meseleyi toparlar, şaşıracaksınız ama size, bu cümlenin Ağustos 1828'de değil de Ağustos 1928'de yazıldığını söylersem, sanırım, bize şimdi ne kadar eğlenceli görünse de, geniş kitlelerin fikirlerini temsil ettiğini kabul edeceksiniz –o eski defterleri karıştırmayacağım; sadece tesadüfen yoluma çıkanları ele alacağım – yüzyıl önce çok daha güçlüydü bu fikirler, çok daha fazla duyuluyordu. 1828'de ancak çok yürekli bir genç kadın bütün bu küçümsemeleri, azarlamaları ve ödül vaatlerini duymazlıktan gelebilirdi. Ama edebiyatı da satın alamazlar ya, diye düşünmek için tam bir delifişek olmak gerekliydi. Edebiyat herkese açıktır,

demek için. Üniversitenin idare amiri de olsanız beni çimenlerden çıkarmanıza izin vermiyorum. İsterseniz kitaplıklarınıza kilit vurun; ama zihnimin özgürlüğüne vurabileceğiniz ne bir kilit var ne de sürgü, ne de kapatabileceğiniz bir kapı.

15 'Onun doğaüstü bir amacı var ve bu da tehlikeli bir saplantı, özellikle de bir kadında, çünkü kadınların güzel konuşmaya olan merakları erkeklerinki gibi sağlam değildir pek. Başka konularda daha ilkel ve daha materyalist olan bu cinste garip bir eksikliktir bu.' *New Criterion*, Haziran 1928.

16 'Eğer siz de muhabirin dediği gibi kadın romancıların ancak kendi cinslerinin kısıtlanmalarını cesaretle kabul ederek mükemmellik peşinde koşabileceklerine inanıyorsanız, Jane Austen bu hareketin ne

kadar zarafetle yapılabileceğini göstermiştir…' *Life and Letters*, Ağustos 1928.

Ancak cesaret kırıcı davranışların ve eleştirilerin nasıl bir etkisi olmuş olursa olsun – ki ben büyük etkileri olduğuna inanıyorum– düşüncelerini kâğıda dökmeye başladıklarında kadınların karşısına çıkan öteki zorlukla karşılaştırıldığında önemsiz kalıyordu (hâlâ on dokuzuncu yüzyıl başındaki romancıları ele almaktaydım), demek istediğim sırtlarını dayayacakları bir gelenek yoktu, varsa da öyle küçük ve sınırlıydı ki pek yardımı olmuyordu. Çünkü kadınlar anneleri üzerinden geçmişi düşünürler. Yardım istemek için büyük erkek yazarlara başvurmanın

yararı yoktur, onların yanına gitmek bize ne kadar zevk verse de. Lamb, Browne, Thackeray, Newman, Sterne, Dickens, De Quincey –hangisi olursa olsun– asla bir kadına yardımcı olmamışlardır, ama onlardan birkaç numara öğrenip bunları kendi yazdıklarında kullanan bir kadın olmuştur belki. Bir erkeğin zihninin ağırlığı, hızı, adımları kadınınkine hiç benzemez, bu nedenle de kadın erkekten dişe dokunacak bir şey öğrenemez. Maymun, çaba gösteremeyecek kadar uzaktadır. Belki de kalemini kâğıda değdirdiği anda, kullanabileceği ortak bir cümle bulunmadığını anlamıştır. Thackeray, Dickens ve Balzac gibi büyük romancıların düzyazıları doğaldı,

hızlı tempoluydu ama dağınık değildi, zengin ifadeli ama süslü püslü değildi, ortak özelliklerden uzaklaşmayıp kendi renklerini katıyorlardı. O günlerde geçerli olan cümleyi temel alıyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın başında geçerli olan cümle belki de şöyleydi: 'Eserlerinin ihtişamı bir kanıttı onlar için, durmamalı, ilerlemeliydiler. Onları, sanatlarını uygulamaktan, sürekli hakikat ve güzellik üretmekten daha fazla heyecanlandıracak ya da tatmin edecek bir şey mevcut değildi. Başarı kişiyi çaba göstermeye sevk eder; alışkanlık da başarıyı kolaylaştırır.' Bu, bir erkek cümlesidir; o cümlenin gerisinde Johnson'ı, Gibbon'ı ve

ötekileri görebiliriz. Bir kadının kullanmasına uygun bir cümle değildi bu.

Düzyazıya ne kadar yetenekli olsa da Charlotte Brontë elinde bu hantal silahla tökezleyip yere düştü. George Eliot, tanımlaması zor gaddarlıklar yaptı onunla. Jane Austen ona baktı, alay etti, son derece doğal, biçimli bir cümle kurup kullandı ve o cümleden hiç vazgeçmedi. Böylece, yazma konusunda Charlotte Brontë kadar yetenekli olmasa da çok daha fazla şey söyleyebildi. Gerçekten de, sanatın temelinde özgürlük ve zengin ifade yattığına göre, böyle bir gelenek eksikliği, kullanabileceği araçların kıt ve yetersiz

oluşu, kadınların yazmaları üzerinde müthiş etkili olmuştur. Ayrıca, bir kitap peş peşe dizilen cümlelerden oluşmaz, eğer bir imgenin yararı olursa, kemerli geçitler ya da kubbelere dönüşen cümlelerden oluşur. Ve bu şekli de, erkekler kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kendi kullanımları için hazırlamışlardır. Epik oyunun ya da manzum oyunun kalıbı en az o cümle kadar ters düşer kadına. Ama kadının yazar olduğu dönemde, artık edebiyatın bütün o eski kalıpları katılaşmış ve sabitleşmişti. Sadece roman yeniydi ve kadının ellerinde yumuşacık duruyordu – bu da neden roman yazdığını gösteren bir başka gerekçe. Yine de 'romanın'

(kelimelerin yetersiz olduğuna işaret etmek için tırnak içine alıyorum bu sözcüğü), bütün kalıpların içinde en esneği olan romanın bile onun kullanımına uygun olduğunu kim söyleyebilir? Kuşkusuz, elini kolunu serbestçe kullanabildiğinde onu kendi istediği biçime sokabileceğini göreceğiz; ve içinde taşıdığı şiir için, mutlaka şiir kalıbında olması gerekmeyen yeni bir araç sağlayacağını da. Çünkü hâlâ çıkış yolu verilmeyen tür, şiirdir. Bir kadının bugün beş perdelik bir manzum tragedyayı nasıl yazabileceğini düşünmeye devam ettim: Dizeler mi kullanırdı – düzyazıyı tercih etmez miydi?

Ama bunlar geleceğin alacakaranlığında yatan zor sorular. Onları bırakmalıyım, konumdan ayrılıp yolu izi olmayan, kaybolacağım ve büyük olasılıkla vahşi hayvanların eline düşeceğim ormanlara girmem için beni kışkırtıyor olsa bile. Bu çok sıkıcı konuyu, kurmacanın geleceğini, açmak istemiyorum, eminim ki siz de istemiyorsunuzdur, bu nedenle burada bir an durup kadınları ilgilendirdiği kadarıyla dikkatinizi fiziksel koşulların gelecekte sahip olacağı önemli role çekmek istiyorum. Kitap bir biçimde bedenle uyumlu olmalıdır, kadınların kitaplarının erkeklerinkinden daha kısa, daha yoğun

olması gerektiği söylenebilir gelişigüzel, ve öyle düzenlenmelidir ki denebilir, saatlerce yerlerinden kalkmadan, bölünmeden çalışmak zorunda kalmasınlar. Çünkü kadınların çalışmaları her zaman bölünebilir. Beyni besleyen sinirlerin kadınlarla erkeklerde birbirinden farklı olduğu da söylenebilir, o sinirlerin en iyi, en verimli şekilde çalışmasını istiyorsanız onlara nasıl davranılacağını öğrenmelisiniz –örneğin keşişlerin yüzlerce yıl önce tasarladığı varsayılan şu ders saatlerinin onlara uyup uymadığını–, hangi aralıklarla çalışıp dinleneceklerdir, dinlenme derken hiçbir şey yapmamak değil, bir şey, ama farklı bir şey yapmak

anlamında; peki ne olacak bu fark? Bütün bunlar tartışılmalı ve ortaya çıkarılmalı; bütün bunlar kadınlar ve kurmaca sorununun bir parçası. Yine de, diye devam ettim, kitap rafına yeniden yaklaşırken, kadınların psikolojisi hakkında bir kadın tarafından yapılmış bir çalışmayı nerede bulacağım? Futbol oynama yetenekleri olmadığı için kadınların doktorluk yapmalarına izin verilmeyecekse –

Bereket düşüncelerim başka yöne kaydı.

Beş

Böyle dereden tepeden konuşurken sonunda günümüz yazarlarının kitaplarının bulunduğu raflara gelmiştim; kadınların ve erkeklerin; çünkü kadın yazarların kitaplarının sayısı neredeyse erkeklerinki kadardı. Ya da, bu dediğim henüz pek doğru değilse de, eğer erkek hâlâ daha konuşkan olan cins ise de, kadınların artık sadece roman yazmadıkları da bir gerçektir. Jane Harrison'ın Yunan arkeolojisi üzerine kitapları vardır; Vernon Lee'nin estetik üzerine; Gertrude Bell'in İran üzerine.

Bir kuşak önce hiçbir kadının elini sürmediği her türlü konuda kitaplar var. Şiirler, oyunlar ve eleştiriler; tarih kitapları ve biyografiler, gezi kitapları, ilim ve araştırma kitapları; hatta birkaç felsefe kitabıyla bilim ve ekonomi üzerine kitaplar da. Sayıca daha fazla olsalar da başka türlü kitaplarla bir araya gelince romanlar da değişmiş olabilir. Kadınların yazdıklarında artık doğal bir sadelik bulunmayabilir, epik çağ geçmiş olabilir. Okumak ve eleştiri kadının ufkunu genişletmiş, zekâsını bilemiş olabilir. Özyaşamöyküsüne eğilimi azalmış olabilir. Yazmayı kendini ifade etmenin yöntemi olarak değil de bir sanat olarak kullanmaya

başlıyordur. Bu yeni romanlar arasında bu tür pek çok sorunun yanıtı bulunabilir.

Rastgele birini seçtim. Rafın en sonundaydı, adı *Hayatın Serüveni* ya da ona benzer bir şeydi, yazarı Mary Carmichael'dı, içinde bulunduğumuz ekim ayında yayımlanmıştı. Galiba ilk romanı, diye düşündüm, ama epeyce uzun bir dizinin son kitabıymış gibi okumalıyız onu, göz attığım bütün o kitapların bir devamı olarak – Lady Winchilsea'nin şiirlerinin ve Aphra Behn'in oyunlarının ve dört büyük kadın romancının romanlarının. Biz onları alışkanlıkla ayrı ayrı değerlendirsek de romanlar birbirlerini izlerler. Onu – tanımadığım bu kadını– koşullarına göz

attığım bütün o kadınların soyundan gelen biri gibi görüp onların özelliklerinin ve kısıtlamalarının ne kadarını devraldığını görmeliyim. Romanlar çoğunlukla panzehir değil, uyuşturucu etkisi gösterirler, insanın içini dağlayıp harekete geçireceklerine uyuşukluğa sevk ederler, bu yüzden içimi çekerek elime bir defterle kalem aldım, Mary Carmichael'in ilk romanı olan *Hayatın Serüveni*'yle ilgili olarak elimden geleni yapmak üzere oturdum.

İlk önce sayfayı baştan sona gözden geçirdim. Zihnimi mavi gözlerle ve kahverengi gözlerle ve Chloe ile Roger arasındaki olası ilişkiyle doldurmadan önce, yazarın cümlelerinin aslını esasını

kavrayacağım, dedim. Yazarın elinde bir kalem mi yoksa kazma mı taşıdığına karar verdikten sonra gerisi için bol zamanım olacaktı. Bir-iki cümleyi dilimin ucunda çevirdim. Yolunda gitmeyen bir şeylerin olduğu çok geçmeden belli oldu. Cümleler birbiri peşi sıra akıp giderken birden bu gidiş bozuldu. Bir şey yırtıldı, bir şey kazındı; şurada burada tek tek sözcükler gözüme çarptı. Eski tiyatro oyunlarında dendiği gibi yazar kendi 'elini çekiyordu'. Yanmayacak bir kibrit çakan birine benziyor, diye düşündüm. Ve sanki karşımdaymış gibi ona, neden Jane Austen'ın cümlelerinin biçimini beğenmiyorsun, diye sordum. Emma ile

Mr. Woodhouse öldükleri için o cümlelerin ıskartaya çıkması mı gerekiyor? Böyle olması ne yazık, diye içimi çektim. Mozart'ın besteden besteye geçmesi gibi Jane Austen da ezgiden ezgiye geçiyordu, bu yazılanları okumak üstü açık bir teknede açık denizde olmak gibiydi. Bir yukarı kalkıyor bir iniyordunuz. Bu kısa ve öz üslup, bu kestirme sözler yazarın bir şeyden korktuğu anlamına gelebilirdi; belki 'duygusal' damgası yemekten çekiniyordu; ya da kadınların yazdıklarına süslü-püslü denildiğini hatırlayıp gereksizce sertleşmiş olabilirdi; ama bir sahneyi dikkatle okumadan onun kendisi mi bir başkası

mı olarak yazdığına emin olamam. Her ne olursa olsun, dedim, daha titizlikle okurken, insanın enerjisini azaltmıyor. Ama çok fazla olgu yığıyor üst üste. Bu kalınlıkta bir kitapta bunların yarısını bile kullanamaz. (*Jane Eyre*'in yarısı kadardı kitap.) Yine de, şu ya da bu şekilde, hepimizi –Roger, Chloe, Olivia, Tony ve Mr. Bigham– bir kanoya bindirip nehirde götürmeyi başarmıştı. Bekle bir dakika dedim, arkama yaslanırken, daha fazla ilerlemeden önce her şeyi daha dikkatli ele almalıyım.

Mary Carmichael'ın bize bir oyun oynadığına neredeyse eminim, dedim içimden. Dönemeçli bir demiryolunda, vagon beklendiği gibi savrulacağına

yeniden yola dönünce ne hissedilirse onu hissediyordum. Mary romanın beklenen devamıyla oynuyordu. Önce cümleyi kırmıştı; şimdi de romanın gidişini kırıyordu. Pekâlâ, kırmak için değil de yaratmak içinse bunların ikisini de yapmaya hakkı var. Mary'nin karşısına bir durum çıkmadıkça bunların hangisinin geçerli olduğuna emin olamam. Ona her türlü serbestliği tanıyacağım, dedim, istediği durumu seçebilir; isterse teneke kutulardan ve eski çaydanlıklardan yapsın; ama bunun bir durum olduğuna inandığına beni ikna etmeli; o durumu yarattıktan sonra da karşısında durabilmeli. Sıçramalı. O bana karşı yazarlık görevini yerine

getirirse ben de ona karşı okurluk görevimi yerine getirmeye kararlı olarak sayfayı çevirdim ve okudum... Böyle aniden kestiğim için kusura bakmayın. Hiç erkek yok değil mi burada? Şuradaki kırmızı perdenin arkasında Sir Chartres Biron'un gizlenmediğine söz verir misiniz? Buradaki herkes kadın mı diyorsunuz bana? O zaman okuduğum sözcüklerin şunlar olduğunu söyleyebilirim size: 'Chloe Olivia'dan hoşlanıyordu...' İrkilmeyin. Yüzünüz kızarmasın. Aramızda kalsın, böyle şeyler olur bazen, kabul edelim. Bazen kadınlar kadınlardan hoşlanır.

'Chloe Olivia'dan hoşlandı,' diye okudum ve sonra burada ne kadar büyük

bir değişiklikle karşı karşıya olduğumu anladım. Belki de edebiyatta Chloe ilk kez hoşlanıyordu Olivia'dan. Kleopatra Octavia'dan hoşlanmıyordu. Eğer hoşlanmış olsaydı *Antonius ile Kleopatra* nasıl da baştan sona değişirdi! Korkarım ki *Hayatın Serüveni*'nden biraz uzaklaştım ve bu durumda her şey basitleştirilmiş, geleneksel leştirilmiş, diye düşündüm, hatta saçma bir biçimde bile diyebilirim. Kleopatra Octavia'ya karşı sadece kıskançlık duyuyor. Boyu benden daha mı uzun? Saçlarını nasıl tarıyor? Belki de oyunda daha fazlasına gerek yoktu. Ama iki kadın arasındaki ilişki daha karmaşık olsaydı ne kadar ilginç olurdu.

Kadınlar arasındaki bütün bu ilişkiler, diye düşündüm, kurmacalardaki kadınların muhteşem geçit törenini hatırlayarak, fazla basit. Ne kadar çok şeye değinilmemiş, ilgilenilmemişti. Okuduklarım arasında, iki kadının arkadaş olarak sunulduğu bir örnek olup olmadığını hatırlamaya çalıştım. *Aykırı Diana*'da[17] böyle bir girişim var. Racine'in yapıtlarında ve Yunan tragedyalarında bu kadınlar sırdaş. Ara sıra da anne ve kız evlat. Ama hemen hemen her zaman erkeklerle ilişkileri bağlamında gösteriliyorlar. Jane Austen'a gelene kadar kurmaca yapıtlardaki bütün kadınların sadece karşı cins

tarafından görüldüklerini değil, sadece karşı cinsle ilişkileri bağlamında görüldüklerini düşünmek çok tuhaftı. Ve bir kadının yaşamının ne kadar küçük bir parçasıdır bu; cinsiyetin gözüne oturttuğu kara ya da pembe gözlükle bakan bir erkek, bunun bile ne kadarcığını bilebilir. Belki de kadının kurmacadaki garip yapısı bundan kaynaklanmaktadır; güzelliğinin ve korkularının bu kadar uçlarda verilmesi; cennete gidecek kadar iyi ve cehenneme gidecek kadar ahlaksız olması – çünkü aşkı çoğalıp eksilen, mutlu ya da mutsuz olan bir âşık, onu böyle görürdü. Ama aynı şey, on dokuzuncu yüzyıldaki romancılar için pek de geçerli değil

kuşkusuz. Kadın çok daha çeşitleniyor ve karmaşıklaşıyor orada. Belki de erkeklerin manzum dramalardan yavaş yavaş uzaklaşmalarının nedeni kadınlar hakkında yazmayı arzulamış ve romanı kadınlar için daha uygun bir kılıf olarak görmüş olmalarıdır, çünkü şiddet içeren dramalarda kadınlar fazla kullanılamıyordu. Hal böyleyken, Proust'un yapıtlarında bile, bir erkeğin kadınlar hakkındaki bilgilerinin korkunç derecede kısıtlı ve kısmi olduğu belli, aynı şey aksi yönde de geçerli, kadınlar da erkekler konusunda aynı durumda.

17 *Diana of the Crossways*, İngiliz şair ve yazar George Meredith'in (1828-1909) 1885'te yayımlanan ve başkahramanı Diana Warwick adlı kadın olan romanı. (ç.n.)

Sayfaya yeniden göz atarken, erkekler gibi kadınların da sürüp giden ev ve aile hayatının dışında da ilgilendikleri şeyler olduğu ortaya çıkmakta, diye devam ettim. 'Chloe Olivia'dan hoşlanıyordu. Aynı laboratuvarı paylaşıyorlardı…' diye okumaya devam ettim ve bu iki genç kadının, görünüşe bakılırsa ölümcül kansızlığa çare olan ciğer doğradıklarını keşfettim; oysa biri evliydi ve –söylememde bir sakınca olmadığını düşünüyorum– iki küçük çocuğu vardı. Bütün bunların tabii dışarıda bırakılması gerekmişti, bu yüzden kurmacadaki kadının muhteşem portresi fazlasıyla basit ve fazlasıyla yavan kalmıştı. Örneğin erkeklerin

edebiyatta asla erkeklerin arkadaşları, asker, düşünür, hayalperest olarak değil de sadece kadınların sevgilileri olarak temsil edildiğini varsayın; Shakespeare'in oyunlarında ne kadar az yer verilebilirdi onlara; edebiyat nasıl da çekerdi bunun acısını! Othello'dan pek bir şey eksilmezdi; Antonius'tan da öyle; ama ne Sezar olurdu, ne Brutus, ne Hamlet, ne Lear ne de Jaques – edebiyat inanılmaz derecede yoksullaşırdı, tıpkı kadınların suratına kapatılan kapılar yüzünden edebiyatın ölçülemeyecek derecede yoksullaşması gibi. İstemeden evlendirilmişlerdi kadınlar, bir odaya tıkılıp bir tek şeyle meşgul olmaya zorlanmışlardı, bu durumda bir oyun

yazarı onları nasıl eksiksiz, ilginç ya da gerçeğe uygun şekilde anlatabilirdi ki? Tek olası tercüman aşk olabilirdi. Şair, eğer kadınlardan nefret etmiyorsa, ya şehvetli olmak zorundaydı ya da üzücü, bunun da anlamı kadınların ondan hoşlanmamasıydı.

Chloe Olivia'dan hoşlanıyorsa ve ikisi aynı laboratuvarda çalışıyorlarsa, arkadaşlıkları kendiliğinden daha renkli ve sürekli olur, çünkü fazla kişisel sayılmaz; Mary Carmichael nasıl yazılacağını biliyorsa, ki onun üslubu hoşuma gitmeye başlamıştı; kendine ait bir odası varsa, ki bundan pek emin değilim; kendine ait yıllık beş yüz poundluk bir geliri varsa –ama bunun

kanıtlanması gerek– o zaman büyük önemi olan bir şey yaşandığını düşünürüm.

Çünkü eğer Chloe Olivia'dan hoşlanıyorsa ve Mary Carmi-chael bunu nasıl ifade edeceğini biliyorsa, henüz hiç kimsenin adım atmadığı o kocaman odada bir fener yakacaktır. Orası loş ışıklar ve koyu gölgelerle dolu olacaktır, tıpkı elimizde bir mumla girip nereye bastığımızı bilmeden sağa sola göz attığımız o dolambaçlı mağaralar gibi. Kitabı yeniden okumaya başladım, Olivia bir rafa bir kavanoz koyarken Chloe'nin onu nasıl izlediğini, çocuklarının yanına gitme vaktini ona hatırlattığını okudum. Dünya kurulalı

beri böyle bir manzara görülmemiştir, diye bağırdım. Ve ben de seyrettim, hem de büyük bir merakla. Çünkü, kadınlar karşı cinsin yanardöner ve renkli ışığıyla aydınlanmadan yalnız kaldıklarında oluşan, ancak pervanelerin tavana vuran gölgesi kadar hissedilebilen o kayda geçmemiş hareketleri, o söylenmeyen ya da yarım yamalak söylenen sözleri Mary Carmichael'ın nasıl yakaladığını görmek istiyordum. Eğer bunu yapacaksa, dedim, okumaya devam ederken, soluğunu tutması gerekecek; çünkü arkasında belli bir neden yoksa kadınlar herhangi bir ilgiden çok kuşkulanırlar, gizlemeye ve bastırmaya öyle feci alışmışlardır ki, kendilerine dikilen bir göz kırpıldığı

anda fırlayıp kaçmaya hazırdırlar. Bunu yapmanın tek yolu diye düşündüm, Mary Carmichael karşımdaymış gibi ona hitap ederek, sürekli camdan dışarı bakarak başka bir şeyden söz etmek ve böylece çok çok kısa sözcüklerle, hatta neredeyse heceye dönüşmemiş sözcüklerle –ama kalemle deftere yazarak değil– not tutarak, Olivia – milyonlarca yıldır kayanın gölgesi altında kalmış bu organizma– ışık vurduğunu hissettiğinde ve tuhaf bir gıdanın, bilgi olabilir bu, serüven ya da sanat, üzerine geldiğini gördüğü anda neler olduğunu kaydetmek. Elini ona doğru uzatır, diye düşündüm, gözlerimi yine sayfadan kaldırırken, başka amaçlar

için epeyce geliştirilmiş olan kaynaklarını kullanıp bütünün son derece girişik ve karmaşık dengesini bozmadan yeniyi eskinin içine sindirmek için tamamıyla yeni bir birleşim oluşturur.

Ne yazık ki yapmamaya karar verdiğim şeyi yapmıştım; düşünmeksizin kendi cinsimi övmeye girişmiştim. 'Epeyce geliştirilmiş' – 'son derece çetrefil' – bunlar kesinlikle övgü sözcükleriydi, ve insanın kendi cinsini övmesi her zaman kuşku uyandırırdı, çoğunlukla da budalacaydı; hem bu örnekte nasıl haklı gösterebilirdim kendimi? Haritanın başına gidip Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfettiğini ve kendisinin bir

kadın olduğunu söyleyemezdim ya; ya da elime bir elma alıp Newton'un yerçekimi yasasını bulduğunu ve bir kadın olduğunu söyleyemezdim; ya da göğe bakıp tepemde uçakların uçtuğunu, uçakları kadınların icat ettiğini de söyleyemezdim. Duvarda, kadınların tam boyunu gösteren bir işaret çizgisi yok. İyi bir annenin niteliklerini ya da bir kız evladın bağlılığını ya da bir kız kardeşin sadakatini ya da bir kâhyanın yeteneklerini ölçebileceğimiz, düzgünce milimetrelere ayrılmış uzunluk ölçüleri yok. Şimdi bile pek az kadın üniversitelerden mezun olmuştur; ordu ve donanmanın, ticaretin, politikanın ve diplomasinin önemli sınavlarından

geçmiş sayılmazlar. Şu anda bile herhangi bir gruplandırmaya tabi tutulmamışlardır. Ama Sir Hawley Butts hakkında bilmek istediğim her şeyi öğrenmek için Burke ya da Debrett'i açmam yeterlidir, orada onun şu şu dereceleri elde ettiğini, bir okulu olduğunu, bir varisi olduğunu, komite sekreterliğinde bulunduğunu, Kanada'da Büyük Britanya'yı temsil ettiğini ve birçok derece aldığını, madalyalara ve nişanlara sahip olduğunu ve bu aldıklarının yeteneklerinin damgasını onun üzerine kazıdığını okuyabilirim. Sir Hawley Butts hakkında bundan fazlasını ancak Tanrı bilir.

Bu nedenle, kadınlar için 'epeyce

geliştirilmiş', 'son derece çetrefil' dediğimde, bu sözlerimi ne Whitaker ve Debrett'te ne de üniversitenin akademik takviminde doğrulatabilirim. Bu tatsız durumda ne yapabilirim? Yeniden kitap rafına baktım. Biyografiler vardı: Johnson, Goethe, Carlyle, Sterne, Cowper, Shelley, Voltaire, Browning ve daha pek çok kişi. Karşı cinsten bazı kişileri şu da ya bu nedenle arayıp bulan, birlikte yaşayan, onlara içini döken, sevişen, hakkında yazan, güvenen, ancak ihtiyaç ve güvenme diye nitelenebilecek şeyi göstermiş olan bütün o büyük adamları düşünmeye başladım. Bu ilişkilerin tamamının platonik olduğunu söyleyecek değilim,

Sir William Joynson Hicks de muhtemelen inkâr ederdi. Ancak, bu ünlü adamların bu birlikteliklerden teselli, pohpohlanma ve bedensel zevkler dışında bir şey elde etmediklerinde ısrar edersek onlara büyük haksızlık etmiş oluruz. Besbelli ki onlar, kendi cinslerinin veremedikleri şeyi elde etmişlerdi; hatta bunu, şairlerin kuşkusuz coşkulu sözlerinden alıntı yapmaksızın, bir uyarıcı, yaratıcılığın tazelenmesi olarak tanımlamak düşüncesizlik sayılmayabilir, ki böyle bir şeyi sadece karşı cinsten biri sağlayabilir insana. Erkek salonun ya da çocuk odasının kapısını açar, diye düşündüm, ve belki kadını çocuklarının arasında bulur, ya da

kucağında bir nakışla – ne olursa olsun farklı bir düzenin, farklı bir yaşam sisteminin merkezidir kadın, bu dünyayla kendi dünyası, ki orası mahkeme salonları ya da Avam Kamarası olabilir, arasındaki tezat hemen tazelendirecek, canlandıracaktır erkeği; en basit konuşmada bile öyle doğal bir görüş farklılığı ortaya çıkacaktır ki erkeğin içindeki kurumuş fikirler yeniden döllenecektir; kadını, kendisininkinden farklı bir ortamda bir şeyler yaratırken görmek erkeğin yaratıcılığını öylesine hızlandıracaktır ki kısır zihni yavaş yavaş yeniden plan yapmaya başlayacak ve erkek, şapkasını başına oturtup kadının yanına gelmeden önce eksik olan

cümleyi ya da sahneyi bulacaktır. Her Johnson'ın kendi Thrale'i vardır, ve bunun gibi nedenler yüzünden o kadına sıkı sıkı sarılır, Thrale İtalyan müzik üstadıyla evlenince Johnson öfkeden ve nefretten deliye döner adeta, sadece Streatham'deki güzel akşamları özleyeceği için değil, hayatının ışığı 'sönmüş gibi olacağı' için.

Bir Dr. Johnson, Goethe, Carlyle ya da Voltaire olmasak da, bu büyük adamlardan çok farklı olarak bile, bu entrikanın yapısını ve kadınların bu son derece gelişmiş yaratıcı yetisinin gücünü hissedebiliriz. Odaya gireriz – bir kadın bir odaya girdiğinde neler olacağını söylemeye fırsat bulana kadar

İngilizcenin olanakları fazlasıyla uzatılıp genişletilmiş, havada küme küme uçuşan sözcükler izinsizce hayatiyet kazanmış olur. Odalar birbirinden öyle farklıdır ki; sakin olabilirler ya da gürültülü; denize bakarlar ya da tam tersi, bir hapishanenin avlusuna; yıkanmış çamaşırlar asılı olabilir; ya da opal kumaşlar ve ipekler canlandırır içlerini; at kılı kadar sert ya da tüy gibi yumuşaktırlar – kadınlığın bu aşırı karmaşık gücünün insanın suratına çarpması için herhangi bir sokaktaki herhangi bir odaya girmek yeterlidir. Zaten başka türlü olabilir mi? Çünkü kadınlar milyonlarca yıldır evlerinin içinde oturdular, artık onların

yaratıcılıkları o evlerin duvarlarını delmiştir, bu güç tuğlaların ve harcın kapasitesini öylesine zorlamıştır ki, artık kalemlere ve fırçalara, iş hayatına ve politikaya yönelmek ihtiyacındadır. Ancak kadınların yaratıcılığı erkeklerinkinden çok farklıdır. Asırlar süren çok katı bir disiplin sonunda kazanılmıştır, yerini de hiçbir şey alamaz, bu yüzden eğer engellenirse ya da ziyan edilirse çok yazık olur, diye düşünürüz. Kadınlar erkekler gibi yazsalardı ya da erkekler gibi yaşasalardı, onlar gibi görünselerdi çok yazık olurdu, dünyanın ne kadar geniş ve çeşitli olduğunu düşünürsek, iki cins bile pek yetersiz kaldığına göre sadece

tek bir cinsle nasıl idare edebilirdik? Eğitim, benzerlikleri değil de farklılıkları meydana çıkarıp güçlendirmemeli mi? Çünkü zaten oldukça fazla benziyoruz birbirimize; bir kâşif gittiği yerden dönüp başka ağaçların dallarının arasından başka göklere bakan başka cinslerin olduğu haberini getirecek olsa, insanlığa bundan büyük yardımda bulunamazdı; biz de ayrıca Profesör X'in kendi 'üstünlüğünü' kanıtlamak üzere koşup ölçü çubuklarını almasını seyretmenin tadını çıkarırdık.

Mary Carmichael, diye düşündüm, hâlâ sayfayı biraz uzakta tutarak, seyirci olarak kalacak, işi başkası kotaracaktır.

Korkarım ki natüralist romancı olmak gelecektir içinden, düşünen romancı değil, bu da türlerin içinde en az ilginç olan daldır. Gözlemleyeceği öyle çok yeni olgu vardır ki. Artık kendisini üst-orta sınıfın saygıdeğer evleriyle sınırlaması gerekmeyecektir. Nezaket göstermeden, tenezzül eder gibi yapmadan, arkadaşlık ruhuyla fahişelerin, orospuların ve buldoklu hanımların oturduğu o küçük, mis kokulu odalara girecektir. O kadınlar orada erkek yazarın sırtlarına zorla giydirdiği o kaba, hazır dikim kıyafetlerle oturmaktadır hâlâ. Ama Mary Carmichael makasını çıkarıp o kıyafetleri, kadınların üzerlerine kalıp

gibi oturtacaktır. Bu kadınları oldukları gibi görmek şaşırtıcı olacaktır, ama biraz beklemeliyiz, çünkü Mary Carmichael cinsel barbarlığımızın mirası 'günah'ın mevcudiyeti karşısında hâlâ çekinip sıkılacaktır. Ayaklarında hâlâ, çaputlardan yapılma, ait olduğu sınıfı gösteren o eski zincirler bulunacaktır.

Bununla birlikte kadınların çoğunluğu ne fahişedir ne de orospu; ne de yaz ikindilerinde akşama kadar buldoklarını tozlu kadifelere bağlayarak otururlar. O zaman ne yaparlar? Zihin gözümün önünde nehrin güneyinde bir yerde, sıra evlerini insanların doldurduğu o uzun sokaklardan biri belirdi. İmgelemimin

gözüyle, sokakta karşıdan karşıya geçen çok yaşlı bir hanım gördüm, orta yaşlı bir kadının, kızı olabilirdi, koluna girmişti, her ikisinin ayakkabıları da kürkleri de öyle derli topluydu ki öğleden sonraları böyle giyinmek onlar için bir ritüel olmalıydı, kıyafetleri de herhalde her yıl yaz ayları boyunca naftalinlenip dolaplara kaldırılıyordu. Tam sokak lambaları yanarken karşıdan karşıya geçiyorlardı (çünkü en sevdikleri saat alacakaranlığın çöktüğü saatti), herhalde yıllardır sürdürüyorlardı bu alışkanlığı. Yaşlı olan seksenine yakındı; biri ona hayatınızın nasıl bir anlamı vardı, diye soracak olsa alacağı yanıt, Balaklava

Savaşı için sokakların aydınlatıldığını hatırlıyorum olurdu, ya da Kral Yedinci Edward'ın doğumu şerefine Hyde Park'ta top atıldığını duymuştum, derdi. Yaşanan bir ânı tarihiyle ve mevsimiyle belirlemek amacıyla 1868 yılının 5 Nisan'ında ya da 1875 yılının 2 Kasım'ında ne yapıyordunuz diye sorulsa boş boş bakar, hiçbir şey hatırlamadığını söylerdi. Çünkü bütün yemekler pişirilmiş, tabak-çanak yıkanmış, çocuklar okula gönderilmiş, dünyaya çıkılmıştır. Bütün bunlardan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Hiçbir biyografide ya da tarih kitabında bununla ilgili bir not yoktur. Romanlar da, ister istemez, yalan söylerler.

Bütün bu karanlıkta kalmış hayatların kayda geçirilmesi gerek, dedim Mary Carmichael'a, sanki yanımdaymış gibi, sonra düşünceler içinde Londra sokaklarına çıktım, suskun kalmanın baskısını, yazılmamış hayatların birikimini hissettiğimi hayal ederek; ya köşebaşlarında duran, elleri belinde, şişman, şişmiş parmaklarındaki yüzükleri etlerine gömülü, Shakespeare'in sözcüklerindeki ahengi hatırlatan el kol hareketleriyle konuşan kadınların hayatlarıydı bunlar; ya menekşe satan, kibrit satan kadınların, kapı eşiklerine yerleşmiş kocakarıların; ya da güneşe ve buluta girip çıkan dalgaları andıran yüzlerine bakınca

kadınların ve erkeklerin geldiğinin işareti ve yanıp sönen vitrin ışıkları görülen, avare dolaşan kızların. Bütün bunları, dedim Mary Carmichael'a, eline fenerini alıp araştırmalısın. Her şeyden önce, kendi ruhunu aydınlatacaksın, bütün derinliklerini, sığ yüzeylerini, ruhundaki kibri ve cömertliği; ve sonra kendi güzelliğinin ya da gösterişsizliğinin sana ne ifade ettiğini anlatacaksın; zemini suni mermer kaplı, giyim malzemesi satılan çarşılarda, eczacıların şişelerinden sızan hafif kokuların arasında dalgalanan eldivenlerin ve ayakkabıların ve kumaşların sürekli değişen ve dönen dünyasıyla nasıl bir ilişkin olduğunu

söyleyeceksin. Çünkü bir mağazaya girdiğimi hayal etmiştim o sırada; siyah-beyaz döşenmişti; harika güzellikte renkli kurdeleler sarkıyordu tavandan. Mary Carmichael geçerken pekâlâ bir göz atabilir buraya, diye düşündüm, çünkü bu manzara da And Dağları'ndaki karlı bir tepe ya da kayalık bir geçit kadar uygun düşer yazıya dökmeye. Tezgâhın gerisindeki kız da var – Napoléon'un hayatını yüz ellinci kez, ya da Profesör Z ve benzerlerinin şimdi kâğıda dökmekte oldukları Milton'ın cümle içindeki sözcük sırasını çevirme tarzını kullanan Keats'in incelenmesini yetmişinci kez okumaktansa o kızın gerçek hikâyesini yeğlerdim. Sonra gayet

ihtiyatlı bir şekilde, son derece dikkatli davranarak (bu kadar ürkeğim, bir zamanlar neredeyse sırtıma inecek olan kırbaçtan böylesine korkuyorum), o kızın da karşı cinsin bütün bu gösterişine – fazla saldırganca olmasın diye tuhaflıklarına desem daha iyi olacak– hiç kızmadan, gülmeyi öğrenmeye hak kazandığını mırıldandım. Çünkü kafamızın arkasında, kendimizin asla göremeyeceği bir şilin büyüklüğünde bir nokta vardır. Kafanın arka tarafındaki bir şilin büyüklüğündeki o noktayı betimlemek için cinslerden birinin ötekini sorumluluktan kurtarması iyi bir iştir. Juvenal'in taşlamalarından, Strindberg'in eleştirilerinden kaç

kadının yararlandığını bir düşünün. Erkeklerin, ilk çağlardan beri nasıl bir insaniyet ve parlak zekâyla kadınlara kafanın arkasındaki o karanlık noktayı işaret ettiğini düşünün! Eğer Mary çok cesur ve çok dürüst olsaydı karşı cinsin arkasına geçer ve orada ne gördüğünü bize söylerdi. Bir kadın bir şilin büyüklüğündeki o noktayı bize betimlemedikçe bir erkeğin eksiksiz bir portresi çizilemez. Mr. Woodhouse ile Mr. Casaubon o büyüklükte ve o yapıda noktalardır.[18] Elbette ki aklı başında hiç kimse Mary'ye kasten alaycılığa, küçümsemeye kalkışmasını öğütlemez – bu tarzda yazılan şeylerin amacına ulaşmadığını edebiyat göstermektedir

bize. Gerçeğe bağlı kalınması önerilir, sonuç şaşırtıcı ölçüde ilginç çıkacaktır. Komedi mutlaka zenginleşecektir. Yeni durumlar mutlaka keşfedilecektir.

18 Mr. Woodhouse ve Mr. Casaubon: Kadın yazarların kitaplarındaki iki sevimsiz karakter. Woodhouse, Jane Austen'ın *Emma* adlı romanında Emma'nın babası. (Rahip) Casaubon, George Eliot'un *Middlemarch* adlı romanında, Dorothea'nın kocası. (ç.n.)

Bununla birlikte gözlerimi yeniden sayfaya çevirmenin zamanı gelmişti de geçiyordu bile. Mary Carmichael'ın ne yazabileceğini ve yazması gerektiğini düşünecek yerde onun aslında ne yazdığını görmeliydim. Böylece yeniden okumaya koyuldum. Ona kızdığım yerler olduğu geldi aklıma. Jane Austen'ın

cümlelerini bölmüştü, bu yüzden kusursuz zevkimle, zor beğenen kulağımla böbürlenme fırsatı vermemişti bana. Çünkü, 'Evet, evet çok hoş bu; ama Jane Austen sizden çok daha iyi yazmıştı,' demek gereksizdi, çünkü açıkça söylemeliydim ki o ikisinin benzeştiği bir tek nokta bile yoktu. Daha da ileri gitmiş ve cümle düzenini bozmuştu – beklenen sırayı. Belki de bilinçsizce yapmıştı bunu, her şeye doğal düzenini vererek, kadın gibi yazan bir kadının yapacağı gibi. Ama sonuç nedense şaşırtıcıydı; kabaran bir dalgayı, yaklaşmakta olan krizi göremiyordunuz. Bu nedenle de ne duygularımın derinliğiyle ne de insan

yüreği hakkındaki eksiksiz bilgimle övünebiliyordum. Ne zaman aşk üzerine, ölüm üzerine bildik şeyleri bildik yerlerde hissetmek üzere olsam, önemli nokta biraz daha ileride ymiş gibi can sıkıcı yaratık kapıp götürüyordu beni. Böylece 'temel duygular', 'insanlığın ortak konusu', 'insan yüreğinin derinlikleri' türünden gösterişli cümlelerimi ve yüzeyde ne kadar akıllı görünsek de aslında çok ciddi, çok derinlikli ve çok insani olduğumuza dair inancımızda bizi destekleyen öbür cümleleri dolu dolu söylememi olanaksızlaştırıyordu Mary Carmichael. Üstelik tam tersine, ciddi ve derinlikli ve insani olmak yerine –ve bu düşünce

çok daha az kışkırtıcıydı– tembel zihinli ve basmakalıp olabileceğimi hissettiriyordu bana.

Okumaya devam ederken birtakım başka durumlar da fark ettim. Mary Carmichael üstün yetenekli değildi – apaçık belliydi bu. Lady Winchilsea, Charlotte Brontë, Emily Brontë, Jane Austen ve George Eliot gibi önemli öncüllerinin doğa sevgisi, coşkulu hayal gücü, vahşi şiirselliği, parlak zekâsı, düşünceli bilgeliğine sahip değildi; Dorothy Osborne'un ezgisi ve vakarı da yoktu yazdıklarında – aslında, yayıncıların kitaplarını on yıl sonra hamura dönüştürecekleri becerikli bir küçük kızdan öte değildi. Ama yine de

yarım yüzyıl önce bile çok daha yetenekli kadınların sahip olmadıkları bazı avantajları vardı. Erkekler artık ‘muhalif hizip’ değildi onun karşısında; zamanını onlara bağırıp çağırarak geçirmesine gerek yoktu; dama çıkıp gezilere gitmek, dünyayı, karşılaşamadığı karakterleri tanıyıp öğrenmek için kıvranarak bunalım geçirmesine gerek yoktu. Karşı cinsi ele alırken korkudan da nefretten de hemen hemen arınmıştı, ya da bunların izleri sadece, özgürlükten duyulan sevincin biraz abartılarak gösterilmesinde, romantik sözlere değil de iğneleyici ve alaycı sözlere yatkınlıkta belli ediyordu kendini. Kuşku yok ki romancı olarak

bazı doğal ve önemli avantajlardan da yararlanıyordu. Duyarlılığı yüksekti, hevesli ve özgürdü. Belli belirsiz bile dokunsanız hemen yanıt veriyordu. Temiz havaya yeni çıkarılmış bir bitki gibi ne görse ne işitse seviniyordu. Neredeyse hiç bilinmeyen ya da fark edilmemiş şeylerin arasında da zarafetle, büyük bir merakla geziniyordu; küçük şeylerin üzerinde ışıyor ve belki de bunların hiç de küçük olmadıklarını gösteriyordu. Gömülü şeyleri gün ışığına çıkarıyor ve onları gömmeye ne gerek vardı diye şaşırmamızı sağlıyordu. Ne kadar acemi olsa da, Thackeray'in ya da Lamb'in kaleminin ufacık bir dönüşünün bile

kulakları okşamasını sağlayan, uzun bir geçmişe sahip olmanın sağladığı ve fark edilmeden edinilen tavırdan yoksunsa da –öyle düşünmeye başlıyordum– ilk önemli dersinin üstesinden gelmişti; kadın gibi yazıyordu, ama kadın olduğunu unutmuş bir kadın gibi, öyle ki sayfaları, ancak cinsiyet kendinden habersizse gelen o tuhaf cinsellikle doluydu.

Bütün bunlar olumluydu. Ancak Mary Carmichael geçici ve kişisel olanı alıp devrilmeden kalacak bir yapı inşa edemediği sürece duygu bolluğu da seziş inceliği de uçup giderdi. Yazar 'bir durumla' karşılaşana kadar bekleyeceğimi söylemiştim. Demek

istediğim, sadece yüzeylere değip geçmediğini, derinlere de bakmış olduğunu çağırarak, el ederek ve bir şeyleri bir araya getirerek kanıtlayana kadar bekleyecektim. Bir an gelecek, işte zamanı geldi diyecekti içinden, şiddete başvurmadan bütün bunların anlamını gösterebilirim. Ve işaret vermeye, el etmeye başlayacaktı –nasıl da belli olur bu hızlanma!–, o zaman okurken bir kenara bırakılan öteki bölümlerin içinden belki de önemsiz görülen, unutulmaya başlanan küçük şeyler bellekte canlanacaktı. Son derece doğal bir biçimde dikiş diken ya da piposunu içen birileri o küçük şeylerin varlığını hissettirecekti bize ve yazar

yazmaya devam ederken biz sanki dünyanın en tepesine çıkacak ve bütün dünyayı ayaklarımızın altında büyük bir görkem içinde serilmiş bulacaktık.

Ne olursa olsun deniyordu Mary Carmichael. Onun bu sınav için uzatmasını izlerken ona seslenen, uyaran, öğüt veren piskoposları ve dekanları gördüm, doktorları ve profesörleri, patrikleri ve pedagogları gördüm ve keşke Mary görmese, dedim. Bunu yapmamalısın, şunu yapmayacaksın! Çimenlere sadece öğretim üyeleri ve öğrenciler basabilir! Elinde tavsiye mektubu olmayan hanımlar giremez! Hevesli ve zarif kadın romancılar şu taraftan! Yarış alanındaki çitin arkasında

bekleşen kalabalıklar gibi bırakmadılar peşini, onun görevi, sağa da sola da bakmadan kendi çitine ulaşmaktı. Lanet etmek için durursan, yolunu kaybedersin dedim ona; gülmek için durursan da. Tereddüt edersen ya da beceremezsen işin biter. Sadece atlayışı düşün, diye yalvardım ona, sanki bütün paramı ona yatırmışım gibi; o da kuş gibi tekrarladı dediklerimi. Ama ilkinin ötesinde bir çit daha vardı, onun da ötesinde bir tane daha. Dayanacak gücü olup olmadığına bilemiyordum, çünkü alkışlar ve çığlıklar sinir bozucuydu. Ama o elinden geleni yaptı. Mary Carmichael'ın üstün yetenekli olmadığını, oturma odası olarak da kullandığı yatak odasında ilk

romanını yazan, zaman, para ve tembellik gibi arzulanan şeylere yeterince sahip bulunmayan, tanınmamış bir kız olduğunu düşünürsek, yine de fena iş çıkarmamış, diye düşündüm.

Son bölümü okurken –insanların burunlarının ve çıplak omuzlarının gerisinde yıldızlı gökyüzü göründü, çünkü biri salondaki perdeyi yana çekmişti–, eline yüz yıl daha verilse, dedim, kendine ait bir oda ve yılda beş yüz pound verilse, aklındakileri söyleyebilse, yazmış olduklarının yarısını çıkarıp atsa, yakında daha iyi bir kitap yazabilir. Yüz yıl sonra bir şair olacaktır, dedim, Mary Carmichael'ın yazdığı *Hayatın Serüveni*'ni kitap

rafının en ucuna koyarken.

Altı

Ertesi gün ekim sabahının ışığı perdesiz pencerelerden içeri tozlu oklar gönderiyor, sokaktan trafiğin uğultusu yükseliyordu. Londra bir kez daha kendine geliyordu; fabrika harekete geçmişti, makineler çalışmaya başlıyordu. Okuduğum onca şeyden sonra pencereden bakmak ve 26 Ekim

1928 sabahında Londra'da neler olduğunu görmek kışkırtıcıydı. Peki, neler oluyordu Londra'da? Görünüşe bakılırsa hiç kimse *Antonius ve Kleopatra*'yı okumuyordu. Belli ki Shakespeare'in oyunlarına tamamen kayıtsızdı Londra. Kurmacanın geleceği kimsenin umurunda değildi –bunun için suçlamıyorum onları–, şiirin öldüğüne ya da ortalama kadının zihnindekini olduğu gibi ifade edecek bir düzyazı üslubu geliştirmesine de aldıran yoktu. Bu meselelerden biri hakkındaki görüşler kaldırıma tebeşirle çizilmiş olsa, kimse durup da okumazdı onları. Telaşla koşuşturan umursamaz ayaklar yarım saat geçmeden silerdi bütün

yazıları. Şuradan bir çırak geliyordu, buradan kayışında köpeğiyle bir kadın. Londra sokaklarının büyüleyici yanı, birbirine benzeyen iki kişi bile bulunmamasıydı; herkes kendi özel işinin peşinde gibiydi. Ellerinde küçük çantalarıyla iş adamına benzeyenler vardı; civardaki parmaklıklarda sopalarını takırdatan serseriler vardı; sokakları kulüp odası gibi kullanan nazik kişiler vardı, arabalarıyla geçen adamlara el sallıyor, sorulmadan bilgi veriyorlardı. Kendi ölümlülüklerini ansızın hatırlayan erkekler geçen cenazeleri şapkalarını kaldırıp selamlıyorlardı. Sonra çok kibar bir beyefendi bir kapıdan çıkıp merdiveni

iniyor, şu ya da bu şekilde harika bir kürk manto ve bir demet Parma menekşesi edinmiş olan, telaşlı bir hanımefendiye çarpmamak için duruyordu.

O sırada, Londra'da sıklıkla yaşanır ya, bir sessizlik oldu, trafik durdu. Sokaktan kimse geçmiyor, kimse görünmüyordu. Sokağın ucundaki çınar ağacından bir tek yaprak koptu ve o sessizlikte, askıya alınmış o anda yere düştü. Bir bakıma bir işaretti sanki düşen, insanın gözünden kaçan şeylerdeki güce işaret ediliyordu. İşaret, görünmeden akıp geçen bir nehri gösteriyordu, köşeyi dönen, sokaktan aşağı akan bir nehri,

Oxbridge'deki nehir, kürek çeken üniversite öğrencisini ve sararmış yaprakları nasıl alıp götürdüyse bu da insanları önüne katıp sürüklüyordu. Şimdi sokağın bir yanından karşı çapraza rugan botlu bir kızı taşıyordu, sonra da kahverengi paltolu bir genç adamı; bir taksiyi de getiriyordu; bu üçünü tam penceremin altında, bir noktada buluşturuyordu; genç kızla genç adam durdular; taksiye bindiler; sonra taksi akıntıyla başka yere sürükleniyormuş gibi kayıp gitti.

Gerçekten sıradan bir manzaraydı bu; tuhaf olan benim imgelemimin onu kuşatan ritmik temposuydu; taksiye binen iki kişinin sıradan görüntüsünün, onların

görünürdeki memnuniyetlerinden bir kısmını bize iletme gücüydü. Sokaktan geçen ve köşede buluşan iki kişiyi seyretmek insanın zihnindeki gerilimi azaltıyor gibi, diye düşündüm, taksinin köşeyi dönüp gözden kaybolmasını izlerken. Belki de, son iki gündür benim yaptığım gibi, bir cinsin ötekinden farklı olduğunu düşünmek çaba gerektiriyordur, diye geçirdim aklımdan. Zihnin bütünlüğünü bozuyordur. Şimdi, iki kişinin buluşup bir taksiye bindiklerini görünce bu çaba bitmiş, o bütünlük yeniden sağlanmıştı. Zihin kuşkusuz çok gizemli bir organ, diye düşündüm, başımı camdan içeri çekerken, ona ne çok güveniriz ama

hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bedenimiz üzerinde belli nedenlerden doğan baskıların olması gibi, neden zihnimizde de ayrılmalar ve zıtlıklar olduğunu hissediyorum? 'Zihnin bütünlüğü' derken neyi kastediyoruz? diye düşündüm, çünkü zihnimizin herhangi bir anda, herhangi bir noktada yoğunlaşma gücü öylesine büyük ki, tek bir halde olamazmış gibi duruyor. Örneğin sokaktaki insanlardan kopabilir ve kendini onlardan ayrı düşünebilir, yukarıdaki bir pencereden onlara bakıyordur. Ya da başka insanlarla birlikte düşünebilir kendiliğinden, örneğin bir haber dinlemek üzere bekleyen bir kalabalığın arasındayken.

Daha önce, yazan bir kadının, anneleri üzerinden eskiyi düşündüğünü söylemiştim, zihin de anneleri ya da babaları üzerinden eskiyi düşünebilir. Bir kadınsanız, bilincinizin ansızın ikiye bölünmesi şaşırtabilir sizi sık sık, örneğin Whitehall'dan aşağı yürürken, o uygarlığın doğal bir varisiyken, bir anda, tam tersine, onun dışında kalır, yabancı ve eleştirici duruma düşer. Belli ki zihin odak noktasını sürekli değiştiriyor, dünyayı farklı perspektiflere oturtuyor. Ama bu ruh hallerinden bazıları kendiliğinden oluşsa bile, ötekiler kadar rahat değildir. Onların içinde sürekli kalabilmek için farkına varmadan bir şeyi engelleriz ve bu bastırma zamanla

çaba gerektirir. Ancak çabasız da sürekli kalabileceğimiz bir ruh hali de bulunabilir, çünkü bastırmamız gereken bir şey yoktur onda. Pencereden geri çekilirken, belki bu da onlardan biridir, diye düşündüm. O çiftin taksiye bindiklerini gördüğüm zaman zihnim, daha önce bölünmüşken doğal bir birleşimle yeniden bütünleşmişti. İki cinsin işbirliği yapmasının bunun doğal nedeni olduğu düşünülebilir. Erkekle kadının birleşmesinin en büyük tatmini verdiği, eksiksiz mutluluğu doğurduğu kuramından yanadır gönlümüz, mantıksızca da olsa. Ama taksiye binen iki insanı gördüğüm için ve bunun bana verdiği tatmin yüzünden

acaba dedim, bedende iki ayrı cinsiyet olduğuna göre acaba zihinlerde de, bedenlerdekine denk gelen iki ayrı cinsiyet var mı ve acaba mutlak tatmine ve mutluluğa ulaşmak için onların da birleşmesi gerekiyor mu? Amatörce ruhun bir şemasını çizmeye giriştim, her birimizin içinde iki güç bulunacaktı, biri erkek biri kadın; erkeğin beyninde erkek kadına egemen olacaktı, kadının beyninde de kadın erkeğe egemen olacaktı. Bu ikisi uyum içinde bir arada yaşarlarsa, ruhsal işbirliği yaparlarsa, normal ve rahat bir beden hali doğar. Bir kişi erkekse, beyninin kadın tarafı yine de etkilidir; bir kadın da içindeki erkekle ilişki içinde olmalıdır.

Coleridge, büyük bir zihnin çift cinsiyetli olduğunu söylerken belki de bunu kastediyordu. Ancak böyle bir birleşme olursa zihin eksiksiz döllenmiş olur ve bütün yetilerini kullanır. Belki de katıksız erkek olan bir zihin yaratıcı olamaz, katıksız kadın olan bir zihin de, diye düşündüm. Durup bir-iki kitaba göz attım, kadınsı erkek ve erkeksi kadınla ne kastedildiğini görmek istiyordum.

Coleridge, büyük bir zihnin çift cinsiyetli olduğunu söylerken kadınlara özellikle sempati besleyen, kadınların meselesini benimseyen ya da kendini kadınları yorumlamaya adayan bir zihin demek istememiştir. Belki de çift cinsiyetli zihin, tek cinsiyetli zihin kadar

uygun değildir böyle ayrımlar yapmaya. Belki de çift cinsiyetli zihnin yankılı ve geçirgen olduğunu söylemek istemiştir; engelsizce geçiriyordur duyguları; doğal olarak yaratıcıdır, göz kamaştırıcı ve bütündür. Aslında çift cinsiyetli, kadınsı erkek zihne örnek olsun diye Shakespeare'in zihnine başvurulabilir, ancak Shakespeare'in kadınlar hakkında ne düşündüğünü söylemek mümkün değil. Cinsiyeti özellikle ya da ayrı olarak düşünmemenin, tam gelişmiş zihnin belirtilerinden biri olduğu doğruysa, zihnin bu duruma gelmesi eskiye kıyasla şimdi ne kadar zordur. Bu sırada yaşayan yazarların kitaplarına varmıştım, orada durup bu gerçeğin uzun

zamandır aklımı kurcalayan bir şeyin kökeninde yatıp yatmadığını düşündüm. Hiçbir çağ, bizimki kadar rahatsız edici derecede cinsiyetin bilincinde olmamıştır; British Museum'daki, kadınlar hakkında erkekler tarafından yazılmış sayısız kitap bunun kanıtıdır. Kuşkusuz bunun suçu oy hakkı için yürütülen kampanyadadır.[19] Bu kampanya erkeklerin içinde benlik davası gütmek için olağanüstü bir arzu uyandırmış olmalı; kendi cinslerine ve niteliklerine önem vermeye zorlamıştır onları, kendilerine meydan okunmasaydı böyle bir şey düşünme zahmetine girmezlerdi. Ve insana meydan okunursa, birkaç siyah boneli kadın tarafından bile

olsa karşılık verilir, eğer daha önce böyle meydan okunmamışsa epeyce sertçe hem de. Bu kitapta rastladığımı hatırladığım özelliklerden bazılarını açıklıyor bu belki de, diye düşündüm, Mr. A.'nın yazdığı yeni bir romanı raftan alırken, genç yaşta olan yazar görünüşe bakılırsa eleştirmenlerden de geçer not almış. Kitabı açtım. Gerçekten de hoşuma gitti yeniden bir erkeğin yazdıklarını okumak. Kadınların yazdıklarından sonra ne kadar dolaysız, ne kadar açıksözlü geldi bana. Nasıl da bir düşünce özgürlüğü, kişisel özgürlük ve kendine güven sergiliyordu. İnsan kendini bu iyi beslenmiş, iyi yetiştirilmiş, asla engellenmemiş ya da

karşı çıkılmamış, doğumundan başlayarak istediği yönde yayılması için alabildiğine serbest bırakılmış özgür zihnin karşısında bedensel olarak sağlıklı hissediyordu. Bütün bunlar takdire değerdi. Ama bir,

iki bölüm okuduktan sonra sayfanın üzerine bir gölge düşer gibi oldu. Dümdüz siyah bir çizgiydi, 'I' harfine benzeyen bir gölge. Arkasındaki manzarayı görebilmek için bir o yana bir bu yana kaçmaya başladım. Ağaç mıydı yoksa yürüyen bir kadın mıydı, emin olamadım. Durmadan 'I' harfine dönüyordum. 'I'dan bıkmaya başladım. Bu 'I' son derece saygın bir 'I' idi; dürüst ve mantıklı; ceviz gibi sert, iyi

bir eğitimle, iyi beslenerek yıllardır terbiye edilmişti. Bütün kalbimle saygı ve hayranlık duyuyorum o 'I'ya. Ama – bu noktada bir şeyler arayarak bir, iki sayfa çevirdim– en kötüsü, 'I' harfinin gölgesinde kalan her şey pus içindeymiş gibi şeklini yitiriyor.[20] Bu bir ağaç mı? Yo, bir kadın. Ama… Bedeninde bir tek kemik yok, diye düşündüm, sahilden bana doğru gelen Phoebe'ye bakarken, çünkü adı buydu. Sonra Alan ayağa kalktı, Alan'ın gölgesi hemen Phoebe'yi yok etti. Alan'ın görüşleri vardı çünkü ve Phoebe onun görüşlerinin selinde boğuldu. Sonra tutkuları da var Alan'ın diye düşündüm; burada sayfaları hızlı hızlı çevirdim, krizin yaklaşmakta

olduğunu seziyordum, yaklaştı da. Sahilde, güneş altında oldu. Açıkça oldu. Çok sert oldu. Bundan daha yakışıksız bir şey olamazdı. Ama… Ne kadar çok 'ama' dedim. Durmadan 'ama' diyemeyiz ki. Bir biçimde bitir cümleni, diye azarladım kendimi. Bitirecek miyim, 'Ama – çok sıkıldım!' Neden sıkıldım ama? Kısmen 'I' harfinin üstünlüğünden ve dev kayın ağacı gibi, gölgesinin yarattığı çoraklıktan. Burada hiçbir şey yetişmez. Kısmen de daha karanlık bir nedeni var. Mr. A.'nın zihninde, yaratıcı enerji pınarının önünü tıkayan ve onu dar sınırlar içine alan bir engel, bir köstek vardı sanki. Oxbridge'deki öğle yemeğini, sigara

külünü, Manx kedisini, Tennyson ve Christina Rossetti'yi, bunların hepsini birden hatırlayınca, engelin orada bulunması mümkün göründü gözüme. Artık, Phoebe sahilde yürürken, Alan ağzının içinden, 'Muhteşem bir gözyaşı döküldü kapıdaki çarkıfelekten', diye mırıldanmadığına göre ve Alan yaklaşırken de Phoebe, artık, 'Kalbim şakıyan bir kuş gibi, su verilmiş bir sürgünde yuva kuran', diye yanıt vermezken, Alan ne yapabilir ki? Mantıklı ve dürüst olursa, yapacağı tek şey var. O da onu yapıyor, hakkını vermek gerek, hem de kaç kez (dedim, sayfaları çevirirken), hem de kaç kez. Bu da, diye ekledim, itirafın korkunç

olduğunun farkındaydım, nedense sıkıcı görünüyor. Shakespeare'in ahlaksızlığı insanın zihninde binlerce başka şeyi harekete geçiriyor, sıkıcılıktan da çok uzak. Ama Shakespeare zevk için yapmakta bunu; Mr. A. ise, bakıcıların dediği gibi, kasıtlı yapıyor. Karşı çıkmak için yapıyor. Kendinin üstün olduğunu ileri sürerek karşı cinsin eşit olmasına itiraz ediyor. Bu nedenle de engellenmiş, kösteklenmiş ve içine kapanık; eğer Shakespeare de Miss Clough'yu ya da Miss Davies'i tanımış olsaydı, o da öyle davranırdı. Kadın hareketi on dokuzuncu yüzyılda değil de on altıncı yüzyılda başlamış olsaydı Elizabeth dönemi edebiyatı kuşkusuz çok

farklı olurdu.

19 Büyük Britanya'da, Şubat 1918'de bazı niteliklere sahip olmaları koşuluyla 30 yaşını doldurmuş kadınlara oy hakkı verildi. Bu şekilde 8,4 milyon kadın oy kullandı. Aynı yıl kadınlara parlamentoya seçilme hakkı da bir yasayla tanındı. 1928 yılındaki bir yasayla da 21 yaşını doldurmuş kadınlara erkeklerle aynı koşullarla seçme ve seçilme hakkı verildi. (ç.n.)

20 V. Woolf burada 'I' harfini 'ben' anlamında da kullanarak metafor yapıyor. (ç.n.)

Zihnin iki tarafıyla ilgili bu kuram geçerliyse, o zaman erkeğin cinsel gücü şimdi kendini öne çıkarmış, yani şimdi sadece beyinlerinin erkek yanıyla yazıyorlar demektir. Bir kadının bunları okuması hatadır, çünkü kaçınılmaz olarak bulamayacağı bir şeyi

arayacaktır. En çok eksikliğini çektiğimiz şey, telkinde bulunma gücü, diye düşündüm, eleştirmen Mr. B.'yi elime alırken ve çok dikkatli ve saygılı bir şekilde şiir sanatı üzerine düşüncelerini okurken. Çok ustacaydı bu düşünceler, çok kesindi ve öğreticiydiler; ama sorun, Mr. B.'nin duygularının artık birbirleriyle iletişimde olmamalarıydı, zihni farklı bölmelere ayrılmış gibiydi; birinden ötekine hiç ses geçmiyordu. Mr. B.'nin cümlelerinden birini zihninize taşıdığınızda pat diye yere düşüyordu – cansız olarak; ama Coleridge'in cümlelerinden birini zihninize taşıdığınızda o cümle patlıyor, değişik değişik fikirler

doğuruyordu; işte ebedi hayatın sırrı ancak böyle bir yazıda olabilir.

Neden ne olursa olsun, üzülmemiz gereken bir durum bu. Çünkü bu demektir ki –bu arada Mr. Galsworthy ve Mr. Kipling'in kitaplarının bulunduğu raflara gelmiştim–, yaşayan büyük yazarlarımızın en nitelikli eserlerinden bazıları sağır kulaklara hitap edecektir. Bir kadın, ne yaparsa yapsın onların içinde, eleştirmenlerin oradadır diye güvence verdikleri ebedi yaşamın pınarını bulamayacaktır. Neden sadece onların erkeklerin erdemlerini alkışlayıp erkeklerin değerlerini kabul ettirmeye çalışmaları ve erkeklerin dünyasını tanıtmaları değildir; neden, bu kitaplara

sinen duygunun kadınlar için anlaşılmaz olmasıdır. Daha kitabın sonuna yaklaşmadan geliyor, yaklaşıyor, başımda patlayacak demeye başlıyoruz. Şu tablo ihtiyar Jolyon'un başına düşecek; şok geçirip ölecek; yaşlı din görevlisi onun başında üç-beş laf edecek; Thames'in üzerindeki bütün kuğular aynı anda şarkıya başlayacaklar. Bütün bunlar olmadan kaçıp Frenk üzümü çalılarının içine saklanacağız, çünkü bir erkek için çok derin, çözümü çok zor, çok simgesel olan duygu kadını sadece şaşırtır. Mr. Kipling'in sırtlarını dönen subayları böyledir; Tohum eken Adamları böyledir; İşlerinin başında olan Adamları; ve Bayrak – erkeklerin

katıldığı bir sefahat alemini gizlice dinlerken yakalanmış gibi yüzümüz kızarır bu büyük harfler karşısında. Gerçek şu ki, ne Mr. Galsworthy'nin ne de Mr. Kipling'in içinde bir zerre kadınlık yoktur. Eğer genelleştirmemize izin verilirse, onların bütün nitelikleri kadınlara kaba ve olgunlaşmamış görünür. Telkin güçleri eksiktir. Ve eğer bir kitabın telkin gücü yoksa zihnimizin yüzeyine ne kadar sert çarparsa çarpsın içine nüfuz edemez.

Kitapları raftan alıp hiç bakmadan tekrar yerlerine koyduğum o huzursuz ruh hali içindeyken, profesörlerin mektuplarında (örneğin Sir Raleigh'in mektuplarına bakın) öngördükleri,

İtalya'daki yöneticilerinse çoktan kurduğu gibi katışıksız, özgüvenli bir erkek çağını gözümde canlandırmaya başladım. Çünkü Roma'daki eksiksiz erkeklik duygusundan etkilenmemek mümkün değil; eksiksiz erkeklik duygusunun devlet gözündeki değeri ne olursa olsun, şiir sanatı üzerindeki etkisi sorgulanabilir. Hem gazetelere bakılırsa, İtalya'da kurmaca yazın konusunda bir ölçüde kaygı varmış. Akademisyenler toplanmışlar, toplantının konusu 'bir İtalyan romanı geliştirmek'miş. 'Aileden ünlü erkekler, ya da finans, sanayi ya da Faşist kurumlarda çalışan' önemli kişiler geçen gün bir araya gelerek bu konuyu tartışmışlar, sonra Mussolini'ye bir

telgraf göndererek ‘Faşist dönemin yakında kendine layık bir şair çıkaracağına’ dair umutlarını belirtmişler. Bu sahte umuda hepimiz katılabiliriz ama şiirin kuluçka makinesinden çıkacağı kuşkulu. Şiirin hem anası olmalıdır hem babası. Faşist şiir, korkarım ki, kasabaların birindeki müzede, cam bir kavanoz içinde gördüğümüz türden kürtajla alınmış ürkütücü küçük bir cenin olacaktır. Böyle canavarların pek uzun ömürlü olmadığı söylenir; böyle bir harikanın bir tarlada ot biçtiği görülmemiştir. Bir bedende iki baş olması hayatı uzatmaz.

Bununla birlikte, eğer mutlaka kabahat birine yüklenecekse, bütün bunların

kusuru ne bir cinstedir ne de ötekinde. Bütün kışkırtıcılar ve yenilikçiler sorumludur: Lady Bessborough, Lord Granville'e yalan söylediği için; Miss Davies Mr. Greg'e gerçeği söylediği için. Cinsiyet bilincini yaratan herkes kabahatlidir ve yetilerimi bir kitabın üzerinde kullanmak istediğimde, o bilinci o mutlu çağda, Miss Davies ve Miss Clough'un henüz doğmadığı, yazarın zihninin her iki tarafını da eşit kullandığı günlerde aramaya beni yönelten de onlardır. O zaman Shakespeare'e geri dönmek zorunda kalıyoruz, çünkü Shakespeare çift cinsiyetliydi; Keats de, Sterne de, Cowper de, Lamb ve Coleridge de.

Shelley cinsiyetsiz olabilir. Milton'la Ben Johnson'un içindeki erkeklik bir tutam fazla kaçmış olabilir. Wordsworth ve Tolstoy'un da. Bizim zamanımızda Proust tamamen çift cinsiyetliydi, hatta kadınlık yanı biraz ağır basıyordu. Ama bu kusur yakınamayacağımız kadar nadirdir, çünkü bu iki özelliğin katıldığı bir karışım olmazsa zekâ baskın görünür, zihnin öteki yetileri sertleşir ve çoraklaşır. Yine de belki de bu geçici bir dönemdir diye düşünerek teselli buldum; düşüncelerimin izlediği yolu size anlatacağıma dair verdiğim sözü tutarak söylediklerimin pek çoğu eskimiş görünecektir; gözlerimde parlayan şeylerin çoğunu henüz reşit olmamış

sizler kuşkulu bulacaksınız.

Öyle bile olsa, burada yazacağım ilk cümle dedim, yazı masasına gidip tepesinde Kadınlar ve Kurmaca yazılı sayfayı elime alırken, yazı yazan birinin cinsiyetini unutmaması çok tehlikelidir. Katıksız ve basit bir erkek ya da kadın olmak tehlikelidir; kadınsı-erkek ya da erkeksi-kadın olmalıyız. Herhangi bir derdi önemsememek; haklı da olsa sorunlarını savunmak; bir kadın olmanın bilinciyle konuşmak kadınlar için çok tehlikelidir. Mecazla konuşmamak da tehlikelidir; çünkü o bilinçli önyargıyla yazılan her şey ölüme yazgılıdır. Bereketi durur. Bir, iki gün parlak ve etkili, güçlü ve görkemli görünse de

gece olunca sararıp solar; başkalarının zihinlerinde gelişemez. İnsanın zihninde kadınla erkek arasında bir işbirliği oluşmalıdır ki yaratıcılık tamamlanabilsin. Zıtlıkların evliliği tamamlanmalıdır. Yazarın deneyimlerini bize kusursuz bir bütünlük içinde aktardığı duygusunu edinebilmemiz için zihnin tamamı apaçık serilmelidir önümüze. Hem özgürlük olmalıdır hem de huzur. Ne bir tekerlek gıcırdamalı ne de bir ışık parlamalıdır. Perdeler sımsıkı kapatılmalıdır. Deneyimi tamamlanınca yazar sırtüstü yatmalı ve zihninin, düğününü karanlıkta kutlamasına izin vermelidir, diye düşündüm. Bakmamalıdır, neler

yapıldığını sormamalıdır. Bunun yerine bir gülün yapraklarını yolmalı ya da nehirde sakince yüzen kuğuları seyretmelidir. Üniversite öğrencisini, kayığı ve solmuş yaprakları alıp götüren nehri yine gördüm; taksi adamla kadını aldı, diye düşündüm; ikisinin birlikte sokağın karşısından geldiklerini görerek, akıntı onları da alıp götürdü, diye düşündüm, uzaklardan kulağıma Londra trafiğinin gürültüsü gelirken, o muazzam nehre sürükledi.

Burada susuyor artık Mary Beaton. Eğer kurmaca ya da şiir yazacaksanız, yılda beş yüz pound'a ve kapısı kilitlenebilen bir odaya neden gerek olduğu kararına –sıradan bir karar bu–

nasıl vardığını size anlattı. Kendisini böyle düşünmeye sevk eden fikirleri ve izlenimleri açıklamaya çalıştı. Üniversitedeki idare amirinin kollarına düşerken, orada burada yemek yerken, British Museum'da resim çizerken, raftan kitap alırken, pencereden dışarıya bakarken peşinden gitmenizi istedi. O bütün bunları yaparken, siz de mutlaka onun kusurlarını, eksiklerini görmüş ve bunların onun kararları üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna karar vermişsinizdir. Ona itiraz edip uygun bulduğunuz eklemeleri ve eksiltmeleri yapmışsınızdır. Doğrusu da budur, çünkü bu tür bir meselede gerçeğe ancak çeşitli hatalar bir araya getirilerek ulaşılabilir.

Ben şahsen iki eleştiri beklediğimi söyleyerek son vereceğim sözlerime, öyle belirgin eleştiriler ki bunlar mutlaka yapılacaktır.

Yazarlar açısından bile, cinsiyetlerin birbirine kıyasla sahip oldukları erdemler konusunda hiçbir fikir ileri sürülmedi diyebilirsiniz. Bunu kasıtlı yaptım, çünkü böyle bir değerlendirmede bulunmanın zamanı gelmiş olsa bile –şimdi kadınların ne kadar parası ve kaç odası olduğu, onların yeteneklerine dair varsayımlarda bulunmaktan çok daha önemlidir– zamanı gelmiş olsa bile ben, zihinsel olsun, kişilikle ilgili olsun, yetilerin, şeker ya da tereyağ gibi tartıya

vurulabileceklerine inanmıyorum, insanları sınıflara ayırmada, başlarına kep, adlarının arkasına da harfler koymada onca usta olunan Cambridge'de bile. Whitaker'in *Almanac*'ında bulacağınız Öncüller Tablosu'nun bile değerlerin kesin listesini temsil ettiğini sanmıyorum; bir 'Commander of the Bath'ın[21] akşam yemeği için salona girerken bir 'Master in Lunacy'nin[22] arkasında yürüyeceğini varsaymak için geçerli bir neden olacağına da inanmıyorum. Bütün bu cinsiyeti cinsiyete, niteliği niteliğe vurmak; üstünlük taslamak ve aşağılıkla itham etmek, insanın orta öğrenim yıllarında, taraf tuttuğu, bir tarafın ötekini alt

etmesinin gerekli olduğu, bir platforma çıkıp okul müdürünün elinden süslü-püslü bir kupa almanın büyük önem taşıdığı çağa ait şeylerdir. İnsanlar olgunlaştıkça taraf tutmaktan vazgeçerler, okul müdürlerine ya da süslü kupalara inanmaktan da. Her ne olursa olsun, kitaplar söz konusu olduğunda, üzerlerine çıkmayacak şekilde meziyet etiketleri yapıştırmak inanılmaz zordur. 'Bu müthiş kitap', 'bu değersiz kitap', aynı kitap her iki şekilde de anılır. Aynı anda övmenin ve kötülemenin hiçbir anlamı yoktur. Hayır, ölçme işi bir meşgale olarak keyif verse de, bütün işler içinde en yararsız olanıdır, ölçenlerin kararlarına boyun

eğmek de çok aşağılık bir tavırdır. Önemli olan yazmak istediğinizi yazmanızdır; çağlar boyunca mı birkaç saatliğine mi önemi olacağını kimse bilemez. Ama elinde gümüş bir kupa tutan bir okul müdürüne ya da kolunun altında ölçü çubuğuyla bir profesöre saygıdan dolayı hayalinizin başından bir tel saç, renginden bir ton feda etmek, en iğrenç ihanettir, bununla kıyaslandığında, servetin ve iffetin feda edilmesi –ki bir zamanlar insanın başına gelebilecek en büyük felaket denirdi buna– pire ısırığı kadar kalır.

21 Order of the Bath: İngiltere'de 1725 yılında Kral I. George'un kurduğu bir şövalye sınıfı. Ortaçağda şövalye olmak için yapılan törenin bir aşamasını, arınmak bağlamında

yıkanmak oluşturuyordu, Bath (Banyo) da buradan kaynaklanmaktadır. ‘Commander of the Bath’, bu sınıfta orta dereceli bir rütbedir. (ç.n.)

22 Birinin akıl hastası olup olmadığına karar vermesi için mahkemece tayin olunan memur. (ç.n.)

Bütün bunları anlatırken maddi şeyleri fazlasıyla vurguladığımı söyleyerek itirazda bulunabileceğinizi düşünüyorum. Sembolizme geniş bir pay bırakarak yıllık o beş yüz pound’un düşünme gücünü, kapıdaki kilidin insanın kendi başına düşünebilme gücünü temsil ettiğini varsaysak bile, siz yine de zihnimizin bu tür şeylerin üstüne çıkması gerektiğini söyleyebilirsiniz; büyük şairler çoğunlukla yoksul kişilerdi

diyebilirsiniz. O zaman izin verin, size kendi Edebiyat Profesörünüzün sözlerini aktarayım, bir şairin nasıl yetiştiğini o benden daha iyi bilir. Sir Arthur Quiller-Couch şöyle yazıyor[23]:

23 *The Art of Writing* (Yazma Sanatı).

> Yaklaşık son yüz yılın önemli şair adları hangileridir? Coleridge, Wordsworth, Byron, Shelley, Landor, Keats, Tennyson, Browning, Arnold, Morris, Rossetti, Swinburne – burada durabiliriz. Bunların içinde Keats, Browning, Rossetti dışında hepsi üniversiteliydi, üçünden de sadece genç yaşta ölen, ömrünün en verimli çağında göçüp giden Keats'in hali vakti pek yerinde değildi. Söyleyeceğim şeye çok acımasızca diyebilirsiniz, ama çok da

üzücü: Şu bir gerçek ki, şiir yeteneğinin kim arzuluyorsa onda, hem zenginde hem yoksulda, geliştiği varsayımı pek doğru değildir. Acı gerçek şu ki, o on iki kişiden dokuzu üniversiteliydi, bunun da anlamı, şöyle ya da böyle İngiltere'nin verebileceği en iyi eğitimi alacak olanağa sahiptiler. Acı gerçek şu ki, geriye kalan üç kişiden Browning'in halinin vaktinin
yerinde olduğunu biliyorsunuz, iddia ediyorum ki, varlıklı olmasaydı ne *Saul*'ü ne de *Yüzük ve Kitap*'ı yazabilirdi, tıpkı babası varlıklı bir iş adamı olmasaydı Ruskin'in de *Çağdaş Ressamlar*'ı yazamayacağı gibi. Rossetti'nin küçük bir kişisel geliri vardı; ayrıca resim yapıyordu. Geriye Keats'ten başka kimse kalmıyor; Atropos[24] erken aldı onu bu dünyadan, John Clare'i de bir tımarhaneden aldığı gibi, ilaçlardan umudunu kesince afyon ruhuna başvuran James Thomson'u da aldı.

Bunlar ürkütücü gerçekler, ama katlanmamız gerek. Şurası kesin ki –ulus olarak bizi ne kadar alçaltsa da– milletler topluluğumuzun bir kusuru olarak zavallı şairin ne günümüzde ne de son iki yüz yıldır en ufak bir şansı olmamıştır. İnanın bana, ki ben son on yılımın büyükçe bir bölümünü üç yüz yirmi ilk öğretim okulunu gözlemleyerek geçirdim, demokrasimiz var diye boş boş konuşabiliriz ama İngiltere'de yoksul bir çocuğun, büyük yapıtların doğduğu o entelektüel özgürlüğe kavuşma umudu, Atinalı bir kölenin oğlununkinden biraz fazladır.

24 Atropos: Yunan mitolojisinde görevi insan hayatını sona erdirmek olan tanrıça (ç.n.)

Meseleyi bundan daha açık kimse ortaya koyamazdı. 'Zavallı şair ne

günümüzde ne de son iki yüz yıldır en ufak bir fırsat bulamamıştır… İngiltere'de yoksul bir çocuğun, büyük yapıtların doğduğu o entelektüel özgürlüğe kavuşma umudu, Atinalı bir kölenin oğlununkinden biraz fazladır.' İşte bu. Entelektüel özgürlük maddi şeylere bağlıdır. Şiir de entelektüel özgürlüğe bağlıdır. Kadınlarsa hep yoksul olmuşlardır, sadece iki yüz yıldır değil, dünya kurulalı beri. Kadınlar Atinalı kölelerin çocukları kadar bile entelektüel özgürlüğe sahip olmadılar. O zaman kadınların şiir yazmak için en ufak bir şansları yoktu. İşte bu yüzden paranın ve kendine ait bir odanın önemini vurguladım. Bununla birlikte,

hem geçmişteki o meçhul kadınların, ki keşke haklarında daha çok şey bilseydik, çabaları sayesinde, hem de, tuhaftır ki, iki savaş sayesinde, yani Florence Nightingale'i oturma odasından çıkartan Kırım Savaşı ve ondan altmış yıl kadar sonra ortalama kadına kapıları açan Avrupa Savaşı sayesinde bu belalar giderilme yolunda. Yoksa bu gece burada olamazdınız, yılda beş yüz pound kazanma fırsatınız, bu konuda hâlâ kuşkuluyum, neredeyse hiç olmazdı.

Kadınların yazdıkları bu kitaplara neden bu kadar önem veriyorsunuz diye itiraz edebilirsiniz bana, söylediğinize göre çok çaba gerektiriyormuş, hatta insanın teyzesini öldürmesine kadar

varabiliyormuş iş, öğle yemeğine kesinlikle geç kalınmasına neden olabiliyor ve çok iyi insanlar olan bazı öğretim üyeleriyle ciddi tartışmalara sokabiliyormuş. İtiraf edeyim ki benim nedenlerimin bir kısmı bencilce. Eğitim görmemiş çoğu İngiliz kadını gibi ben de okumaktan hoşlanırım – koca koca kitaplar okurum. Son zamanlarda bu okuma biçimim biraz monotonlaştı; tarih, daha çok savaşları anlatıyor; biyografiler daha çok büyük adamlar hakkında; şiirin de kısırlaşmaya eğilimi olduğunu düşünüyorum, kurmacaya gelince – çağdaş kurmaca yazını eleştirmekte pek becerikli olmadığımı yeterince gösterdim size, artık bu konuda

bir şey söylemeyeceğim. Sizden her türlü kitabı yazmanızı istiyorum, ne kadar önemsiz ya da ne kadar geniş görünürse görünsün hiçbir konudan ürkmeyin. Ne yapıp edip seyahatlere çıkacak, tembellik edecek, gelecek hakkında ya da dünyanın geçmiş zamanları hakkında düşünecek, kitaplarla ilgili hayallere dalıp sokak köşelerinde oyalanacak, düşüncelerinizin suların derinliklerine dalmasına imkân verecek parayı elde edeceğinizi umuyorum. Size kesinlikle kurmacayla sınırlı kalın demiyorum. Beni hoşnut etmek isterseniz –ve benim gibi binlerce kişi var– gezi ve serüven kitapları, araştırma ve ilim kitapları,

tarih ve biyografi, eleştiri ve felsefe ve bilim kitapları yazarsınız. Böyle yaparsanız kurmaca sanatı bundan yararlı çıkacaktır. Çünkü kitaplar birbirlerini etkilerler. Şiirle ve felsefeyle iç içe olan kurmaca yapıtlar kazançlı çıkarlar. Ayrıca, geçmişteki ünlü kişilerden hangisini olursa olsun ele aldığınızda, örneğin Sappho'yu, Lady Murasaki'yi, Emily Brontë'yi, onun hem bir mirası devralan hem de bir şey başlatan bir kişi olduğunu görürsünüz, kadınlar doğal yazma alışkanlığını edindikleri için bu kişiler ortaya çıkmışlardır; dolayısıyla yaptığınız iş şiire başlangıç bile sayılsa, böyle bir faaliyete girişmenizin değeri

büyüktür.

Notlarıma tekrar göz gezdirip onları yazarken kafamda olan düşüncelerimi eleştirirken, nedenlerimin tamamen bencilce olmadığını da gördüm. Bu yorumların ve ifadelerin içinde, iyi kitapların istendiği ve iyi yazarların da, insana özgü her türlü ahlak bozukluğunu gösterseler de, yine de iyi insanlar olduklarına olan güvenim –yoksa içgüdüm mü– yatıyor. Bu yüzden, sizden daha çok kitap yazmanızı isterken kendiniz için ve bütün dünya için iyi olacak bir şey yapmaya zorlamış oluyorum sizi. Bu dürtümü ya da inancımı nasıl haklı çıkaracağımı bilmiyorum, çünkü üniversite eğitimi

almadıysanız felsefi sözler size oyun oynayabilir. ‘Gerçek’ ne demektir? Çok yanıltıcı, çok güvenilmez bir şey gibi görünebilir – kâh tozlu bir yolda bulunur, kâh sokaktaki bir gazete kâğıdında, kâh güneşteki bir nergiste. Bir odadaki bir grubu ışıtır ve sıradan bir sözü damgalar. Yıldızların altında evine yürüyen birini bunaltır, sessiz dünyayı konuşmalar dünyasından daha gerçek kılar – ve sonra yine, Piccadily’nin gürültüsünde, bir otobüste çıkar karşımıza. Bazen de, nasıl bir yapıda olduklarını anlayamayacağımız kadar uzakta olan biçimlerin içinde bulunur. Ama neye dokunsa onu düzeltir ve sürekli kılar. Günün kabuğu çalıların

içine atıldıktan sonra geride kalan odur; geçmiş zamandan ve aşklarımızdan ve nefretlerimizden geriye kalan odur. Bu hakikatin karşısında, yazarın diğer insanlardan daha çok yaşama fırsatı olduğunu düşünüyorum. Onu bulmak ve toplamak ve hepimize iletmek onun görevidir. En azından ben, *Lear*'i, *Emma*'yı, ya da *Kayıp Zamanın İzinde*'yi okumuş olmaktan bunları çıkarsıyorum. Çünkü bu kitapları okumak sanki duyuların üzerine bir cila çekiyor; insanın bakışı sonradan çok daha yoğunlaşıyor; sanki dünya örtüsünden sıyrılıyor, hayatı yoğunlaşıyor. Şunlar, gerçekdışıyla düşmanlık içinde yaşayan, imrenilecek

insanlardır; şunlar da bilmeden ya da umursamadan yaptıkları şeyin yumruğunu başlarına yemiş zavallılar. Sizden para kazanmanızı ve kendinize ait bir odanızın olmasını isterken aynı zamanda hakikatle birlikte yaşamanızı istiyorum, söyleseniz de söylemeseniz de, görünüşe göre bu hayat insana zindelik verir.

Burada keserdim ama gelenekler, her konuşmanın kapanış sözleriyle bitirilmesini gerektiriyor. Kadınlara hitaben söylenecek bu sözler, kabul edersiniz ki, özellikle yüceltici ve yükseltici olmalı. Sizlerden sorumluluklarınızı hatırlamanızı, yükselmenizi, daha akıllı olmanızı rica ediyorum; ne kadar çok şeyin size bağlı

olduğunu, gelecek üzerinde ne kadar etkiniz olabileceğini hatırlatmalıyım. Ancak bu öğütleri, sanırım salimen karşı cinse bırakabiliriz, onlar bunları benden çok daha güzel sözlerle ifade edebilirler ve etmişlerdir de. Zihnimin içini dikkatle araştırdığımda arkadaş olmak, eşit olmak, insanları daha yüce amaçlara yöneltmek gibi soylu duygulara rastlamıyorum. Kısaca ve basit sözcüklerle, insanın kendisi olması herşeyden daha önemlidir derken buluyorum kendimi. Başkalarını etkilemeyi hayal etmeyin, derdim, sizleri coşturacak biçimde söylemesini bilseydim. Her şeyi kendi içinde düşünün.

Gazetelere ve romanlara ve biyografilere daldığımda, kadınlara konuşan bir kadının işinin hiç de kolay olmayacağı
geliyor aklıma yeniden. Kadınlar birbirine karşı serttir. Kadınlar birbirinden hoşlanmaz. Kadınlar – ama bu sözcük ölesiye bulandırmıyor mu midenizi? Emin olun, benimkini bulandırıyor. O zaman gelin anlaşalım, bir kadının kadınlara okuduğu bir bildiri özellikle sevimsiz bir şeyle son bulmalı.

Ama nasıl olacak bu? Aklıma neler gelebilir? Gerçek şu ki, çoğunlukla hoşlanırım kadınlardan. Kalenderliklerinden hoşlanırım. Eksiksiz oluşlarından. Anonim

oluşlarından. Hoşlandığım – ama bu şekilde devam etmemeliyim. Şuradaki dolap – içinde sadece temiz peçeteler var diyorsunuz; ama ya peçetelerin arasında Sir Archibald Bodkin[25] gizlendiyse? Gelin, daha ciddi bir ifade takınayım. Az önceki sözlerimle sizlere insanlığın uyarılarını ve kınamalarını yeterince ilettim mi? Mr. Oscar Browning'in sizleri ne kadar hakir gördüğünü anlattım. Bir zamanlar Napoléon'un nasıl düşündüğünü, Mussolini'nin şimdi nasıl düşündüğünü belirttim. İçinizden kurmacaya heveslenen varsa size yardımı olsun diye cinsinizin kısıtlamalarını cesurca ifade eden eleştirmenin tavsiyelerini not ettim.

Profesör X'e değindim ve kadınların zekâ, ahlak ve beden açısından erkeklerden aşağıda olduğu ifadesinin altını çizdim. Aramadan önüme çıkan her şeyi sundum size, ve işte son bir uyarı – Mr. John Langdon Davies'ten.[26] Mr. John Langdon Davies, 'çocuklar artık istenmez olunca kadınlar da artık gereksiz olur' diyerek kadınları uyarıyor. Umarım bunu bir kenara yazarsınız.

[25] Sir Archibald Henry Bodkin (1862-1957). İngiliz hukukçu ve 1920-1930 yılları arasında Ulusal Kovuşturma Müdürü. Özellikle müstehcen yayınlara karşıydı. (ç.n.)

[26] *A Short History of Women* (Kadınların Kısa Tarihi). (ç.n.)

Hayatı nasıl ele alacağınız hakkında

sizi daha başka nasıl yüreklendirebilirim? Genç hanımlar, diyebilirim, ve dikkat edin kapanış konuşması başlıyor, benim nazarımda sizler utanç verecek derecede cahilsiniz. Önemli sayılacak hiçbir keşifte bulunmadınız. Hiçbir imparatorluğu sarsmadınız, ya da bir ordunun başında savaşa gitmediniz. Shakespeare'in oyunlarını siz yazmadınız, bir barbar kavimi asla uygarlıkla tanıştırmadınız. Mazeretiniz ne? Dünyadaki, hepsi de alışverişle, işletmelerle ve sevişmekle meşgul olan siyah, beyaz ve esmer tenli insanlar kaynayan sokakları ve meydanları ve ormanları işaret ederek başka işimiz vardı diyebilirsiniz, içiniz

rahat olarak. Biz olmasaydık bu denizlerden gemiler geçmez, şu verimli topraklar çöl olurdu. Biz, istatistiklere göre şu anda yaşayan bir milyar altı yüz yirmi üç milyon insanı doğurduk, besledik, yıkadık ve eğittik, belki altı-yedi yaşına kadar, ve bu da, bir kısmının yardımla olduğunu göz ardı etmeyelim, epeyce zaman alır.

Sözlerinizde gerçek payı var – inkâr etmeyeceğim. Ama aynı zamanda, 1866 yılından beri İngiltere'de kadınlar için iki yüksek okul bulunduğunu size hatırlatabilir miyim; 1880 yılından sonra evli bir kadının yasa gereği kendine ait bir mülke sahip olma hakkını kazandığını; 1919 yılında –ki aradan tam

dokuz yıl geçmiştir– seçme hakkını kazandığını? Şunu da hatırlatabilir miyim ki, neredeyse on yıldır pek çok meslek sizlere kapılarını açmıştır. Bu geniş ayrıcalıkları ve onlardan ne kadar zamandır yararlanıldığını düşünürseniz, ve şu anda iki bin kadar kadının şu ya da bu şekilde yılda beş yüz pound'dan daha fazla kazandığını unutmazsanız, o zaman fırsat, eğitim, teşvik, boş zaman ve para yokluğunun artık geçerli olmadığı konusunda bana hak verirsiniz. Ayrıca iktisatçılar bize Mrs. Seton'un çok fazla çocuk yaptığını söylüyorlar. Elbette çocuk doğurmaya devam edeceksiniz, ama ikişer üçer, öyle deniyor, on-on iki tane değil.

Böylece, elinizde biraz zamanla, kafalarınızın içinde de kitaplardan öğrendiklerinizle –öteki türlüsünden yeterince
aldınız, sanırım okula da kısmen eğitim görmemek üzere gönderildiniz– çok uzun, çok zahmetli ve son derece muğlak kariyerinizin bir başka evresine adım atmalısınız. Ne yapmanız gerektiği ve nasıl bir sonuç alacağınız konusunda fikir vermek üzere bin kalem hazır bekliyor. Benim önerim biraz fantastik, itiraf ediyorum; bu nedenle onu kurmaca şeklinde sunmayı yeğliyorum.

Bu konuşmam sırasında Shakespeare'in bir kız kardeşi olduğunu söylemiştim; ama Sir Sidney Lee'nin,

şairin hayatı üzerine hazırladığı çalışmada aramayın o kızı. Genç yaşta öldü – ne yazık ki tek bir sözcük bile yazmadı. Şimdi otobüs duraklarının olduğu bir yerde gömülü, Elephant ile Castle'ın[27] karşısında. Ben, tek bir sözcük bile yazmayan ve o kavşakta gömülü olan şairin hâlâ yaşadığına inanıyorum. Sizin içinizde ve benim içimde yaşıyor, ve bulaşık yıkadıkları, çocuklarını yatırdıkları için bu gece burada bulunamayan pek çok kadının içinde. Ama o yaşıyor; çünkü büyük şairler ölmezler; onlar süregiden varlıklardır; bizlerin arasında ete kemiğe bürünüp dolaşmak için fırsatları yoktur sadece. Bu fırsatı ona vermek

sizin elinizde artık, diye düşünüyorum. Çünkü inanıyorum ki, bir yüz yıl kadar daha yaşarsak –hakiki hayat olan ortak hayattan söz ediyorum, bireysel yaşadığımız ayrı ayrı, küçük hayatlardan değil– ve herbirimizin eline yılda beş yüz pound geçerse ve kendimize ait odalarımız olursa; özgür yaşarsak ve düşündüğümüzü aynen yazacak cesarete sahip olursak; ortak kullanılan oturma odasından biraz çıkabilirsek ve insanları hep birbiriyle olan ilişkileri içinde değil, gerçekle olan ilişkileri içinde görürsek; ve gökyüzünü de ve ağaçları da ya da içinde ne varsa onu görürsek; Milton'un kötü ruhundan bakışlarımızı çevirirsek, çünkü hiçbir insan

kapatmamalıdır manzaramızı; tutunabileceğimiz bir kol olmadığı gerçeğiyle, çünkü bu bir gerçek, yüzleşebilirsek, yalnız başına yol aldığımızı, ilişkimizin sadece erkekler ve kadınların dünyasıyla değil, gerçeklerin dünyasıyla olduğunu bilirsek, o zaman fırsat doğacak ve Shakespeare'in kız kardeşi olan ölü şair kaç kez çıkarıp bıraktığı bedene bürünecektir. Kendisinden önce abisinin yaptığı gibi, hayatını, öncülleri olan meçhul kadınların hayatlarından çekip alarak doğacaktır. Böyle bir hazırlık yapılmadan, biz bir çaba harcamadan, o yeniden doğduğunda yaşamasını ve şiirini yazmasını mümkün kılacak

kararlılığımızı göstermeden gelmesini bekleyemeyiz, çünkü bu imkânsız. Ama şuna inanıyorum ki, bizler onun için çalışırsak gelecektir, ve yoksulluk ve karanlık içinde bile olunsa, böyle bir çalışma yapmaya değer.

27 Londra'nın merkezinde bir kavşak. (ç.n.)